

Dejcsy B.

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1967

2. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 83. ÉVF., 2. SZ. 113—220. I. BUDAPEST, 1967. ÁPR.-JÚN.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ,
RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAFFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: V. WALDAFFEL ESZTER, a történettudományok kandidátusa, M. PÁSZTOR JÓZSEF tudományos kutató, SINKA ERZSÉBET, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, CSAPODI CSABA, az Akadémiai Könyvtár osztályvezetője, BAKOS JÓZSEF, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, főiskolai tanár, HERPEI JÁNOS tudományos kutató, KÓKAY GYÖRGY, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, KINDLOVITS KÁLMÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BISZTRAY GYULA tudományos kutató, BUSA MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SÜLYOK JÁNOS levéltáros, DEBRECZENI ISTVÁN tudományos kutató, TISZAY ANDOR tudományos kutató, TOMBOR TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, egyetemi tanár, az irodalomtudományok kandidátusa, CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, KERESZTÉNYI JÓZSEF, az Egyetemi Könyvtár munkatársa, MUNKÁCSI PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BERLÁSZ JENŐ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA egyetemi docens, az irodalomtudományok kandidátusa, MÓRA LÁSZLÓ, a Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának osztályvezetője, KELECSÉNYI ÁKOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, GALAMBOS FERENC tudományos kutató

Technikai szerkesztő: KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és a MSZ 9651. sz. szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum krt. 14–16. Telefon: 134–400

V. WALDAPFEL ESZTER

Rendi kísérletek a külföldre került korvinák visszaszerzésére a XIX. század első felében. A két modenai kódex további sorsa

A másfél évszázados török uralom alatt számos kulturális értékünkkel együtt semmisült meg, mint közismert, MÁTYÁS király világhírű könyvtára, a Bibliotheca Corvina is. A legnagyobb pusztítást 1526-ban, s talán 1686-ban, Buda várának visszafoglalása során követték el; a menekülő törökök elhurcoltak mindent, ami csak mozdítható volt. Hogy a törökdúlás előtt, MÁTYÁS király halála után közvetlenül, mennyit ajándékoztak el, juttattak vagy hurcoltak külföldre utódai, ezt ma már a fennmaradt szépszámu adat ellenére sem lehet, még csak hozzávetőleges pontossággal sem megállapítani.¹ Annál kevésbé lehet, hiszen magának a világhírű Bibliotheca Corvinának nagyságát, állományának számát sem ismerjük, a különböző auktorok sokszor igen magas számokról beszélnek, olyanokról, amelyek az akkori viszonyok között elképzelhetetlenek.² E nagy számokat cáfolják a korabeli legnagyobb könyvtárak állományadatai is, annyi azonban bizonyos — ebben többé-kevésbé valamennyi ránk maradt dokumentum, valamennyi egykorú auktor megegyezik —, hogy a törökdúlásnak a budai várban igen sok könyv és kézirat esett áldozatul.³

Ennek a csodás könyvtárnak hagyománya itthon is nemzedékről nemzedékre szállt,⁴ s azok a tudós férfiak, akik a XVIII. század végétől, a nemzeti ébredés első pillanatától kezdve, azon fáradoztak, hogy itthon egy *nemzeti könyvtárnak* alapjait megvessék, erre irányuló törekvéseik során ismét és ismét emlegették MÁTYÁS király híres könyvtárát analógiaképpen.⁵

Már 1802 novemberében, alighogy a Nemzeti Múzeum, illetőleg az Országos Könyvtár megalapításáról, SZÉCHÉNYI Ferenc adományának befejezett tényéről tudomást szereztek a rendek,⁶ azonnal állást foglaltak a Buda várának a török általi feldúlása során külföldre került korvinák felkutatása és

¹ Vö.: *Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára*. Írta FRAKNÓI Vilmos, FOGEL József stb. Bp. 1927. 23–26 l.; CSAPODI Csaba: *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?* Magy. Könyvszle. 1961. 4. füzet 399. és kk. l., valamint az e két tanulmányban idézett irodalmat. Vö. továbbá: ZOLNAI Klára: *Bibliographia bibliothecae Mathiae Corvini*. Bp. 1942. 24–35. l.

² Vö. az 1. sz. jegyzetben elsőnek idézett mű 20. l., s az ott idézett 50. jegyzetet.

³ Vö. ZOLNAI Klára: *i. m.* 32–37. lapokon felsorolt bibliográfiát.

⁴ BETHLEN Gábornak a Könyvtár visszaszerzésére irányuló kísérleteit említi: *Szalárdi János Síralmas magyar krónikája*. Kiadja KEMÉNY Zsigmond. Bp. 1853. 33. hasáb; RÁKÓCZI György ez irányú kísérleteire vö.: SZILÁGYI Sándor: *A korvina történetéhez* Magy. Könyvszle. 1882. 336. l.; SZILÁGYI Sándor: *Levelek és okiratok. I. Rákóczi György keleti összeköttetései történetéhez*. Bp. 1883. 35, 65, 116, 175. l.

⁵ Vö.: KOLLÁNYI Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802–1902. I.* Bp. 1905. 46. l.

⁶ Vö.: OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia. 16.157/836.

hazahozatala érdekében. A kérelem nem volt meglepő: az Országos Levéltár — az Archivum Regni — hosszú évtizedekig vajúdó és 1756-ban történő megalapítása s az azt megelőző tárgyalások során ismételten kérték a rendek s két alkalommal törvényben is kimondta az uralkodó,⁷ hogy mindazok az oklevelek és egyéb hivatalos dokumentumok, amelyek évszázadok során az udvari kamarai vagy egyéb, a Habsburg birodalom fennhatósága alá tartozó levéltárakba kerültek, haladéktalanul az újonnan megalapítandó, illetőleg megalapított magyar Országos Levéltárba kerüljenek. A korvinák hazakerülése érdekében folytatott, csaknem félévszázados rendi küzdelmek során ismételten történik hivatkozás úgy a rendek, mint az uralkodó, s annak tanácsosai részéről ezekre a törvényekre, mint precedensekre, magyarázzák különféleképpen,⁸ a korvinák azonban — nagy részük mind a mai napig — nem kerültek az őket megillető méltó helyükre, a Nemzeti Múzeumba, illetőleg az Országos Széchényi Könyvtárba vissza.

Lássuk tehát eredeti okmányok alapján, hogyan folytak ezek a rendi küzdelmek az országgyűléseken, a magyar udvari kancellária és a Geheime Hof- und Staatskanzlei közti levelezésben, hogyan tükröződnek királyi rezolúciókban és mit tett a magyar társadalom annak érdekében, hogy ezek a felbecsülhetetlen kincsek, amelyekből a Magyar Nemzeti Múzeum országos könyvtára a megalapítás pillanatában egy 1844-es rendi felterjesztés, illetőleg az azt kísérő, JÓZSEF nádor által magyar nyelven írt nota szerint egyetlen egy darabot sem bír.⁹

Mint említettük, először 1802-ben, majd 1807-ben, 1818-ban, 1827-ben, 1830-ban, 1836-ban, 1840-ben, 1844-ben és 1847-ben¹⁰ ismételten kéri a rendek az uralkodót, kövessen el mindent, hogy ezeket a Konstantinápolyba hurcolt, s minden bizonnyal a Szeráljban vagy más közintézményben elhelyezett, a magyar nemzet történelmét érintő okmányokat, illetőleg a MÁTYÁS király könyvtárába tartozó, *számunkra* felbecsülhetetlen értékű kéziratokat felkutassák és a nemzetnek a Magyar Nemzeti Múzeum számára megszerez-zék. Sajnos, itt még — ez első felterjesztésekben általában — erősen összekeveredett a magyar történetkutatás számára jelentős oklevelek fogalma a MÁTYÁS király könyvtárából származó korvinákkal. A fogalmaknak ez az összezavarása okozhatta, hogy évtizedeken keresztül a különböző kancelláriák között folyó levelezésben mindenütt a visszaszerzendő írott dokumentumoknál, kéziratoknál az „eredetiben vagy másolatban” kitétel szerepel, függetlenül attól, hogy a történelmi szempontból jelentős oklevelekről, vagy a nemzet számára kincseket jelentő Corvin-kódexekről van-e szó. 1847-ben említi először az egyik kancelláriai átirat,¹¹ hogy a Corvin-kódexek általában nem tartalmuknál fogva, hanem mint nemzeti múltunk dicső emlékei értékesek, tehát ezeknek másolatban való megszerzése érdektelen, kivéve, ha azok egyike-másika a magyar történetírás számára is fontos forrásmunkát je-

⁷ Vö.: 1723. évi 45. tc. és 1764. évi 12. tc.

⁸ Vö.: OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 3258/830, 12.617/836, 16.157/836; 6225/1835, 11.505/1835, 15.504/836, 16.886/1844, 12.754/845, 889/845, 16.804/844, 7859/1846, 215/1847 3052/1847; Wien Haus- Hof-, und Staatsarchiv. Staatskanzlei Gesandtschaft Toscana. Adm. Akten. 2. Berichte. Ges. Rom. K. 32; Ges. Frankreich 337; Ges. England 251.

⁹ Vö.: OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 16.804/844.

¹⁰ Vö.: Részben a későbbi években idézve: a 8. sz. jegyzetben felsorolt aktákban.

¹¹ Az iratok gyakran használják a korvinákkal kapcsolatban a thesaurus nationalis kifejezést. Pl. OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 16.804/844 és 215/847. is.

lent. Ez utóbbira példaképpen hozza fel a wolfenbütteli hercegi könyvtárban őrzött Alexander CORTESIUS: *Laudes bellicae Mathiae Corvinae regis dictae* c. művet, amely, ha eredetiben nem is szerezhető meg, másolatban is érték. S felveti mindjárt a kérdést, hogy nem volna-e lehetséges a hercegi könyvtárban őrzött 8 korvina közül egyik vagy másik átengedése?

De térjünk vissza az időrendi sorrendhez! 1807-ben ismét — az 1802-es kérelemre, s az e tárgyban történő királyi rezolúcióra¹² való hivatkozással — állást foglalnak a rendek a kérdésben, ismét kéri az uralkodót, hogy a korvinákat szerezzze vissza. Arra vonatkozólag nincs egyidejű adatunk, hogy ekkor volt-e valami eredménye a rendek kérésének, annyi azonban bizonyos, hogy később ismételten történik az 1807-es állásfoglalásra hivatkozás.¹³

1818-ban MILLER Jakab Ferdinánd, a Nemzeti Múzeum igazgatója, veti fel más formában a gondolatot, nem volna-e lehetséges, hogy a nádor, aki az ősz folyamán Németországba készül, a wolfenbütteli könyvtárból a MÁTYÁS király által alapított könyvtárnak némi maradványait a Nemzeti Múzeum számára megszerezze. Ez év október 28-án előterjesztést intéz a nádorhoz, „hogy Ófensége közbenjárására talán meg lehetne szerezni onnan néhány Corvin-kódexet. Az ország ezt az eredményt várná — úgymond — a németországi úttól.”¹⁴

Legközelebb 1827-ből van adatunk arra, hogy a rendek megismételve korábbi kérésüket, az 1825/27-es országgyűlésen ismét szóba hozzák a korvinák kérdését.¹⁵ Amint az Országos Könyvtárnak a megalapítása — hiába változtatta át az udvar, még a szótól is félve, a *Nemzeti* elnevezést *Országosra*¹⁶ — komoly hatással volt a nemzeti felbuzdulás kibontakozására, úgy a korvinák ügye is a nemzeti érzés és törekvések fellángolásával, mindenekelőtt az 1825-ben SZÉCHENYI István által megalapított Magyar Tudományos Akadémia létrejöttével, megint előtérbe került. Az 1832/36-os, majd a 43/44-es országgyűléseken egyre hangosabban, s egyre követelőbben kéri az uralkodót, hivatkozva az 1802-es királyi egyetértő rezolúcióra is, hogy a korvinákat mielőbb felkutassák és megfelelő helyükre, a Nemzeti Múzeumba juttassák.¹⁷

Míg korábban, a kezdeti lépések után, alig-alig találkozunk az aktákban bármiféle intézkedéssel, már 1836-ban nyilván a 30-as évek elejétől kezdődő, állandóan erősödő, Európa-szerte hangot kapó forradalmi megmozdulások hatása alatt is, tanácsosnak látja az uralkodó s udvara, maga METTERNICH is, hogy legalább a látszat kedvéért engedjenek a rendek egyre határozottabban megfogalmazott kérésének, a kancellár, az udvar konstantinápolyi internunciusa, OTTENFELS báró által, egyre intenzívebben keresteti e kódexeket. OTTENFELS báró 1836-os jelentése szerint, ha ezeket az iratokat és MÁTYÁS király könyvtárának maradványait valóban Buda elfoglalásakor török katonák hurcolták is el, ezek az általános konstantinápolyi vélemény szerint csak magánkézbe kerülhettek. A Szeráljban nincs nyomuk. De hiszen nem is nagyon lehet, mondják, a jelentés szerint az illetékesek, mert a Sze-

¹² A rezolúció szövegét idézve l.: az előző jegyzetben idézett 215/847.

¹³ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 16.157/836

¹⁴ Vö.: KOLLÁNYI: i. m. 398. l.

¹⁵ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 16.804/844

¹⁶ Vö.: KOLLÁNYI: i. m. 41. l. valamint az OSzK alapítólevelét.

¹⁷ Vö.: OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 3258/1830; 15.504/1836; 6225/1835; 19.292/844, 16.886, 912.754/845; 889/845; 16.804/845 számokat. L. még A Corvinák ügye az 1843/44. évi országgyűlés előtt. (*A Könyvtáros*. 1964. 9. sz. 514. l.)

ráljban csak a három keleti nyelven írott (török, arab és perzsa) iratokat, könyveket őriznek. Egyébként is, amennyiben mégis idekerültek volna, nyilván a hosszú évszázadok során az ismételt tűzvész stb. bizonyára elpusztította volna ezeket. Magánkézben viszont annál kevésbé valószínű, hogy megőrizték volna, mert hiszen ismeretes, hogy a muzulmánok mennyire lenéznak és megvetnek mindent, ami keresztény.¹⁸ E notát 1836-ban METTERNICH írja alá, s bár — mint megjegyzi — minden további kutatást OTTENFELS kilátástalannak tart, amennyiben a rendektől további részletes adatokat tudna kapni a keresett korvinák tartalmát, külsejét és számát [!] illetően, a kutatásokat megpróbálná folytatni.

Az 1843/44-es országgyűlésen, mint említettük, egyszerre megélénkült a rendek tevékenysége, s most már egyre követelőbben lépnek föl a korvinák visszaszerzése tárgyában. Bécsset, Bolognát, Rómában a Vatikáni Könyvtárat, Berlint, Velencét és Firenzét nevezik meg, mint ahol ilyen korvinák találhatók, „... Qae pro illis quidem provinciis minoris pretii sunt, pro hoc regno tamen inaestimabilem thesaurum diplomaticum constituunt, in origine aut adminus authenticum transsumti extradentur, ac pro hac maiestas vestra summa clementia perennem homabilem, summam gratitudinem iudem S. S. et O. O. humillime vovent.”¹⁹

A rendek a fentebb említett²⁰ felterjesztésükben azt kérik, hogy ezen az országgyűlésen történjék végre intézkedés, s igen határozott formában fogalmazzák meg kívánságukat: szülessék meg végre a dekrétum is. Mellékelve van — 1844. október 20-i kelettel — a dekrétum tervezete, mely szerint mindaz, ami e tárgyban fellelhető lesz „sua via Ungariae dispositum esse”. Ezen aktában szerepel a már fentebb említett, szeptember 3-i kelettel e tárgyban egyetlen magyar nyelven kiadott nota, JÓZSEF nádor és KOPÁCSI érsek aláírásával. A jegyzék kiemeli, hogy mennyire méltatlan, hogy ezekből a nemzeti kincsekből „hacsak reá maradt polgári ereklje gyanánt is, egy darabot sem bír a nemzet”.

Ugyanezen az aktán megvan az elintézés is, amely megint hivatkozik az 1802-es felterjesztésre,²¹ s ígéri, hogy az uralkodó az 1802-es rezolúció, valamint a korábban a levéltári dokumentumok tárgyában hozott 1723/45 és 1765/12-es articulusok értelmében fog eljárni.²² „... in quantum porro ex arce etiam Budensi per turcam olim notabilem literalium documentorum quantitatem ereptam fuisse notorium est, circa horum, in quantum existant restitutionem...” a következő országgyűlésen fogja megadni a végleges választ.²³

1844-ben a rendek egyre hangosabban, egyre követelőbben kérik az uralkodót, hogy számukra, az 1838 decemberében kiadott rezolúció értelmében, a kért kódexeket szerezzé vissza. 1844. november 3-án adja ki újabb rezolúcióját FERDINÁND, mely azonban elég üres és semmitmondó.²⁴

Míg csaknem egy fél évszázadon keresztül a korvinák visszaszerzése tárgyában elég egyoldalú a tevékenység: a rendek ismét és ismét kezdemé-

¹⁸ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 15.504/1836.

¹⁹ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 16.804/1844.

²⁰ L. az előző jegyzetet.

²¹ „... Jam e comitiis anni 1802. SS et OO Regni divo Majestati vestrae summae genitori supplices facti sunt...” OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 16.804/1844.

²² Uo.

²³ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 16.804/1844.

²⁴ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 19.292/1844, 16.886/1844.

nyeznek, s ha időnként kapnak is egy-egy langyos választ, lényegében nem történik semmi, addig 1845 januárjában diplomáciai téren bizonyos mozgás észlelhető. Ekkor tűnik fel az első külföldi akta, melyben válaszul az 1844. december 5-én METTERNICH által hozzá intézett megkeresésre, LÜTZOV római követ azt feleli, hogy van ugyan a Vatikán könyvtárában néhány MÁTYÁS király könyvtárából származó kódex, de ezek eredetiben való megszerzése csaknem lehetetlen. Önként e könyvtár vezetősége semmiképpen le nem mondana róluk, s e pillanatban a politikai légkör sem olyan, hogy GERGELY pápa szívesen vállalná azt, hogy politikai megfontolások alapján latba vesse hatalmát, s így kényszerítse ki a kódexek átadását.²⁵

1846-ból van egy kancelláriai aktánk, mely a *párizsi könyvtárban* található *egyetlen* korvináról szól.²⁶

Az e kéziratra irányuló kutatás, amint azt a fenti iratból megtudjuk, 1845-ben indult meg. A párizsi Királyi Könyvtárban található kódex²⁷ az akta szerint folio alakú pergamenkódex, oroszlanos pajzsos fehér-vörös mezőben a Corvin-hollóval budai származását kétségtelenül hitelessé teszi. Címe: *Domini Mathiae invictissimi Ungariae et Bohemiae regis impensa opus a Petro de abbatis Burdegalsensi cive scripto*. Az első oldalon: „Incipit prefatio Joannis qui Cassianus dicitur in duodecim libros de Institutis Caenobiorum et de octo principalium virorum remediis.” A követség önként felajánlja, hogy kifejezett kérésre, hajlandó lemásoltatni ezt a kódexet, de ez természetesen bizonyos költségekkel járna, és vajjon ezt — kérdi a Staatskanzlei átirata a nádort, — miből fogják fedezhetni?²⁸

1847-ből, február elejéről, Apponyinak a párizsi osztrák követnek egy METTERNICHhez intézett levelét ismerjük, melyben Ausztria párizsi követe arról számol be, hogy eredetiben az illető kódex semmiképpen nem lesz megszerezhető, viszont, bár a párizsi Királyi Könyvtár általában nem szívesen bocsátja rendelkezésre, még másolatkészítés céljából sem értékes kézirateit, mégis, kivételesen elképzelhető, hogy egy ilyen lemásolásba belemenjenek.²⁹

1847 elején — amint említettük — egyre élénkebbé válik a külföldi követségek és METTERNICH között az iratváltás. METTERNICH, úgy látszik, a krakkói és a svájci forradalmi megmozdulások után, jónak véli a már 1844-ben megígért, az országgyűlésen a karok és rendek által felsorolt helyekre (Bécs, Bologna, Róma (Vatikán), Berlin, Velence és Firenze) a követségeken keresztül lépéseket tenni, hogy ezek a követelt archiváliák és kéziratok eredetiben vagy *másolatban* megszereztesse.³⁰ Hogy ilyen intézkedés a párizsi és a római

²⁵ Wien. Haus- Hof, und Staatsarchiv. Staatskanzlei. Rom. Adm. Akten. K. 32. Ezzel az aktával csaknem egy időben (1845. jan. 5.) METTERNICH a magyar kancelláriát is értesíti, hogy a magyar rendek kívánságának eleget teendő, elküldte Róma, Firenze és Berlin követségeire megkeresését a Corvin-kódexek tárgyában, sőt a bécsi Archivdirection által összeállított jegyzék alapján Drezdába, *Párizsba* és Hannoverbe is. OL. M. Kanc. lt. 889/1845.

²⁶ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 7859/1846.

²⁷ A kódex ma is a párizsi Nemzeti Könyvtár tulajdonában van Cod. Lat. 2129 sz. alatt elhelyezve. (Vö.: a Bibliotheca Corvinában FOGEL József: *A Corvina Könyvtár katalógusa* c. fejezetét. Meglepő azonban, hogy e leírásban a következő áll: „a Hunyadi-ház hollóit mindenütt átfestették a Jagello-ház fehér sasára. A címlapot egyenest II. ULÁSZLÓ rendeletére készítették s a fenti cím FOGEL szerint a 123. lapon található.”) (L. Bibliotheca Corvina. 4. r. 72. l.)

²⁸ L. OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 7859/846. (1846. május 22.-i irat.)

²⁹ Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Staatskanzlei. Frankreich. K. 337.

³⁰ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 19.292/1844.

követségeken kívül ez időben hová ment, s a követségek megtették-e a szükséges lépéseket — 1847 előttől — alig van adatunk.

1847-ben azonban már év elejétől kezdve megindulnak az iratváltások. A legérdekesebbek Firenze és Modena ez irányú válaszai. 1847. február 6-án báró NEUMANN, Toscana osztrák követe, hivatkozással egy 1845. február 18-i levélre, közli, hogy „unentgeltlich” átengedésről nem lehet szó. Kéri, hogy közölje vele METTERNICH, hogy cserébe vagy fizetés ellenében való átengedésről tárgyaljon-e, s ez utóbbi esetben milyen összegekről lehetne szó. Ugyanennek az aktának egy másik, Florenzben december 28-án kelt levelében SCHNITZER Meeran, NEUMANN utóda közli METTERNICH-hel, hogy a korvina-gyűjteményből Firenzében csak négy darab van. A minisztérium által tett javaslatok, hogy csere vagy vásárlás útján e négy, a híres Laurenzianában őrzött kódexet megszerezzék, elképzelhetetlen. Kérésre azonban a *másolatot* szívesen átengedik. Még sokkal érdekesebb az ugyanebben az aktában fekvő, ugyancsak 1847. február 6-án kelt másik, METTERNICH által aláírt irat, amelyik utal valamiféle, a magyar udvari kancelláriának tett, s általa visszautasított javaslatra, mely szerint menjen Modenába egy irodalmilag művelt ember, egy bizonyos GAR úr — minden valószínűség szerint a magyar történelemben, a szabadságharc utolsó szakaszában Velence követeként szerepet játszó Thomas GARRól lehet szó³¹ — a modenai ESTE-könyvtárban esetleg valóban meglévő szóban forgó irodalmi anyag felkutatására. Mivel azonban mindkét uralkodó, a firenzei és a modenai, magyar királyi hercegek, s mivel a modenai herceg ezen felül tekintélyes földbirtoktulajdonos is Magyarországon — Arad megyében voltak a modenai hercegi birtokok — így az utóbbi áldozatot is hozhatna Magyarország rendjeinek, amely lényegében nem is tekinthető áldozatnak, — mondja más rovására nagylelkűen a kancellár — miután lényegében csak visszaadásról van szó. Viszont maguk és a Habsburg-ház számára egyaránt hasznót jelent, ha a *rendek előtt kedvező benyomást tudnak tenni*.

Válaszában METTERNICH a lehető leggyorsabb intézkedést kéri „da mann noch vor Beginn des nächsten ungarischen Reichstages in dieser Angelegenheit wo möglich eine Resolution zu ergeben wünscht”.³² Ugyanezen akta a Schnitzer Meeran-féle jelentésben részletesen leírja a négy szóbanforgó korvinát. E leírás szerint a négy kódex a következő: 1. Macrobius: De saturnali 5 könyve,³³ 2—4. Szent Agoston Genesisének 3 különböző másolata.³⁴

1847-ből még egy sikertelen kísérletről van adatunk. Dietrichstein követ 1847. március 20-án Londonból jelenti METTERNICH-nek, egy 1846. november 7-i levelére adott válaszában, hogy a British Museum könyvtárában csak egyetlenegy korvina van, amit semmi pénzért, sem bármiféle megfelelő érté-

³¹ Thomas GAR jónévű irodalomtörténész és bibliográfus. 1848-ban Párizsban Firenze követe. 1849-ben a Velencei Köztársaság Magyarországra kinevezett követe. Később Firenze állami levéltárának vezetője.

³² Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Gesandtschaft Toscana. Adm. Akten. 2. Berichte.

³³ Vö.: FRANKÓI Vilmos: *Két hét olaszországi könyv- és levéltárakban*. Magy. Könyvszle. 1878. 129. l. (Ez a MACROBIUS kézirat egyébként FOGEL fentebb idézett *Corvina-katalógusában*, „Nem lévén sem címlapján, sem pedig kötésén Mátyás címere, a *Corvina Könyvtár katalógusában* (59 és köv. 11.) nem szerepel. (Vö.: Bibliotheca Corvina 31.)

³⁴ FOGEL *Corvina-katalógusában* Firenzében csak egy Genesis-kódex szerepel. Plut. 12. Cod. 10. jelzettel (Bibliotheca-Corvina 67. l.)

kért az intézmény vezetősége nem hajlandó átengedni, annál kevésbé, mert a parlament által szentesített törvény is tiltja a gyűjtemény állományából bármit is elidegeníteni, bárkinek is illet átengedni. Másolatot azonban természetesen szívesen bocsátanak rendelkezésre.³⁵

Ha végigtekintünk az adatok tömkelegén, nem lehet véletlennek tekinteni azt, hogy egyik-másik könyvtárral kapcsolatban részletes adatokat, átiratokat és válasziratokat találunk, úgy Budapesten az Országos Levéltár, mint Bécsben a Haus-, Hof- und Staatsarchiv iratai között. Bizonyára az egyes szóban forgó könyvtárak irattárai is — amint arról Modenával kapcsolatban biztos tudomásunk is van³⁶ — a diplomáciai levélváltások gazdag iratanyagát őrzik. Vannak azonban könyvtárak, amelyekről pedig tudjuk, hogy a rendek felterjesztésében szerepeltek, de további adatunk az ottlévő korvinákról nincsen. Egyik első, számunkra fennmaradt, s a magyar rendek által tételen felsorolt követelés Rómát, Ferrarát, Bolognát, Firenzét, Londont, Berlin, Drezdát és Wolfenbüttelt (Ducatus Braunschvicensis) említi, mint olyanokat, ahol ilyen korvinákról tudni vélnek. Ferrara, Dreza és Bologna a későbbiekben rendelkezésünkre álló akták szerint az e tárgyban megkeresett könyvtárak között nem szerepel. Hannoverbe, egy másik akta szerint, a Magyar Kamara ír át 1844. december 12-én, de ott csupán az okleveleket keresik.³⁷

Ami azonban a legmeglepőbb, az az, hogy noha a rendek Bécsét ismeltelen s nyomatékka emlegetik, mint ahová tudomásuk szerint a török uralom kezdete óta eltelt századok folyamán, de különösen Buda várának visszafoglalása, az 1686-i esztendő óta, igen sok korvina került, a Staatskanzleiktől származó válaszokban alig-alig szerepel a bécsi Hofbibliothek. Valahányszor a rendek Bécsét emlegetik, egyszerre sűrűsödnek a félreértések, az államkancellária iratai legtöbbször csak levéltári anyagról beszélnek, s amennyiben mégis könyvtári anyagról, kéziratokról, Corvin-kódexekről „lenne szó, a rendek követeléseiben”, úgy a Staatskanzlei ügyesen a bécsi Egyetemi Könyvtárra irányítja a figyelmet.³⁸ De hogy mennyire sejtelmük sincs sem Bécs diplomatainak, sem a magyar kancellária, sem a Staatskanzlei tisztviselőinek — s vajon a rendek többségének a századok óta őrzött hagyományokon kívül van-e? — arról, hogy mit is követelnek, hol keressék, milyen alapon kérjék vagy követeljék e kéziratokat vissza, azt néhány korvina későbbi sorsa világosan bizonyítja.

Kétségtelen az, hogy az osztrák uralkodókörök, s mindenekelőtt a mindenható államkancellár, METTERNICH szemében e rendi követelések éppen olyan gravameneknek tűntek, mint az egyéb, közjogi követelések. Ennek megfelelően játszottak velük aszerint, hogy a pillanatnyi erőviszonyok mivel kecsegtették, vagy mivel fenyegették az 1830 óta a forradalom „kísértetétől” időnként meg-megreszkető udvari köröket, akik az 1846-os esztendő tapasztalatai, a krakkói felkelés alapján az 1847/48-as országgyűlés

³⁵ Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Staatskanzlei. Gesandtschaft England K. 251. A szóban forgó kódex bizonyára a mai napig is a British Museumban őrzött Lansdowne MS. 836. jelzetű kézirat, mely vétel útján került 1805-ben a könyvtár birtokába.

³⁶ Vö.: CSONTOSI János: *Két modenai Corvin-codex története*. Bp. 1893. 68 l., 37 — 68. l.

³⁷ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 19.292/1844 és 889/1845.

³⁸ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 3052/847, 19.292/1844.; CSONTOSI János: *Két modenai Corvin-codex története*. 13, 14, 15. sz. iratok.

előkészítése során, ennek a kérdésnek kedvező lezárását óhajtották.³⁹ Természetesen, amennyire lehet, úgy, hogy az udvarnak a legcsekélyebb engedményt ne kelljen tennie, s még olyan kis áldozattól is vonakodott, amelynek meghozatalát METTERNICH a modenai udvarnak — mint láttuk — melegen ajánlotta.⁴⁰

Mielőtt rátérnénk a modenai kódexekre s tovább indulnánk a már több mint fél évszázaddal ezelőtt CSONTOSI János, a kiváló korvina-szakértő által megkezdett nyomon, s felkutatnánk, volt-e valami eredménye METTERNICH „nagyilekű” felhívásának, még egy érdekes aktára kell felhívunk a figyelmet. Láttuk már az előbbieken, hogy a külföldre került korvinák felkutatásának kérdése a levéltári anyag példája alapján került szóba az országgyűléseken, s ez a körülmény, a kézirat s egyéb irat fogalmának tisztázatlansága eredményeképpen, s a kérdéssel foglalkozó politikusok teljes tájékozatlanságának következtében, a korvina-kutatások is mindenütt, kezdve a rendek felterjesztésétől a diplomáciai iratokig „eredetiben vagy szövegű másolatban” való megszerzésről beszélnek.⁴¹

Csak 1847-től kezdve szerepel mind erősebben az *eredetiben* való megszerzésre irányuló törekvéss az a szempont, hogy a korvinákat mint könyvészeti értéket tekintsék. Így veti fel az egyik kancelláriai átirat⁴² a kérdést: nem volna-e lehetséges a Wolfenbütteli Országos Könyvtárból, ahol 8 korvinát őriznek,⁴³ egyiket vagy másikat eredetiben megszerezni? Vagy a Vatikán könyvtárában levő Missale és Breviarium⁴⁴ nem volna-e megkapható eredetiben?

*

Mint láttuk, 1847-ben már egyre sürgősebbé válik METTERNICH számára a magyar rendek jóindulatának kiérdeklése, az ország belső forrongásának lecsillapítása.⁴⁵ S mily ügyes politikai sakkhúzás volna, ha mindezt mások rovására, adott esetben a modenai ESTE-könyvtár kontójára lehetne keresztülvinni!

Van-e azonban valami konkrét nyomunk, amely útbaigazít bennünket? Van-e írott dokumentumunk, amely bebizonyítaná, hogy a ma modenai kódexek néven az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kéziratok⁴⁶ azonosak az 1847-ben megígért korvinákkal? A probléma nem új keletű, mégis a két kézirat értéke — és további hányatott sorsa miatt is — megérdemli, hogy részben elődeink kutatásai alapján,⁴⁷ részben új nyomokon megkíséreljük vándorlásukat napjainkig követni.

³⁹ Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Gesandtschaft Toscana. Adm. Akten. 2. Berichte.

⁴⁰ Vö.: 32. sz. jegyzetben idézett aktát.

⁴¹ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia. L. az idézett aktákat passim.

⁴² OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 215/1847.

⁴³ A FOGEL-féle Corvina-katalógus 10 ilyen kéziratot sorol fel.

⁴⁴ Mindkét kézirat ma is a Vatikánban van. Cod. lat. Urb. 110. és Cod. lat. Urb. 112. jelzet alatt. A FOGEL-féle katalógus ezeken kívül még egy Corvinát ismertet: Andrae Pannonie de regis virtutibus, Cod. Lat. Vat. 3186. jelzet alatt.

⁴⁵ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 215/1847. Wien Haus-, Hof u. Staatsarchiv. Staatskanzlei. Toscana Adm. Akten. Berichte.

⁴⁶ OSzK. Kézirattár 1891/17. Naplósorszám.

⁴⁷ A kérdésre vonatkozó legjelentősebb irodalom: ROMER Flóris: *A Corvina ügyében tett újabb vizsgálatról.* (M. Tud. Akad. Értesítője. II. évf. 1868. 3. sz. 39–40. l.);

1891. május 8-áról az Országos Széchényi Könyvtár kéziratári naplójának 17. száma a fenti korvin-kodexek leltárba vételénél a következőket mondja: „Ő cs. kir. apostoli Felség ajándéka”, s a megjegyzés rovatban FEJÉRPATAKI írásával a következő bejegyzés található: „A két modenai kódex Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszternek rendeletére 1919. dec. 213/720. sz. alatti rendeletére Pekár Gyula államtitkárnak kiadatott. L. 1392/1919. ig. Fejérpataki igazgató.”

Nézzük meg tehát mi rejlik e régi bejegyzések mögött, s azok milyen összefüggésben állnak az általunk tárgyalt korvinák sorsával. E kéziratok, melyek ma is az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában vannak Cod. lat. 346 és 347 sz. alatt elhelyezve, vajon valóban azonosak-e azokkal a modenai korvinákkal, melyekről a fentebb tárgyalt iratok említést tesznek. Vajon valóban Modena fejedelme — egyedül valamennyi megkeresett korvina-tulajdonos közül — bizonyára a magyar rendekkel való jó kapcsolat fenntartása érdekében, gazdag állományából átengedett kettőt a magyar Nemzeti Könyvtárnak? S ha igen, mit jelent a naplóbejegyzés második fele? S hogyan került vissza a két kódex jogos helyére az Országos Széchényi Könyvtárba? Nézzük meg közelebbről a kérdést, részben az eredeti dokumentumok, részben elődeink által folytatott kutatások eredményeinek tükrében. A legtöbb támpontot e kérdés feltáráshoz az Országos Széchényi Könyvtár irattára nyújtja,⁴⁸ de sok tanulságot nyújtanak CSONTOSI Jánosnak, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára nagyhírű, tudós, de politikai okokból meghurcolt,⁴⁹ állásvesztésre ítélt és csak halála után rehabilitált őrének publikációi is.⁵⁰ Azé a CSONTOSI Jánosé, aki a legtöbbet tett e kéziratok hollétének felderítésére és visszaszerzésére. E kódexekre először RÓMER Flóris hívta fel a figyelmet.⁵¹ Amikor ugyanis 1868-ban Modenába utazott, az ott őrzött s az irodalomból ismert 17 korvin-kódex tanulmányozására, itt legnagyobb meglepetésére két kódexszel, a *Joannes Chrisostomos: Homélia* és *Hieronymos: Commentarii epistolae beati Pauli apostoli ad Galatos* c. műveket tartalmazó két Corvinával kapcsolatban azt a felvilágosítást kapta, hogy azoknak Budapesten, a Nemzeti Múzeumban kell lenniök. Azokat már 1847 októberében a nagyherceg Bécsen keresztül, a magyar rendek kérésére átengedte e nagyhírű intézmény-

RÓMER Flóris 1869-ben SIMONYI Ernő által készített jegyzéket, összehasonlítva a modenai ESTE-könyvtárban őrzött korvinákkal, megállapította, hogy valóban 2 kódexet Magyarországra küldtek. (*Archeol. Ért.* 1870. 14, 15. sz.) CSONTOSI János: *Modenai Corvinák*. (Ellenőr: 1878. jún. 24. Esti kiadás); CSONTOSI J.: *Újabb adatok Attavantestől festett Corvin-kódexekről*. (*Archeol. Ért.* U. F. XXIX. évf. 1909. 221–232. l.) CSONTOSI J.: *A két modenai Corvin-Kódex története*. Bp. 1893. (Klny. a Magy. Könyvszle. 1891. évf.-ból.) 68 l.

⁴⁸ 1891. sz. n. OSZK irattárában egy Elismervény, CSONTOSI J. fogalmazványa, melyben a két modenai kódex átvételét elismeri. „Melyekből az első a Bécsi Udvari Könyvtár 13.697 (Suppl. 2609.) és a másik 13.698 (Suppl. 2610.) signatúráját viseli és melyeket Ő császári és Királyi Apostoli Felsége legfelsőbb elhatározásával a Császári és Királyi Főudvarmesteri Hivatal 1891. május 6-áról 2756 sz. alatt kelt rendelete értelmében a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumnak legkegyelmesebben ajándékozni méltóztatott; MNM. Könyvtára 379/1919; (Ebben az aktában VKM M 253/1919. sz. leirat); M. Nemzeti Múzeum. Kt. 262/1927 (Benne a VKM 9007/1927. III. b. ü. o. sz. ügyirat másolata a visszaajándékozás tényéről.)

⁴⁹ PÁLVÖLGYI Endre: *A Csontos János elleni jegyzelmi vizsgálat és annak politikai háttere*. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei II. Bp. 1964. 163–192. l.

⁵⁰ Vö.: 47. sz. jegyzetben felsorolt irodalmat.

⁵¹ RÓMER Flóris: *A Corvina ügyében tett újabb vizsgálatról*. (Akad. Ért. 1868. 3. sz.)

nek. CSONTOSI csodálkozva vette tudomásul RÓMER Flórisnak ezt a közlését, annál inkább, mert hiszen nagyon jól ismerte a Kézirattár akkor még nem túlzottan gazdag kódexállományát, s biztosan tudta, hogy a keresett kéziratok azok között nincsenek.

Hosszú ideig tartott, míg sikerült neki felettes hatóságait meggyőzni arról, hogy kutatásainak színhelyét át kell tennie Bécsbe, mivel azok csak ott, valószínűleg az udvari könyvtár állományában lesznek fellelhetők.⁵² Valóban sikerült is — amint arról 1891-ben kelt a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára aktái között elhelyezett CSONTOSI János kezeírásával fogalmazott elismervény tanúskodik⁵³ — nyomukra bukkannia s azokat az OSZK Kézirattára számára visszaszerezni.

CSONTOSI több jelentése és tanulmányai⁵⁴ fényt derítenek e kódexek 1848–1891 közötti sorsára. 1847 őszén, miután a tárgyban METTERNICH, a modenai herceg s Toscana külügyminisztere, MOLZA gróf között ismételt levélváltás történik,⁵⁵ ennek eredményeképpen valamikor év végén útnak indítják Bécsen keresztül az oly régóta sürgetett korvinákat Magyarországra. Időközben azonban, bizonyára az Európa-szerte lángra lobbanó forradalmak, az udvar és a magyar rendek szembenállása miatt, Bécs már nem továbbítja ezeket rendeltetési helyükre, mivel az ajándéokra a magyar nemzet „méltatlanná” vált. Március közepe óta maga METTERNICH sincs a helyén, aki pedig, mint láttuk — ugyancsak politikai okokból — éppen a forradalmak küszöbén, nagyon buzgólkodott e kéziratok megszerzése érdekében. A kéziratokat előbb a cs. kir. udvari titkos levéltárnak adják át. Itt 1868-ig letétként őrizték, majd ekkor csereképpen a levéltár számára értékesebb XIII–XVIII. századi oklevelekért és egyéb történeti anyagért átadták az udvari könyvtárnak, ahol azokat Cod. lat. 13.697 és 13.698-as jelzet alatt állományba is vették. Itt őrizték aztán 1891-ig, amikor is CSONTOSI állandó sürgetésére és a magyar kormány kezdeményezésére az uralkodó „ajándékképpen” visszaadta a Nemzeti Múzeumnak.⁵⁶ Azt gondolhatnánk, hogy ezzel lezárult a sokat hányatott két értékes kézirat kalandos sorsa. De korántsem!

1919-ben, az első világháborút lezáró békekötési tárgyalások során az olasz kormány bejelentette igényét e két kódexre, mint amelyeket IV. FERENC jogtalanul engedett át 1847-ben, az akkor már nyilvános használatra megnyitott Estei-könyvtár állományából. Egyébként is — mondja a jegyzék — annakidején a modenai osztrák követség 1847. október 16-i jegyzékében kilátásba helyezte azt, hogy az értékes ajándékért megfelelő ellenszolgáltatást fog adni. HALLER kultuszminiszter sürgősen egy albizottságot hívott egybe PEKÁR aláírásával december 20-ára. A bizottság tagjai GEREVICH Tibor (előadó), FEJÉRPATAKI László, VARJU Elemér, VÉGH Gyula és CZAKÓ Elemér. A bizottság még másnap, december 21-én (CZAKÓ kivételével) összeült, a minisztériumot BIBÓ István képviselte.⁵⁷ A Bizottság két pontban foglalja össze álláspontját. 1. Nem érzi magát hivatottnak arra, hogy állást foglaljon

⁵² CSONTOSI: *Két modenai Corvin-codex története*. 2–4; 17–22; 25–34. l.

⁵³ Vö.: 48. sz. jegyzetet.

⁵⁴ Vö.: 47. sz. jegyzetet.

⁵⁵ Vö.: CSONTOSI: *Két modenai Corvin-codex története* c. munkában közölt 17, 21, 24, 25. számú iratokat.

⁵⁶ Vö.: a 48. sz. jegyzetben idézett 1891-es Elismervényt.

⁵⁷ Vö.: Az OSZK irattára MNM. kt. 379/1919. sz. iratot.

oly irányban, hogy IV. FERENC jogosítva volt-e a kódexek ajándékképpen való átengedésére. Az ügy 1847-ben az összes illetékes fórumok közbenjöttével, hosszú tárgyalások után, a nagyfejedelem ajándékozásának tényében nyert befejezést. A két kódex 1891. évi május havában került a Nemzeti Múzeum tulajdonába. Addig, 1847 óta, Bécsben őriztettek. Sem 1847 után, sem pedig 1891 óta, amikor a Magyar Nemzeti Múzeum az átengedésre vonatkozó hivatalos iratokat nyomtatásban közzétette, s erről hírlapokban a legnagyobb nyilvánosság előtt beszámolt — észrevétel vagy kívánság — a nagyfejedelem ajándékozására vagy a kódexek visszaadására nézve nem merült fel. A Magyar Nemzeti Múzeum azokat mint jogos és törvényes úton birtokába kerülteket kebelezte be anyagába. Ennek következtében a Bizottság nincs abban a helyzetben, hogy a két Corvin-kódexről való lemondást és a kódexeknek önként való kiadását javasolja. 2. A Bizottság megállapítja, hogy a toszkánai osztrák követ, MOLZA márkí modenai külügyminiszterhez írt 1847 október 10-i jegyzékében a nagyherceg kívánságát fejezte ki e szavakkal: „S. A. R. ne secaurait recevoir un prix de ces deux précieux codex, mais il lui sera agréable d'avoir en échange des manuscrits qui pourraient avoir de l'intérêt pour sa bibliothèque.” A hivatalos levélváltásból nyilvánvaló — írja a Bizottság jelentése —, hogy a két kódex ajándékozásának a csereanyag nyújtása nem volt feltétele. Az ajándékozás jogi ténye már be volt fejezve akkor, amikor a nagyherceg csereanyag iránti óhaját fejezte ki. A Bizottság tehát úgy határozott, hogy a kódexeket ne adják át.

HALLER kultuszminiszter ennek ellenére „meghallgatva és fontolóra vevén” a magyar békedelegáció elnökének ez ügyben adott véleményét és tanácsát, úgy határozott, hogy a két kódexet átadják. Ugyanerről a napról, amelyben ez a határozat megszületett, kelt FEJÉRPATAKI és MELICH aláírásával egy nyilatkozat, mely szerint ragaszkodván azon állásponthoz, melyet az 1919. dec. 21-én tartott értekezlet elfoglalt, alulírottak tiltakozás kíséretében adták át a m. kormány megbízottjának azokat. Az akták mellett egy elismervény a két kódexről PEKÁR aláírásával.

Ezzel azt gondolhatnánk, hogy a két modenai kódex sorsa végleg lezárult, s azok visszakerültek — joggal vagy jogtalanul — korábbi őrzőhelyükre, a modenai ESTE-könyvtárba. Azt gondolhatnánk, ha azok, akik a Széchényi Könyvtár kódex-állományát ismerik, nem tudnák, hogy ott a maga helyén van két kézirat — a két fentebb leírt kódex — melyeket általában a Kézirattár állományát ismerők modenai kódex néven emlegetnek. Az OSZK irattára bizonyítja, hogy 1919-ben a kódexek kiadása megtörtént. Nem valószínű, hogy PEKÁR Gyula, akinek az elismervényét az OSZK őrzi, avagy HALLER István, aki a kiadást szorgalmazta, az utolsó pillanatban meggondolták volna magukat s mégsem engedték volna át azokat az olasz kormányynak. Mi tehát a rejtély nyitja? Hogyan került vissza e két kódex a könyvtár birtokába?

Újabb politikai fordulat s bár számunkra kedvezően, de újabb önkényeskedés a hatalom birtokosai részéről, eredményezte, hogy 1927-ben MUSSOLINI „úri” gesztussal „visszaajándékozta” a magyar nemzetnek ezt a sokat hányatott, s a magyar nemzet számára oly felbecsülhetetlen kincset jelentő kéziratot.⁵⁸ Visszaadta ajándékképpen, nem pedig mint őt jogosan megillető tulajdonát juttatta vissza. Az ajándékozás ténye jogosan, a formai kritériumok-

⁵⁸ Vö.: Uo. MNM. kt. 262/1927. (Benne a VKM. 9007/1927. III. b. ü. o. sz. ügyirat.)

nak is megfelelően, de a méltányosság szempontjait is figyelembe véve, már 1847-ben befejeződött. Csaknem másfél évszázad kellett ahhoz, hogy a végleges tulajdonbavétel az Országos Széchényi Könyvtár állományába megtörténjék.

Ha a sors a modenai kéziratok esetében a legmegfelelőbb helyére sordta is e korvinákat, mennyit őriznek még mindig a különböző külföldi könyvtárak kéziratтары vásárlás vagy ajándékképpen jogos tulajdonként, s mennyi hányódik még szerte a világban olyan, amelyiknek sorsáról e pillanatban semmit sem tudunk. Mindenesetre örömmel kell elkönyvelnünk azt a tényt, hogy míg JÓZSEF nádor 1844-ben még az uralkodóhoz intézett felterjesztésében amiatt panaszkodik, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumnak egyetlen korvinája sincs, ma már, a Magyar Nemzeti Múzeumból kiszakadt Országos Széchényi Könyvtár 34 korvinával büszkélkedhetik, az országban 47 korvina van, szerte a világban 180-ról van hitelesen tudomásunk. Reméljük, hogy a még mindig kallódó példányokból az elkövetkezendő időkben újabbak is fognak legnagyobb korvina-gyűjteményünkbe, az addigra már a budai várban székelő Országos Széchényi Könyvtárba bekerülni.

ESZTER, V. WALDAPFEL: VERSUCHE DER UNGARISCHEN LANDESSTÄNDE IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS UM DIE INS AUSLAND VERSCHLAGENEN CORVINEN ZURÜCKZUBEKOMMEN

DAS WEITERE SCHICKSAL DER BEIDEN MODENESER KODIZES

Nach dem Tode König MATTHIAS', unter der Regierung seiner Nachfolger, zuletzt infolge der türkischen Verwüstungen ging die Bibliotheca Corvina zugrunde. Die berühmte Sammlung wurde zerstört und verschleppt. Der Ruhm ihres Reichtums und die Erinnerung an ihre Schätze wurden aber sowohl in Ungarn als auch im Ausland treu aufbewahrt. Jahrhundert hindurch beegnen uns immer erneut Bestrebungen, die die Zurückerwerbung dieser Schätze bezweckten. Besonders intensiv wurden diese Bestrebungen in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, als der Wunsch der Stände an den Landestagen — parallel mit dem Erwachen des nationalen Geistes — immer dringender wurde, daß der Hof Schritte tun sollte, um die ins Ausland — in erster Linie nach Wien und Konstantinopel — geratenen Handschriften zurückzubekommen.

Zur gleichen Zeit als die Széchényi-Bibliothek als ungarische National-Bibliothek gegründet wurde, im November 1802, sind solche Forderungen laut geworden, indem man auf ähnliche Bestrebungen, die mit der Gründung des Staatsarchivs parallel verliefen, Bezug nahm. Auch in den Jahren 1807, 1818, 1825, 1830, 1836, 1840, 1844 und 1847 können wir solche Bestrebungen der Stände beobachten. 1802, 1807, 1836, 1844 und 1847 sind die Jahre, in denen auch die Spuren einiger diesen Bestrebungen entgegenkommenden königlichen Resolutionen aufzufinden sind, in erster Linie in den Akten der ungarischen Hofkanzlei.

Trotz dieser dringenden Verlautbarungen und einiger mit diesen einverständenen Resolutionen beschäftigte sich der Hof ziemlich flau mit den Gravamina der Stände, und außer Konstantinopel, wo er bereits früher manches unternommen hatte, machte er nur unter dem Druck der sich allmählich ihrem Siedepunkt nähernden europäischen politischen Atmosphäre Versuche, daß seine ausländischen Botschafter den Kodizes nachforschen und gegebenenfalls ihre Zurückerwerbung befördern sollen.

Es wurde in dieser Angelegenheit mit den Botschaftern in London, Paris, Roma und Toscana von 1845 an — und zwar, indem wir uns dem Ende 1847 nähern, in einem immer dringender gewordenen Ton — korrespondiert. Das Ergebnis blieb aber überall aus. Selbst wo man von Corvinen Kenntnis hatte, bekam man die Antwort, daß die Bibliothek solche Schätze um keinen Preis, auch nicht in der Form eines Tausches, entfremden kann. Zumeist wird aber je eine Kopie gerne angeboten. Erst im Jahre 1847 nahmen die ungarischen Stände in ihren Anregungen Bezug darauf, daß die Kopien der Kodizes nicht die originalen ersetzen können.

In Konstantinopel, von wo — wie wir es wissen — in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts mehrere Corvinen als Geschenk des Sultans zurückkamen, und wo die entsprechenden Forschungen am frühesten eingeleitet wurden, wollte man in diesen Jahren über verschleppte Kodizes noch nichts wissen. Auf Grund einer Nachricht aus amtlichen Kreisen unterrichtete Baron OTTENFELS, österreichischer Botschafter in Konstantinopel, METTERNICH, daß es unwahrscheinlich sei, daß solche Handschriften je nach Konstantinopel gebracht wären, wenn schon, dann seien sie längst vernichtet.

Wien reagierte ganz überraschend. Die Leitung der Hofbibliothek schwieg sich darüber sehr weise aus, daß sich manche der gesuchten Handschriften auch in ihrem Besitz befinden, und als sie auf Andringen der Stände eine entscheidende Antwort geben mußte, lenkte die Aufmerksamkeit auf die Universitätsbibliothek Wien.

Wie wir bereits erwähnt haben, wurde die diesbezügliche Tätigkeit METTERNICHs in den Jahren 1846—47 plötzlich rege. Er selbst empfahl nun den Fürsten von Toscana und vor allem FRANZ IV, dem Fürsten von Modena, der auch in Ungarn Gutsherr war, daß sie, um das Wohlwollen der Stände zu gewinnen, ihnen einige Kodizes dringend überlassen sollten; dringend, d. h. noch vor dem Anfang des nächsten Landtages.

Franz IV. ließ Mitte Oktober tatsächlich zwei von den 17 Corvinen der Este-Bibliothek zu Modena (S. Johannes CHRYSOSTOMUS: *Homiliae in epistolas I. et II. S. Pauli*, von ATTAVANTE reichlich illuminiert, und die von GHERARDUS und MONTA DE FORA verzierten Commentarii des HIERONYMUS; heute beide in der Széchényi-Nationalbibliothek: Cod. Lat. 346 und 347) nach Ungarn abschicken.

Es dauerte beinahe ein halbes Jahrhundert, bis die Handschriften ihren Bestimmungsort erreicht hatten. Die Ende 1847 nach Wien gelangten Kodizes hielt nämlich METTERNICH zurück, und sie wurden solange zurückgehalten, bis METTERNICH, angesichts der revolutionären Lage Europas, es nicht mehr für zeitgemäß hielt, diese Geschenke den rebellierenden Ungarn auszuhändigen. Erst im Jahre 1891 — nach den Nachforschungen János CSONTOSI's — gelang es Ungarn diese Kodizes von der Wiener Hofbibliothek zurückzubekommen. Infolge einer neuen politischen Wendung, auf Anforderung einer 1919 zur Realisierung des italienischen Friedensvertrages nach Budapest geschickten italienischen Delegation, hat die ungarische Regierung die beiden Handschriften, trotz Einspruchs der Leitung des Nationalmuseums und der damals ihm einverleibten Nationalbibliothek, herausgegeben. Die beiden Raritäten sind heute dennoch im Besitz der Széchényi-Nationalbibliothek. Im Jahre 1927 hat nämlich MUSSOLINI die Handschriften — mit der Geste eines Grandseigneurs — wieder Ungarn zurückgeschenkt.

M. PÁSZTOR JÓZSEF

Kassák Lajos folyóirata, a „Munka” 1928–1939

A XX. századi haladó magyar társadalmi és művészeti-irodalmi folyóiratok sorában jelentős helyet foglalnak el a KASSÁK Lajos szerkesztésében megjelenők. 1915-ben *A tett*, majd a *Ma* 1916-ban a *Nyugat*-tól előbbre lépő forradalmi irodalom és művészet képviselőinek, valamint a társadalom forradalmi átalakításáért küzdőknek volt a fóruma.¹ E lapokban jelentkeztek azok a fiatal értelmiségiek, akik a magyar kommunista mozgalom első írói, művészei és szervezői lettek; így BARTA Sándor, KAHÁNA Mózes, KOMJÁT Aladár, MÁCZA János, RÉVAI József, SALLAI Imre, UITZ Béla. A bécsi emigrációban a *Ma* nemzetközi jelentőségű folyóirata volt a modern művészeti és irodalmi törekvéseknek.

1926 novemberében KASSÁK Lajos visszatért Magyarországra. Úgy ítélte meg ekkor, hogy „a szocialista hazafiság elsősorban a honi földön elvégzendő munka kötelezettségét jelenti”, s ezért aki teheti, „s úgy hiszi személyében viszonylag szabadon tud működni”, térjen haza és dolgozzon itthon.² Számára „a következmények nélküli” hazatérést az tette lehetővé, hogy a Tanácsköztársaság alatti forradalmi tevékenységéért ellene indított bűnvádi eljárások amnesztia következtében elévültek. Itthon folyóiratot alapított *Dokumentum* néven, melyet a bécsi *Ma* avantgarde-szellemében szerkesztett. Fel kellett azonban ismernie, hogy Magyarországon ennek nincs közönsége. Rádöbrent arra — amint írja —, hogy 1919 óta Magyarországon gyökeresen megváltozott a helyzet, s ezért a körülmények kívánta új célkitűzéssel új folyóiratot indított: ez volt a *Munka*”.³

Politikai és ideológiai állásfoglalás

A *Munka* „társadalmi és művészeti beszámoló” 1928 szeptembere és 1939 júliusa között jelent meg — 65 számban. Történelmileg az emberiség számára sorsdöntő események játszódtak le e tizenegy év alatt, s a folyóirat mondanivalóját, tematikáját és tartalmát ez határozta meg. Elsősorban az égető társadalmi problémákról: a tőkés világgazdasági válságról, majd a fasiszmusról és a háborúról mondta el véleményét — a munkásosztály érdeke, az emberi haladás szempontjából megítélve az eseményeket. Reménnyel és

¹ A KASSÁK-folyóiratok tevékenységéről lásd KASSÁK Lajos: *A magyar avantgard három folyóirata*. Helikon 1964. 2–3. sz. 215–256. l.

² Andor LEON: *Tíz határon át*. Bp. 1965. 60. l.

³ *Helikon* i. h. 256. l.

munka

szocialista társadalmi és művészeti beszámoló

szerkeszti: kassák lajos budapest bulcsu-utca 19

Balmazújváros:
Pap György!
Nyírtura:
Szabó Pál!

a 23-ik szám tartalomjegyzéke: a magyar helyzet (nédass józsef) • emberi vereték (johar tácskhoz) • a német szocialista munkáspárt kongresszusa (vajda imre) • a válság új szakasza (gró tajos) • hol álltok, kultúra mesterei? (maxim gorki) • falusi reggel (taragó endre) • áprilisi jeremiád (kolmar györgy) • a kínai forradalom utja (falus ervin) • magnógorok (ernst may) • munka iskolája (falus e.) • figyelők • jegyzetek

1932 ápr.-május

23 szám

IV évfolyam

bizalommal figyelte az első és akkor egyetlen szocialista állam, a Szovjetunió gazdasági, politikai és kulturális életét, s az ott történekről állandóan tájékoztatta olvasóit. Irodalmi és művészeti alkotásait, valamint tudományos és népszerűsítő írásait is a társadalmi valóság felé való fordulás, az agitatív és nevelő szándék jellemezte.

A lap alapítói „marxista szocialistáknak” vallották magukat. (594.)⁴ A *Munka* céljaul azt határozták meg, hogy „tudományos megállapításokkal és agitatív lendülettel a munkásság osztálytudatosítását szolgálja s a szocializmus útjának és céljának kitisztázását elősegítse”. (Uo.) A munkásmozgalmon belül a „produktív szocialista kritika szükségességét” hirdették, s úgy ítélték meg, hogy a két munkáspárt tömegeinek egymás ellen folytatott gyűlölködése már „testvérharc”, s ezért kritikus függetlenségük biztosítása érdekében egyik párthoz sem csatlakoztak. (324.) E kívülről ellenére nem akartak egyik munkáspártnak sem ellenségévé válni: sőt úgy vélték, hogy tevékenységük „nem a meglévő mozgalmi erők, szellemi és anyagi értékek destrualásában, hanem a széteséssel fenyegető magyarországi munkásmozgalom reorganizálásában, az ellenséges egységgel szemben az egységes szocialista tábor előkészítésében, érzelmi felfrissítésében és értelmi elmélyítésében” fog eredményt elérni. (225.) A tudományos szocializmus tanításainak propagálását a szocializmusért folytatott harc „nélkülözhetetlen elemének” tartották, s az ideológiai vértettségét az osztályharc követelményének tekintették. (99.) A magyar munkásmozgalom elméleti elmaradottságát állapították meg, s ezért 1930-ban egy „Szocialista Munkás-Szabadiskola” létesítését kezdeményezték. (322–24.) Ennek keretében szemináriumokat szerveztek, s a folyóiratban a marxizmus klasszikusai közül ENGELS: *A munka szerepe a majom emberré válásban* c. művét folytatásokban közölték. (590–92., 619–21., 652–54.) Tanulmányokat és vitacikkeket publikáltak a marxizmus elméleti problémáiról, a materializmus és idealizmus mibenlétéről, a történelmi és dialektikus materializmus tartalmával kapcsolatos kérdésekről. Az elméleti problémák tárgyalásánál az a törekvés érvényesült a lapban, hogy azok gyakorlati jelentőségét tegyék nyilvánvalóvá az olvasók előtt. MARXra emlékezve halálának 50. évfordulóján például azt hangsúlyozták, hogy elmélete „már eleve nemcsak a világ megmagyarázására, hanem annak megváltoztatására van beállítva”, s hogy a „marxi dialektikus gondolkodás a valóság eleven megismerését, a társadalmi folyamat belső megértését jelenti”, ami „az elmélet és gyakorlat megbonthatatlan egységében” nyer megvalósulást. (770–73) A társadalmi törvények ismertetésénél azt hangsúlyozták, hogy „az ember nem passzívan áll benne a természetben, hanem mint gondolkodó lény cselekvően járul hozzá a társadalmi életnek dialektikus alakulásához”. (227.)

A folyóirat a történelmi események elemzésénél is a marxista világnézet alkalmazására törekedett. A tőkés termelés adott fejlődési szakaszát „a kapitalizmus utolsó fázisa”-ként értékelte. (532.) Szerinte a kapitalizmus általános válsága „megoldhatatlan” jelensége a tőkés világnak, de az 1920-as évek végén kibontakozó gazdasági válságból „a kapitalizmus megtalálhatja a kiutat abban az esetben, ha a proletariátus nem talál módot arra, hogy ezt a válságszakaszt magával a termelési rend átalakításával likvidálja”; ennek következtében az események alakulása szempontjából „a válság további

⁴ A *Munka* folyamatos lapszámozással (1-től 2260-ig) jelent meg; az idézeteknél ezért az oldalszámot adjuk meg.

menetében a proletariátus szubjektív magatartása lesz a döntő tényező”. (642.) Tudományos szabatosssággal és objektivitással vizsgálta ezért az egyes országok és a nemzetközi munkásmozgalom helyzetét, forradalmi felkészültségét. Az osztrák munkásmozgalomról például 1929 végén azt állapította meg, hogy „relatív egységét” megőrizve sohasem rendelkezett forradalmi célkitűzést képviselő vezetőekkel, s ezért e munkásmozgalom „fájdalmas és lealázó tehetetlensége” tragédiáknak lehet az okozója, mivel — mint írta — „számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy (Ausztriában) a polgárság offenzív ereje... a városban és a vidéken hamarabb és erőteljesebben méri a döntő csapást, semmint a munkásság harcképessége kellő mértékben felkészült és megerősödött”. (311—12.) E tudományos következtetése 1934-ben a bécsi munkásság leverésekor valósággá lett. A német szociáldemokrata párt és a II. Internacionálé elméleti és gyakorlati tevékenységét az osztályharc feladásának mondta. (369.) Nem tette azonban magáévá a III. Internacionálé elméleti és gyakorlati-politikai álláspontját sem. A Komintern ideológusainak azt vetette szemükre, hogy nem veszik figyelembe a kapitalizmus háború után kialakult új gazdasági és szervezeti sajátosságait. Nem értett egyet azzal az elméleti megállapításukkal, hogy a kapitalizmus „a belső s külső ellentétek miatt sem tarthatja sokáig magát”, hogy a kapitalizmus „halott”, létezni pedig csak azért tud, mert „a szociáldemokrácia támogatja”. (499.) Nem tette magáévá „a küszöbön álló világforradalom” tézisé, valamint a szociáldemokrácia elleni megsemmisítő harc jelszavát sem. A III. Internacionálé „tévedésének” tartotta azt, hogy „egy központból akarja egy sémára beállítva az összes nemzetek munkásmozgalmát irányítani”. (393.)

A munkásmozgalom kettészakadását a szociáldemokrata pártok oportunista politikájából eredő történelmi szükségszerűségnek mondta a *Munka*, azt azonban tragikusnak tartotta, hogy a két párt nem követi azt a „lenini útmutatást”, hogy a feladat „együtt ütni és külön menetelni”, hanem külön mennek és „egymást ütik”. (764.) Különösen veszélyesnek ítélte meg ezt a nemzetközi fasizmus térhódítása idején. A fasizmus osztálytartalmát és jelentőségét a munkásmozgalom szempontjából időben felismerte, s az ellene folytatandó eredményes harc feltételének „a proletariátus kettészakadt táborának” egyesülését tartotta. (597.) A hatalomra került fasizmusnal szemben új harci formákat keresett és propagált a folyóirat. Véleménye szerint a munkásmozgalomnak az új helyzetben „elsősorban a demokráciáért kell harcolni, amelyben adva vannak a megszerveződés, a legális mozgalom előfeltételei”. (821.) „Az a meggyőződésünk — írta a lap —, hogy a fasiszták elleni mozgalom első lépésének demokratikus követelésekkel kell megindulnia”, mert „csakis a demokrácia nevében érhetjük el a gyülekezéshez és szervezkedéshez való jogunkat, ami pedig előfeltétele a mozgalom újbóli erős, egészséges megindulásának”. Új helyzet állott elő, melyben „a proletariátusnak kell maga előtt tolni a szabadszellemű polgárságot. De a kényszerű manőverezés a mozgalom részére nem szabad, hogy az osztályfront feladását és a tömegek összekeveredését eredményezze”. (904). Ebből az álláspontból kiindulva pozitívnak tartotta a Komintern VII. kongresszusának határozatait, amelyek — szerinte — „egy új mozgalmi irányzat kialakíthatóságának előfeltételeit hordják magukban”. (1328.)

A különböző osztályok, politikai és társadalmi csoportok összefogásának problémája Európában — az 1920-as évek végén és a 30-as években — az új európai, illetve világháború fenyegető veszélyével és az ellene folytatandó

harccal kapcsolatban is felvetődött. A *Munka* álláspontja az volt, hogy „nincs olyan cél, amelyet háborúval lehetne szentesíteni”. (208.) Rámutatott azokra az imperialista törekvésekre, amelyek egy szovjet elleni háborút akartak előkészíteni. (601.) Amikor pedig az agresszív fasiszta államok helyi háborúkat kezdeményeztek — mint az olaszok Abesszíniában —, akkor „az éhes és a jóllakott imperialista nagyhatalmak” viszálya, vagyis az olasz és angolszász hatalmak ellentéte mögött felfedezte és — megmutatta a haladás és reakció erőinek felsorakozását. Az egyes országokon belül — állapította meg a lap — „az önmaga útján haladó munkásmozgalom” közös hangot talált „a progresszív humanizmussal, a még megmaradt szabadság mindenfajta védelmezőivel”. Nemzetközi téren — a fasiszta államok létrejöttével — „a szabadság és a demokrácia bizonyosfokú tradícióit” hordozó, illetve képviselő tőkés államok „szövetségesre találtak a szocialista mozgalomban, ahogy viszont a szocialista mozgalom is fegyvertársakra talált bennük”. (1448.) E kialakulóban levő szövetség nem tudta megakadályozni a háborút, s a *Munka* megjelenésének utolsó időszakában a fasiszta terror fokozódásának légkörében hirdette, hogy „az életért harcolni érdemes”, hogy harcolni kell „a megtartható életért, az oktalan halál ellen. A háború ellen a békéért. Az egymás lemészárlása ellen, a szociális összetartozásért.” (1379.)⁵

A tőkés világ káoszával, zűrzavarával az első proletárállam magabiztos építőmunkáját állította szembe a folyóirat. A szovjet állam „elfogulatlan megismerését” és az „objektív megismerésre és értékelésre” törekvők tájékoztatását kívánta szolgálni a szovjet gazdaságról és kultúráról szóló beszámolóiban. Elítélte a polgári sajtót, mely „hátborzongató történeteket mesél az »orosz rabszolgamunkáról«, de nem fogadta el azt a magatartást sem, amely „kizárólag a ragyogó teljesítményeket látja és hajlandó a kérdést lelkesedéssel elintézni”. (483.) Az 1930-as évek elején az volt a véleménye, hogy Oroszország problémája „elsősorban és mindennek felett egy új termelési rendszer problémája, amelyen áll vagy bukik a politikai rendszer is”, ezért „az orosz kérdés nemcsak politikum többé... hanem rideg termelési probléma, a *szociális termelés kérdése*”. (441—42.) Ezért nagy figyelmet szentelt az öt éves tervek eredményeinek, s az első évek teljesítményei láttán kijelentette, hogy „az orosz tervgazdaság szervezeti fölénye a kapitalizmussal szemben nyilvánvaló”, s gazdasági haladás, „produktív többtermelés” csak a szocialista tervgazdaság alapján lehetséges. (484.) Különösen jelentősnek tartotta a kollektivizálás politikáját, s az volt a véleménye, hogy ha „sikerül az orosz parasztság tömegeit oly módon semlegesíteni, hogy érdekei ne ütközzenek az ipari munkásság érdekeivel, akkor egyszer és mindenkorra kiszedik az orosz ellenforradalom méregfogát”. (398.) A Szovjetunió gazdasági terveinek valórváltása — szerinte — nemcsak a belső stabilitást jelentené, hanem „az egész világpolitikába, főleg a *nemzetközi munkásmozgalom belpolitikájába* a biztonságnak és stabilitásnak oly tényezője jutna be, melynek hatásai ma még felbecsülhetetlenek”, s „ezzel a munkásság harci ereje világszerte nagy mértékben fokozódna, a harc feltételei javulnának”. (398.) Ezért — mondotta a *Munka* — a világ munkásságának kötelessége „aktívan támogatni... az orosz munkásságot abban, hogy az öt éves terv sikerüljön”. (483.) Megállapította a lap azt is, hogy az új gazdasági és társadalmi viszonyok között „új embertípus” van kialakulóban, s ez azon alapszik, hogy „a munkás már nem a termelés rabszolgája, hanem aktív,

⁵ KASSÁK Lajos: *Anyám címére*. Bp. é. n. (1935) 53. l.

termelő hatóerő”. (484.) Erről az új életről, alakuló világról és formálódó emberről számot adó szovjet írói alkotások közül többet ismertetett hasábjain. Az irodalmi alkotásokban feltáruló valósággal kapcsolatban az volt a reflexiója, hogy „van valami általános pszichológia, amely igen sok külső változást elbír, s amely mellett az emberek a jobb és gazdaságosabb élet, de ugyanúgy a legnagyobb csapások és kényszerűségek közepette is emberek maradnak”. (589.)

A szovjet társadalom új erkölcsét és humanitását reprezentálták az orosz kultúra és irodalom nagyjainak megnyilatkozásai a lap hasábjain. Maxim GORKIJ az amerikai „kultúra mestereihez”, majd Romain ROLLAND-hoz írt levelet az emberiség sorsát érintő kérdésekben, más alkalommal pedig a proletáriródalomról, illetve a proletáriró jellemvonásairól nyilatkozott. A *Munka* szerkesztőinek a nagy író iránti nagyrabecsülését bizonyítja az, hogy külön GORKIJ-számot jelentettek meg GORKIJ negyvenéves írói jubileuma alkalmából, halálakor pedig nekrológban búcsúztak tőle. Ilja EHRENBURG szintén a lap szerzői közé tartozott. Szovjetunióbeli megnyilatkozásai közül egy „Tomszki beszélgetés”-ét, egy regényrészletét és a moszkvai írókongresszuson elhangzott felszólalását közölte a folyóirat, a magyar és német nyelven akkor megjelent műveiről pedig kritikai ismertetésekben tájékoztatta olvasóit. A többi szovjet szépírók közül Iszaak BÁBEL, KRUPSZKAJA és TARAS-SEVITS prózával, Szergej JESZENYIN kettő és Alekszej GASZTYEV egy verssel, TROCKIJ pedig TOLSZTOJ-tanulmánnyal szerepelt. Műveik kritikai ismertetése kapcsán még az alábbi szovjet írók nevével ismerkedtek meg a *Munka* olvasói: Fjodor GLADKOV, Vera INBER, Nagyvezsda KRUPSZKAJA, Berta LASK, Leonid LEONOV, Vlagyimir LIGIN, Vlagyimir MAJAKOVSZKIJ, Fjodor PANFJOROV, PILNYAK, Mihail PRISVIN, REMIZOV, Lidia SZEJFULINA, Ivan SMELJOV, SZTOLJAROV, Alekszej TOLSZTOJ, Zamjatin JEVGENIJ, Pjotr ZAMOJSZKIJ. A *Munka* „a szovjet filmek népszerűsítésével, marxista szellemű kritika gyakorlásával hatalmas lépéssel segítette elő a magyar filmelméleti irodalom ügyét” — állapítja meg NEMESKÜRTY István.⁶ A lap megjelenésének első másfél évében — 1928 szeptembere és 1930 áprilisa között — húsz filmvonatkozású tanulmányt közölt: tizenhat filmkritikát, a *Patyomkin* c. film forgatókönyvét és PUDOVKIN, valamint Hans RICHTER filmről szóló könyvének ismertetését. Megismertette olvasóival Szergej EIZENSTEIN, PUDOVKIN, Nyikoláj EKK, Osep FJEDOR és Dziga VERTOV nevét, alkotásaikról pedig meggyőzően kimutatta, hogy mondanivalójukkal és új kifejezési eszközeikkel koruk kimagasló teljesítményei.

Művészet és irodalom

A *Munka* művészeti és irodalmi tevékenysége mind elvi megnyilatkozásaiban, mind gyakorlati produktumaiban jelentős szerepet töltött be a magyar kulturális életben. A fentiek meggyőzően bizonyítják, hogy társadalomszemlélete szocialista volt. Művészi és irodalmi munkásságát eszmei célkitűzéseiben szintén ez a világnézet határozta meg. Ami sajátossá, mondhatni egyedivé tette tevékenységét, az az volt, hogy a forradalmi mondanivalót a huszadik századi művészi forradalom forma- és stílus eszközeivel fejezte ki. Híven *A tett*-ben és a *Má*-ban megkezdett és folytatott művészi-

⁶ NEMESKÜRTY István: *A mozgóképtől a filmművészetig. A magyar filmesztétika története (1907–1930)*. Bp. 1961. 241. l.

irodalmi munkásságához, a modern törekvések alkalmazójának és propagálójának vallotta magát. Tiltakozott azonban az ellen, hogy a modern művészi törekvéseken csupán „formai megoldásokat” értsenek. Felismerte, hogy a művészet forradalma összefügg a technika forradalmával, s kifejtette, hogy „a modernséget”, az „új kultúrát” nem a formai megoldások, hanem az ember és technika viszonya felől kell megközelíteni és értelmezni. Követelményként állította a művész elé az anyag törvényeinek megismerését, hogy annak „ne szolgálja” hanem ura legyen. (195—97.) A művész számára azonban nemcsak a fizikai anyag leküzdését tűzte ki feladatul, hanem a társadalom anyagi-szellemi életében való tájékozódás képességét is. A társadalom és művészet kapcsolatáról azt írta, hogy „az ember társadalmi lény. . . képtelenség abszolút individuumnak elképzelni”. (33.); a társadalomban pedig az osztályok harca a fejlődést eldöntő tényező. Létezik tehát egy olyan művészet, mely „a munkásosztály aspirációit fejezi ki”. (34.) A munkásosztály „élettendenenciájának” — a *Munka* véleménye szerint — „a szocialista, kollektív művészet felel meg”, amely „szocialista ideológiával alkotott” művészet. (Uo.) A folyóirat szerkesztősége az elkötelezett művészet hívének vallotta magát: „Nem verseket írunk magáért a versért, nem szobrokat faragunk magáért a szoborért” — mondták bemutatkozó cikkükben (1.) —, s ehhez hozzátették azt is, hogy a proletariátusnak „az életereje és aspirációi szólnak meg a művészetünkben”. (67.)

A folyóirat e törekvésének megfelelően a művészeti írók és alkotók közül a társadalmi és művészeti haladás élenjáróit ismertette meg olvasóival. A képzőművészet elvi és esztétikai problémáiról Guillaume APOLLINAIRE, Georges BRAQUE, Pierre GUÉGUEN és Georges LAMARQUE cikkei jelentek meg a lap hasábjain. A művészeti forradalom szervezett fellegetvára, a dessau-i, illetve weimari BAUHAUS-iskola tanárai közül Hannes MAYER, MOHOLY NAGY László, KÁLLAI Ernő szerepelt elméleti írással a folyóiratban. KASSÁK Lajos az itthon és külföldön élő magyar haladó képzőművészek kiállításairól rendszeres tájékoztatót adott. Értékelte BERÉNY Róbert, BERNÁTH Aurél, BOKROS-BIRMAN Dezső, CZIGÁNY Dezső, DERKOVITS Gyula, DIENER-DÉNES Rudolf, FERENCZY Noémi, FÖLDES Lenke, HEGEDŰS Béla, HINCZ Gyula, IVÁNYI GRÜNVALD Béla, KÁDÁR Béla, KEPES György, KERNSTOK Károly, KMETTY Károly, KORNISS Dezső, MODOK Mária, PERLROTT Csaba Vilmos, SCHUBERT Ernő, SUGÁR Andor, SZANDAI Sándor, SZÉKELY KOVÁCS Olga, SZŐNYI István, TIHANYI Lajos, TRAUNNER Sándor, VAJDA Lajos és VEDRES Márk művészetét. Rajta kívül elméleti, illetve művészetkritikai cikket írt a lapban BOR Pál, CSÁKY József, FISCHER József, FORGÓ Pál, GADÁNYI Jenő, MOLNÁR József, PETERDI Gábor és RÓZSA Miklós. A felsoroltak majd mindegyike képzőművészeti alkotásával is bemutatkozott a lapban. A rajzok, festmények és más művek közül zömmel a „tematikus”, figurális és társadalmi mondanivalóval rendelkezőket közölte a szerkesztőség. Az eddig nem említettek, Marc CHAGALL „Járvány” c. rajza, Pierre DEVAL aktja, Georg GROSZ tőkés elnyomást leleplező szatirikus rajzai, Aristide MAILLOL gyermek-szobra, Ewald MATARÉ teheneket ábrázoló fametszete, MATISSE női portréja, REMBRANDT tájképe, Otto Rudolf SCHATZ három metszete a tőkés kizsákmányolásról is igazolja állításunkat. A haladó magyar képzőművészetet — a fent említetteken kívül — BENCE László (Füst Milán portréjával), BODA Gábor (leányfej-szobrával), FENYVES Sándor (KASSÁK Lajosról és BARTÓK Béláról készített portréjával), FORRAI József (politikus témájú raj-

zaival), GEDŐ Lipót (férfi-rajzával), LŐRINCZ Gyula (alak-rajzaival), MAJOR Henrik (SZOMORY Dezsőről készített rajzával), MÉSZÁROS László (fiatal munkást ábrázoló szobrával), NAGY BALOGH János (kubikosokat ábrázoló rajzaival), PAP Gyula (metszetével), SÜSZ István (férfi-rajzával), S. SZŐNYI Lajos (anya–gyermek linómetszetével), WALLESHAUSEN Zsigmond (mikrovilágot ábrázoló metszetével) képviselte a lapban. Az egyes absztrakt irányzatokat legnevesebb alkotóik műveiből ismerhették meg az olvasók. A kubizmust Fernand LÉGER, a purizmust egyik megalapítója, Amadée OZENFANT, a szürrealizmust Max ERNST, a konstruktívizmust Willi BAUMEISTER reprezentálta. Pablo PICASSO figurális rajzai közül három egy-egy lapszám címlapján jelent meg. A cenzúra által halálra ítélt folyóirat utolsó számának borítóján szinte jelkép- és mementóként a realista művészi absztrakció halhatatlan terméke, a kost és szörnyet ábrázoló PICASSO-kép jelent meg.

A *Munka* nevéhez fűződik a fotoművészetben a magyar munkás- és szocialista foto megteremtése. A többi művészethez hasonlóan e művészeti ágban is az új tartalom és kifejezési forma igényét hangsúlyozta. A BAUHAUS tanárai és hazai követői írásaival propagálta az új elveket, valamint munkás- és értelmiségi fiatalokból foto-csoportot szervezett. Alkotásaikból itthon és külföldön kiállítást rendezett, s megjelentette az első magyar munkás fotokönyvet. A lapban az alábbi fotósok felvételeit közölte: BRÜCK László, GÖNCI (FRÜHOF) Sándor, GYAGYOVSKY Emil, HAÁR Ferenc, LENGYEL Lajos, dr. MÜLLER Miklós, MOHOLY NAGY László, REITER László, dr. TOTIS Béla.

A magyar könyvművészet, a grafika és tipográfia területén szintén úttörő szerepet töltött be a *Munka*. KASSÁK Lajos és a hozzá csatlakozó nyomdász, illetve grafikus fiatalok, mint LENGYEL Lajos, KOC SIS Vilmos és MÜLLER Lajos elsősorban a szakfolyóiratokban: a *Grafikai Szemlében* és a *Magyar Grafikában* cikkeikkel és grafikai alkotásaikkal harcoltak a fejlett technika kívánta új grafikai és tipográfiai eljárások bevezetéséért. A *Munkában* Herbert BAYER írásával és Jan TSCHICHOLDnak az új tipográfiáról írt könyve ismertetésével bizonyították „az elementáris tipográfia” szükségességét. (19–20, 126–27.)

A *Munka* a proletár előadóművészetet agitatív jellegű versek és prózai alkotások közlésével, a szavalókórusok számára írt kórus-versekkel segítette. KASSÁKNÉ SIMON Jolán és JUSTUS György zeneszerző elvi cikkeiben foglalkoztak a szavalókórusok művészi problémáival. Az első a lap mellett megszerveződött „Munka-kör” szavalókórusának, az utóbbi pedig e kör népdalkórusának volt a vezetője.⁷ JUSTUS György a magyar zeneélet aktuális problémáival foglalkozott több cikkében. Írt a munkászenéről, a zenegép és gépzene viszonyáról, követelte a magyar zeneélet elszigeteltségének megszüntetését és bekapcsolódását a nemzetközi haladó zeneéletbe. BARTÓK Béláról több értékelő cikket írt. Ismertette *Népzenénk és a szomszéd népek népzenéje* című könyvét. Ugyancsak ő foglalkozott MOLNÁR Antal *Zeneesztétika és Szellemtudomány* című tanulmányával; tollából jelent meg ismertető értékelés Igor SZTRAVINSKIJRÓL, SALJAPINRÓL és a JOOSS-balettről. Az új táncművészetéről NAGY Etel adott történelmi áttekintést, KASSÁK Lajos pedig PALUCCA drezdai táncosnő művészetét értékelte, egy másik írás a LÁBÁN-

⁷ SZALMÁS Piroska: *A Szalmás-kórus krónikus-könyve 1930–40*. Bp. 1940. A szerző ebben a *Munka-kör* népdalkórusát az első magyar munkásmozgalmi népdalkórusnak mondja. (22. l.)

féle mozgáskórusról adott ismertetést. GÁRDOS Magda a mozgásművészetrel kapcsolatban a munkás testkultúráról írt cikket.

A folyóirat szépirodalmi rovatát — már jellegéből eredően is — még inkább jellemezte a társadalom felé fordulás. A közölt költői és prózai alkotások a társadalom problémáira érzékeny, a munkásosztály és más dolgozó rétegek törekvéseivel együttérző, az ember felszabadításáért küzdő írók gondolat- és érzélemlilágát tárták fel az olvasók előtt. Ha a költői alkotásokat nézzük, látjuk, hogy tiltakoztak az embert megalázó és elpusztító társadalmi viszonyok ellen. Az első számban például JÓZSEF Attila fordítás-verse búcsúzott az amerikai imperializmus áldozataitól, a munkásmozgalom két mártírjától: SACCO és VANZETTI ártatlanul kivégzett munkásoktól. (6—7.) Versek vallottak a lapban arról a fájdalomról, mely a munkásszíveket eltöltötte a német, majd osztrák nép rabszolgasorba süllyedése láttán. (799., 982.) Együttérzést fejeztek ki a Madrid falain harcolókkal (1730—31.) Két versben (KASSÁK Lajos és NÁDASS József — talán egyedülállóan a korabeli legális magyar sajtóban — siratták el SALLAI Imrét és FÜRST Sándort. (703., 728.) Nyíltan nem beszélhettek a két mártírról, s ezért a *Munka* SACCO és VANZETTI búcsúszavait közölte; bevezetőjéül az utolsó szó jogán elmondott beszédeknek pedig „a politikai halálos ítéletek” korszakáról tett említést, mellyel a nép „mindenütt és minden alkalommal perbe száll”. (700—03.) A folyóirat költői állandóan felemelték szavukat az intézményes emberirtás, a háború ellen. CARL SANDBURG és VAJDA János az első világháború oktanul elpusztult milíói nevében tiltakozott a készülő új háború ellen. (3., 35.) Tanúnak hívta a lap e harcához az ókor kínai katonáit, katona-anyáit és özvegyeit, akik ezer átkukat szórták a tábornokokra. (1815—17.) Amikor pedig a nép- és fajgyűlöletet hirdető államhatalom távol akart tartani az országtól minden emberséget kiálló és kiáltó hangot, akkor a *Munka* egymás után szólaltatta meg az európai és a világirodalom olyan költőit, akik nem voltak hajlandók elfogadni a vandalizmus morálját. A lap szerkesztői és szerzői a jövő zálogának a munkásosztályt tartották. KASSÁK Lajos *Májusi kórus*-a az öntudatos munkástömegek harci törekvéseit tolmácsolta. (194.)

Mi a rendet akarjuk
A munka rendjét
A közös megbecsülés rendjét
Az emberi igazságosság rendjét.

A folyóirat munkatársai

A *Munka* szerkesztői és írói a magyar szellemi élet különböző csoportjaiból verbuválódtak. Ott voltak KASSÁK Lajos régebbi — mozgalmi és írói-művészi — harcostársai, elsősorban a bécsi *Ma* munkatársai. Közülök DÉRY Tibor, ILLYÉS Gyula, NÁDASS József és NÉMETH Andor KASSÁKKAL egy időben tért haza az emigrációból. NÁDASS József a lap „szerkesztő helyettese” lett 1935 februárjáig. Írt verseket és irodalmi értékű szociográfiát, de főleg könyvkritikái és politikai-publicisztikai írásai voltak a jelentősek. Tollából a szovjet gazdaság, politika és kultúra fejlődését együttérzéssel ismertető cikkek kerültek ki, melyek alapján „a forradalmak utáni Oroszországnak kulturális és művészeti kérdésekben kitűnő ismerője” jellemzést érdemelt meg a

MADZSAR József szerkesztésében megjelent *Társadalmi Lexikon*-ban. Cikksorozatban elemezte a válság hatására mélypontra jutott magyar tőkés és földesúri rendszer gazdasági és politikai helyzetét, melyből kivezető útnak a demokratikus átalakulást jelölte meg. (577—580) Leleplező írásokat közölt a nemzetközi fasiszmusról, s utoljára „a legyőzött Bécsről” írt riportot — 1934-ben. NÉMETH Andor mint műfordító — megszakításokkal — végig szerzője volt a folyóiratnak: HEMINGWAY- André MALRAUX- Sherwood ANDERSON- és André GIDE- műveket tolmácsolt. DÉRY Tibor a 32. számig szkeptikus, borongó hangú verseivel és a német fasiszta terrort bemutató prózai írásokkal jelentkezett a lap hasábjain. ILLYÉS Gyula — aki a *Dokumentum*nak még főmunkatársa volt — csak az első négy számban szerepelt a hazatérés hangulatát kifejező versekkel. A kinnmaradt társak közül a Bauhaus-iskola tanárává lett KÁLLAI Ernő és MOHOLY NAGY László, valamint a Bécsben élő DANZIGER Kálmán továbbra is elküldték művészeti, illetve pedagógiai tárgyú írásaikat.

A folyóirat szerkesztői és írói gárdájának másik csoportját a hazai szociáldemokrata mozgalom baloldalon állók alkották. Ezek voltak: BALOGH Vilma, FALUS Ervin, GRÓ Lajos, JUSTUS Pál, NÁDAS Endre, SZÁNTÓ Róbert. Közülük GRÓ Lajos fejtette ki a legjelentősebb tevékenységet a lapban, aki egy-egy számban két-három írással is szerepelt. Szépiróként *Semmelweis* című drámájának első felvonását közölte, mint fordítónak politikai és szépprózai írások alatt szerepelt a neve. Tanulmányt írt filozófiai, társadalomtudományi, szociológiai, pszichológiai problémákról, értékelte MEHRING, GORKIJ, LEÓ TOLSTOJ, BERZSENYI Dániel és JÓZSEF Attila munkásságát, kritikákat írt kora legjelentősebb íróinak műveiről. Egyedül álló tevékenységének a magyar szellemi életben, a magyar marxista filmesztétika és filmkritika megteremtésének folyamatában a *Munka* jelentős szerepet töltött be. A kolozsvári *Korunk*-ban és a budapesti *Népszava*-ban megkezdett ez irányú elméleti és kritikai munkássága itt teljesedett ki, s a *Munka* kiadásában jelent meg — mind ez ideig nem eléggé ismert — könyve, *Az orosz filmművészet*.

FALUS Ervin — 1933 áprilisa és 1938 decembere között — a *Munka* felelős kiadójaként szerepelt. Politikai íróként először az egységfront törekvést képviselő *Együtt*-ben jelentkezett. A nemzetközi politikai élet problémáiról; az orosz—kínai viszályról, az indiai eseményekről, a dél-afrikai kérdésről, a spanyol forradalom mozgalmi helyzetéről írt történeti áttekintést és elvi elemzést tartalmazó tanulmányokat. Az ő fordításában jelent meg ENGELS említett műve a folyóiratban. JUSTUS Pál 1930-ig, a lappal történő szakításáig, aktív tagja volt a szerkesztő bizottságnak. Költeményekkel, kritikai és politikai cikkekkel, valamint ilyen írások fordításával szerepelt a folyóiratban. SZÁNTÓ Róbert mérnök fordításaival segítette a szerkesztőséget; ezek között volt a *Patyomkin* c. film novellája. A taylorizmusról és a sztahanovizmusról önálló cikket írt. BALOGH Vilma — aki 1919-ben az Írói Direktóriumban együtt dolgozott KASSÁK Lajossal — szintén fordításaival jelentkezett az első öt számban; Jack LONDON novellája és BARBUSSE Kínáról írt cikke volt jelentősebb fordítása. NÁDAS Endre tisztviselő elméletileg képzett, nagy tudású filozófiai és közgazdasági írója volt a folyóiratnak. Megnyerte munkatársnak barátját, VAJDA Imrét is, aki akkor Bécsben élt és az osztrák szociáldemokrata párt esti főiskoláján oktatott. Ők ketten a tőkés világ gazdasági és társadalmi helyzetéről tudományos elemzést adó cikkeikkel, a világpolitika eseményeiről írt marxista tájékoztatóikkal a *Munka* politikai és közgazdasági „rovatának” világszínvonalát biztosították.

A magyar proletár és szocialista írók közül JÓZSEF Attila az első számban szerepelt Dos Passos versének fordításával, majd 1938-ban, SIMON Jolán halálakor *Simon Jolán* című versét közölték. Róla, a költőről *Nincsen apám, se anyám* kötetének kritikája kapcsán, valamint halála alkalmából emlékezett meg a lap. Ez alkalommal HAVAS Endre versben búcsúzott tőle, MURÁNYI KOVÁCS Endre emlékező, GRÓ Lajos pedig értékelő cikket írt róla. ZELK Zoltán a 11. számig belső munkatársnak számított; verset, novellát, könyvkritikát írt. BERKÓ Sándor, FARAGÓ Endre, GARAI János, KIS Ferenc, KESZTHELYI Zoltán, MOUSSONG PIROSKA, SZABADOS ANDRÁS, SZŐNYI MAGDA és VAS ISTVÁN — a korabeli munkásmozgalmi sajtóban szereplő — költőknek a *Munka* is megjelentette a verseit. Az utolsó évfolyamban pedig az akkor jelentkező munkás-költők, illetve prózaírók: FÖLDEÁK János, ÉNCZI Endre és VÉSZI Endre mutatkoztak be az olvasóknak.

A haladó polgári írók közül VAJDA János és SZÉKELY Béla lett a folyóirat állandó munkatársa. VAJDA, mint a többi belső munkatárs, sok irányú tevékenységet fejtett ki. Elsősorban versekkel szerepelt, de írt könyvkritikákat is és jelentős alkotók — PANAIT ISTRATI, ODIS, ARMAND BERNIER, MAURICE CAMERE — fordítójaként mutatkozott be. SZÉKELY Béla a 16. számig írt a lapban; politikai és pszichológiai cikkeket, könyvkritikákat, valamint fordításokat jelentetett meg. Ő vezette le és foglalta össze a *Munka* háborús és szexuális ankétját. LESZNAI ANNA egy állatrajzzal és három prózai írással, FÜST MILÁN egy verssel, GELLÉRI ANDOR novellával, RUBIN LÁSZLÓ a Galilei-körre visszaemlékező cikkel, DORMÁNDI LÁSZLÓ pedig LION FEUCHTWANGER- és TRAVEN-művek fordításával szerepelt a lap hasábjain.

A 30-as évek közepétől hangadó szerepet töltött be a *Munká*-ban az az értelmiségi nemzedék, amelynek kiteljesedését a fasiszta terror gátolta meg. Közülük RADNÓTI MIKLÓS kapta meg eddig a méltó elismerést, a többiek munkássága az „elsüllyedt irodalom” részét képezi, s csak egynek-egynek a neve kezd ismertté válni. HAVAS Endre és FORGÁCS ANTAL belső munkatársként sokoldalú író tevékenységet fejtett ki. Az ismeretlenek: BÁNÁTI OSZKÁR, FELLEG GYÖRGY, HAJDÚ JENŐ, KELETI JENŐ, SZIRTES ANDOR, TAMÁSSI GYÖRGY, TAUSZIG ZOLTÁN (BALÁZS ZOLTÁN és FARKAS ÖDÖN álnéven), FUCHS PÉTER PÁL (FÜLÖP PÁL álnéven is) rövidebb-hosszabb ideig szerepeltek a lap hasábjain.

A Szlovákiában élő magyar írók közül ANDREÁNSZKY ISTVÁN szociográfiai írásokkal, novellákkal és versekkel, FARKAS LÁSZLÓ (kinek halálát RADNÓTI MIKLÓS adta hírül az országnak) verssel, JÓCSIK LAJOS, SELLYEI JÓZSEF, SZALATNAI REZSŐ, SZÓ GYULA, SZÁRAZ JÓZSEF és VASS LÁSZLÓ több műfajú írással adtak hírt az ottani életéről. DOKTOR SÁNDOR Jugoszláviából küldött cikket, MÁRIA BÉLA saját és fordított versekkel Olaszországból jelentkezett. REMÉNYI JÓZSEF Amerikából az ottani nemzetiségi problémákról tájékoztatta a folyóirat olvasóit.

A *Munká*-nak még két — külföldről hazatért — munkatársáról kell említést tenni. HERNÁDI GYÖRGY a bécsi *Ma* lapjain jelentette meg első verseit. 1934-ben visszatért Magyarországra és az akkor megjelenő KASSÁK-folyóiratban jelentkezett újra költeményeivel (HERCZ, illetve HERCEG GYÖRGY néven). MURÁNYI KOVÁCS Endre szintén 1934-ben tért haza Párizsból. A lapal kapcsolatotba kerülve — a *Munká*-t akkor elhagyó — NÁDASS JÓZSEF helyét foglalta el a szerkesztőségben, s mint belső munkatárs sokat és sokfelét írt a lapban. Versei, novellái és műfordításai mellett ő írt nekrológot Kosz-

TOLÁNYI Dezső és JÓZSEF Attila halálakor. Kritikusként értékelte KASSÁK Lajos, MÓRICZ Zsigmond, SZOMORY Dezső és más neves szerzők műveit.

A *Munka* tehát a magyar szellemi élet jelentős alakjait mondhatta szerzőinek. A képzőművészetekről és a műfordításokról beszélve láthattuk, hogy a külföldi művészek és írók közül is a szocializmus, a demokrácia és a béke élen járó harcosai szólaltak meg a lapban. Akik nem saját írásaikkal, műveikkel szerepeltek, azokról alkotásaik vagy életművük ismertetése, értékelése kapcsán szereztek tudomást az olvasók.

A *Munka* könyvei

A *Munka* szerkesztői könyvkiadói tevékenységet is folytattak. Az első kiadványok a „*Munka* kiadása” megjelöléssel kerültek a könyvpiacra, majd — a sikeren felbuzdulva — a „*Munka könyvtára*” néven könyvsorozatot indítottak. Ennek kötetei témájuknál fogva egyedülállóak voltak a korabeli könyvkiadásban.

Az első *Munka*-kiadású könyv KASSÁK Lajos 35 vers c. kötete volt. 1931 elején adták ki, a folyóirat 1931 márciusi száma közölte a megjelentét. A címlapon KASSÁK Lajos — SZÉLPÁL Árpád által készített — fényképét közölték, a szöveget pedig a szerző, valamint SCHUBERT Ernő és DOR (TRAUNNER Sándor) rajzai illusztrálták; e rajzok a folyóiratban is megjelentek. A számozott, cím nélküli versek modern kifejezési eszközökkel vallottak a kor társadalmáról, a költő vágyairól, szerelméről, társáról és társairól az élet és mozgalom küzdelmeiben. Világának határait két halott-búcsúztató verse szemlélteti. A „75”-ik versben STROMFELD Aurélhoz szól:

Egyszerű ember te megszólíthatlanul is barátom
te kemény katona s te ébresztő szavú testvére a szegényeknek
kiről most lehajtott fejjel emlékeznek a munkapadok
rabszolgái s az otthon számkivetettjei

.....
te a szocializmus katonája voltál
te a munkások katonája voltál
dicséret neked derék testvérünk.

A másik, a kötet egyetlen címmel ellátott verse OSVÁT Ernőt idézte:

... ki volt Ő kérdezem s nem tudok feleletet adni a kérdésre
s ki tudná megmondani honnan jött és merre távozott
emlékszem átható nézésére férfias kézzorítására
mosolyára amivel dicsért és megvert bennünket
s egy szürke terméskő oszlopra ami állandóan ott állt
árnyéktalan teste mögött...

A *Munka* adta ki 1931 első felében NÁDASS József *Te és Ti* című verseskötetét. A budapesti királyi ügyészség 1931. június 19-én indítványozta a kötet elkobzását, s egyben vádat emelt a költő ellen.⁸ A vádirat szerint a kötetben megjelent *Éjszakai vers* „a munkásosztályt a tőkés osztály elleni gyűlöletre izgatta”, *Az elitéltnék* című költemény pedig „az állam és törvényes rendjének erőszakos felforgatására és megsemmisítésére, különösen a mun-

⁸ Fővárosi Levéltár. Törvényszéki iratok 1932–8348.

kásosztály kizárólagos uralmának létesítésére izgatott". Egy évig — 1932 júniusáig — folyt a bírói eljárás. Az elsőfokú bíróság nem adott helyt az ügyészi vádnak, az Itélőtábla és a Kúria azonban bűnösnek találta a vádlottat és egyhónapi fogházra ítélte, illetve a Kúria — „méltányolva háborús rokkantságát s hogy csak 2 vers inkriminált” — a büntetés végrehajtását 3 évi próbaidőre felfüggesztette.

A *Munka* harmadik könyve a magyar marxista könyvkiadás egyedülállóan jelentős kiadványa volt. Egyrészt az ellenforradalmi korszak egyetlen marxista filmesztétikai terméke, másrészt a szovjet filmművészet egyetlen tudományos ismertetője és propagálója volt. A mű GRÓ Lajos *Az orosz filmművészet* c. tanulmánya volt — KASSÁK Lajos és LENGYEL Lajos fotomontázsai, valamint a szovjet és nyugati haladó filmekből vett 16 képpel díszítve. A szovjet-orosz filmekről szóló elméleti és esztétikai értékelés politikai tett is volt, s kár, hogy máig sem kapta meg a méltó elismerést és — főleg — a nyilvánosságot.⁹

A *Munka*-könyvek sorában a negyedik KIS Ferenc proletárköltő *Így vagyunk együtt* c. verseskötete volt; 1932-ben jelent meg. A fiatal nyomdász az osztálytudatos munkás érzés- és gondolatvilágát szólaltatta meg verseiben. A címadó vers a *Munka* köré tömörült munkás- és értelmiségi fiatalokhoz szólt, eszmei és baráti összetartozásukat fejezte ki.

E kötetek megjelentetése után, 1932 márciusában a folyóiratban *A Munka hírei* címszó alatt az alábbi közlemény jelent meg:

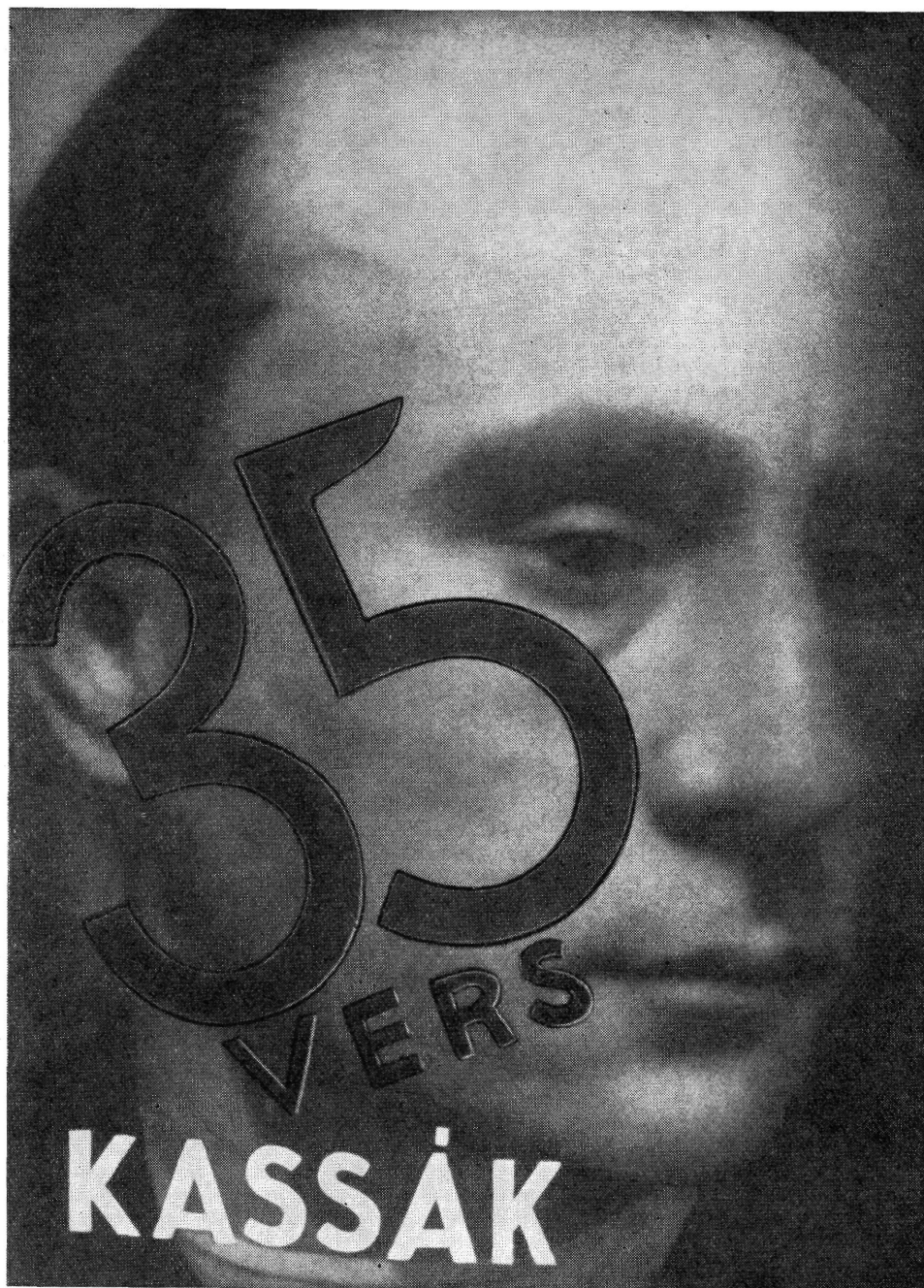
„Bejelentjük olvasóinknak, hogy a „munka” új könyvsorozatát jelentet meg. Eddigi könyveink első kiadása elfogyott. Hisszük, hogy második könyvsorozatunk is megtalálja olvasóközönségét elvtársaink között. Legközelebb megjelennek: 1. A második orosz ötéves terv. 2. A mi életünkben. (Munkás-fotokönyv.) 3. Munkát, kenyeret! (A munkanélküliség problémájának feldolgozása.) 4. Új orosz novellák. 5. A hétköznapi problémái. 6. Földrajz és politika. 7. A történelmi materializmusról. 8. A marxizmus politikai és gazdasági kérdései.” (608.)

E műveket szándékoztak a *Munka könyvtára* kiadványaiként megjelentetni. A sorozat felelős szerkesztőjeként KASSÁK Lajos, felelős kiadójaként pedig FALUS Ervin szerepelt a megjelent könyvekben. A fenti hír után két hónappal a következő folyóirat-szám már közölte az olvasókkal, hogy „A sorozat első száma A »második ötéves terv« már megjelent és egy hét alatt el is fogyott.” (654.) Egy szerkesztői üzenetben pedig a következőket írták:

„P. K. Örülünk neki, hogy a Molotov-könyvnek Önöknél olyan sikere volt. Az ilyen munkák kiadása elemi szükségletet jelent a mozgalmában. A könyv első kiadása egy hét alatt elfogyott — kérjük Önt és ezúttal mindazokat az elvtársakat, akik könyvpropagandánál segítségünkre vannak —, továbbra is dolgozzanak kitarással. A napokban jelenik meg fotokönyvünk, mindjárt utána Falus Ervin: Kína forradalmi útja c. könyve jelenik meg.” (656.)

A V. MOLOTOV referátumot SZÁNTÓ Róbert fordította, s a szerkesztőségi előszóban arról írtak, hogy az orosz ötéves terv „az egész világra kihat”, s ezért „ma már nemcsak a munkástömegek, hanem a polgári rétegekből is egyre többen érdeklődnek az orosz ötéves terv fejleményei iránt.” A magyar ol-

⁹ NEMESKÜRTY István részletes ismertetést ad róla, s filmesztétikai elemzését „világviszonylatban is figyelemreméltónak” tartja. (*A meseautó utasai. A magyar filmesztétika története 1930–1948.* Bp. 1965. 91. l.)

vasók mindezekről azonban a tájékoztatás hiánya miatt keveset tudnak, és „nem könnyű dolog a rosszindulatú rágalmak, félrecsúsztott védelmek, különböző hamisítások és ferdítések útvesztőjében a megbízható ismeretek fonalát kibogozni”; ezért a *Munka könyvtára* kiadói „ezt az ismertetést minden kommentár nélkül, mint elsőkézből származó érdekes kortörténeti dokumentumot” adja mindazok kezébe, „akik a világtörténelem aktuális problémáival nemcsak a divat pillanatnyi szeszélyének engedve, hanem komoly és felelősségteljes érdeklődéssel kívánnak foglalkozni.” E könyv is egyedül állt az ellenforradalom alatt legálisan kiadott könyvek között: a Szovjetunió kommunista pártja egyik vezetője kongresszusi referátumát Magyarországon ki nyomatni és kiadni forradalmi tett számba ment.

A következő kiadvány, *A mi életünkől. A Munka első fotókönyve* címmel megjelent könyv korszakhatár a magyar fotótörténetben. Első jelentkezése a szocialista eszmeiségű és a legmodernebb kifejezési eszközökkel ábrázoló fotónak. A könyv 1932 májusában jelent meg. Szerkesztette és tipografizálta KASSÁK Lajos, a címlapot tervezte LENGYEL Lajos. Az előszót írta KASSÁK Lajos és németre fordította LÁSZLÓ György. A könyvben BASS Tibor, BERGMANN Teréz, BRUCK László, FRÜHOF (GÖNCI) Sándor, HAÁR Ferenc, SCHMIDT Anna (KOVÁCS Zsuzsa), LENGYEL Lajos és TABÁK Lajos „fotográfiai” jelentek meg. Az „Előszó” arról szólt, hogy e fotósok a szocialista szemével látják a körülöttük levő világot, s ezért újszerűek a képeik is. LENINT idézte arról, hogy „a specialista munkáját” a szocializmusban mi jellemezze, s a szocialista fotóssal szemben követelményként állította fel a technika feletti uralmat. Azt hangsúlyozta, hogy fel kell használni az avantgardista művészek mesterségbeli eredményeit. A szocialista fotó feladatáról azt írta, hogy ne a szenzációt keresse, hanem „a jó szocialista fotós szemlélete, harci jelentősége képeinek egyszerűségéből, tárgyilagosságából és szigorú komponáltságából tükröződjek elő”.

A *Munka* a hatalomra törő német fasizmust már akkor leleplezte, amikor még széles tömegek előtt nem volt világos annak osztálylényege. 1932-ben külön könyvkiadványban is igyekezett e felvilágosító tevékenységét kiszélesíteni. H. JÄGER *Mi a hűlerizmus* című brosróját GRÓ Lajos fordításában jelentette meg — a *Munka könyvtára* 3—4. számaként. Az előszó itt is a szerkesztő, illetve kiadó világnézetét propagálta. A *Munka könyvtára* kötetei ezzel lezárultak. Anyagi és politikai okok játszódhattak közre a jól induló sorozat megszűnésénél. A kiadások költségeit ugyanis a szerzők, illetve a *Munka* köré tömörült fiatalok viselték. Szerzői honoráriumról itt nem volt szó. Később még két könyv jelent meg a *Munka* kiadásaként; KASSÁK Lajos *Napjaink átértékelése* című tanulmánykötete 1935-ben, HAVAS Endre *Sebesülten* című verseskötete 1937-ben, 1936-ban BÁNÁTI Oszkár: *Afonya*, KELETI Jenő: *Asszony és kenyér*, valamint MURÁNYI KOVÁCS Endre: *Börtön c. verskötete*.

A *Munka* értékeléséhez

A *Munka* a szakkörökben is kevésbé ismert, s főleg kevésbé méltatott folyóirat. A *Magyar Irodalmi Lexikon* 1963-ban megjelent első kötetében — a KASSÁK Lajos címszó alatt — a folyóiratról csak annyit mondanak, hogy benne KASSÁK „továbbra is figyelemmel kíséri a külföld avantgardista kísérleteit”. (596.) A lexikon második kötetében, 1965-ben a *Munka* már önálló

címszóként szerepel, s érdemi megállapítása szerint „a lap köré baloldali, de főleg szociáldemokrata beállítottságú írók csoportosultak, akik más kiadványokkal és előadásokkal is a szocialista kultúrát igyekeztek terjeszteni. Több kérdésben szemben álltak a kommunista párt akkori vezetőségével, s a 100% igen élénk harcot folytatott velük, hogy a munkásságra gyakorolt befolyásukat ellensúlyozza”. *A magyar irodalom története* 1966-os kiadású hatodik kötetében a *Munka* a korabeli folyóiratokról írt fejezetben nem szerepel, pedig ott rövidebb életű és jelentőségben sem nagyobb lapok önálló címszót kaptak. A kötetben a KASSÁK életmű értékelése során annyit írnak a lapról jellemzőként, hogy „a munkásmozgalom egészével szembeni nyílt és egyre határozottabban agresszív állásfoglalás” jellemezte. (221.) E kevés és egymásnak ellentmondó megállapítások mutatják, hogy az objektív értékelés feltétele a lap tevékenységének részletes feltárása. Ezzel érhetjük el azt, hogy a régi — dogmatikus szemléleten és szubjektív megítélésen alapuló — helytelen *Munka* (és KASSÁK)-megítélést egy objektív, tudományos elemzésen alapuló értékelés váltsa fel. A fenti bemutató ismertetés nyilvánvalóvá teszi, hogy a *Munka* a magyar szocialista munkásmozgalom egy irányzatát, csoportját képviselte: fennállásának idején végig a társadalmi haladás, az emberi szabadság szószólója és harcosa volt.

A folyóirat forradalmi szerepét felismerte az ellenforradalmi rend államapparátusa, s igyekezett tevékenységét gátolni. Először a folyóirat kiadása miatt indítottak eljárást a felelős kiadó KASSÁK Lajos ellen. „Sajtórendőri vétség”-nek nyilvánították azt, hogy nem jelentette be a lap kiadását a polgármesternél. Hiába hivatkozott arra, hogy az évente tízszer megjelenő „nem időszaki kiadvány” nem esik bejelentési kötelezettség alá, majd egy évig folytatták ellene az eljárást.¹⁰ E zaklatás célja nem lehetett más, mint figyelmeztetés és megfélemlítés. A lap figyelésére a budapesti rendőrfőkapitányság politikai nyomozó csoportja volt hivatott. Eddig előkerült az 1929. december 28-ról keltezett jelentésük.¹¹ Ebből kiderül, hogy a 100% és a *Munka* folyóiratokról együtt adtak jelentést, egyformán ítélve meg forradalmi tevékenységüket. E jelentésükben a *Munka*-ról azt írták, hogy „legújabb számával második évfolyamába lépett” s hogy az ez alkalomból írt 1930 című cikk „először vallja be nyíltan a lap igazi célkitűzéseit”. Ennek igazolására idézték a cikknek azt a részét, ahol a lap „gyakorlati program”-ját ismertette, s hozzátették, hogy „a termelőeszközök társadalmasítása és kollektív társadalom alatt természetesen kommunizmus értendő minden terminológia szerint”. Felhívták a figyelmet a „Szocialista Munkás-Szabadiskola” létrehozását kezdeményező cikkeire. SZÉKELY Béla *A Munka székszuális ankétja* c. cikkével kapcsolatban megjegyezték, hogy a *Munka* „most már a házasság intézménye ellen is izgat”. A *Skid* c. szovjet regény ismertetéséről az volt a véleményük, hogy a cikkíró SZÁNTÓ Róbert „évig dicséri a könyvben népszerűsített orosz diákrendszert”. GRÓ Lajosra is felhívták a főkapitány figyelmét, mivel az „most már körülbelül tizedik alkalommal”, „az orosz filmművészetet dicséri” a *Munka* hasábjain. Ugyancsak „az orosz viszonyokat dicséri” — a jelentés szerint — dr. GOLDBERGER J. *Az orosz egészségügyi kultúra fejlődése* c. cikke is. Megemlítették továbbá, hogy a *Munka* „Luxemburg Rózának, az annak idején agyonvert kommunista vezérnek egy régebbi riportját közli”.

¹⁰ Párttörténeti Intézet Archivum. Bp. Törvénytér 1929–4082.

¹¹ Uo. A. VI. 11/3.

Következő, 1930. február 16-án írt jelentésükben először a *Munka* tevékenységéről számoltak be.¹² Közzölték, hogy a lap 12. számában „még élesebb hangon ír, mint eddigé”. Ezt a megállapításukat az alábbiakkal támasztották alá: „Justus Pál az »Orosz forradalom naptára« című cikkében ismerteti az orosz kommunista forradalom kimagasló eseményeit, kommentárokat ugyan nem fűz hozzá, de szó szerint ezt mondja: »Úgy hisszük, az események itt beszélnek minden kommentár nélkül«. . . Szántó Róbert fordításában közli a »Munka« Krupszkájának Lenin halála 6. évfordulójára írott tanulmányát és a következőket mondja: Lenin eszméi mind mélyebben hatolnak a tömegekbe, kezdik mind jobban megérteni, hogy miért harcoltak. Mindinkább Lenin szavai lesznek tetteik indító okai. . .” A jelentés — a 100%-ról szóló beszámoló után — közli, hogy a két folyóirat számainak eredeti példányait elküldték ISSEKUTZ h. államtitkárnak. É szerint a két folyóirat ügye a belügyminiszter elé került, aki 1930. április 3-án — „Valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének!” szóló — körrendeletében intézkedett róluk. Íme a rendelet:

„Értesítem Címet, hogy Budapesten Tamás Aladár szerkesztésében és kiadásában »100%« címmel, Kassák Lajos szerkesztésében és »az ifjú szocialisták munkaközössége« kiadásában pedig »Munka« címmel oly nem időszaki folyóirat jelenik meg, melynek utcai (házaló) terjesztésére azért, mert közleményeik egyrészt a közrend veszélyeztetésére, másrészt osztályelleni gyűlölet ébresztésére alkalmasak, a sajtóról szóló 1914. XIV. tc. 11. §-ának negyedik bekezdése értelmében engedély nem adható.

Felhívom ehhez képest Méltóságodat, hogy amennyiben a nevezett folyóiratok utcai vagy házaló terjesztésére engedélyt adott volna, azt fentiekre tekintettel haladéktalanul vonja vissza, s tett intézkedését jelentse.”¹³

Az ügyészi szervek is serénykedtek. Ma még nem ismerjük a *Munka* szerzői ellen indított bűnvádi eljárások mindegyikét. A lap szerkesztősége 1932 októberében azt közölte olvasóival, hogy „lapunk szerkesztői és munkatársai ellen lázítás, társadalmi rend elleni izgatás stb. címén jelenleg *kilenc* sajtóper van folyamatban. . .” (695.) Az eddig előkerült iratok szerint NÁDAS Endre 1934-ben két hónapot ült fogházban az 1931 novemberi számban megjelent cikke: *M. Sz. D. Párt kongresszusa elé* miatt¹⁴. Gró Lajos ellen az 1932. ápr. — máj.-i számban közzétett GORKIJ-írás: *Hol álltok, kultúra mesterei? Válasz amerikai levelekre fordítása* miatt indítottak eljárást, mely felmentéssel végződött.¹⁵ FARAGÓ Endre ugyanebben a számban egy verset jelentetett meg, melyért őt is perbe fogták.¹⁶ TAUSZIG Zoltán szintén két hónapot ült börtönben 1934-ben az 1932 júniusi számban megjelent *Quante bella giovanezza!* című cikkéért.¹⁷ KASSÁK Lajos a *Munka* melléklapja, a *Munka Kultúrstúdiója* egyetlen számában megjelent *Szolgálók élete* c. verses-jelentéért került vád alá.¹⁸ A folyóiratban megkezdett, majd kötetben kiadott *Anyám címére* c. leveleiért 1940-ben ült két hónapig fogházban.¹⁹

¹² Uo. BM VII. res. 1930 — 3 — 3010.

¹³ Uo. i. h.

¹⁴ Fővárosi Levéltár. Törvényszéki iratok 1932 — 2134.

¹⁵ Uo. 1932 — 11791.

¹⁶ Uo. 1932 — 11791.

¹⁷ Uo. 1932 — 10533.

¹⁸ Uo. 1932 — 2714.

¹⁹ Uo. 1937 — 50.

Az ellenforradalmi rendszer ellenségeit nyilvánartató *Fekete könyv*ben a *Munka* szerzőinek nagy része szerepelt, s amikor a pusztulásához érkező magyar uralkodó rend ezek megsemmisítését határozta el, sokan estek áldozatul a terrornak.

JÓZSEF M. PÁSZTOR: LAJOS KASSÁKS ZEITSCHRIFT „MUNKA” IN DEN JAHREN 1928—1939

Die von KASSÁK redigierten Zeitschriften (*A Tett, Ma, 2×2, Fundamentum, 363 Dokumentum, Munka, Alkotás, Kortárs*) haben unter den ungarischen gesellschaftlichen, literarischen und künstlerischen Presseveröffentlichungen und in der Geschichte dieses Genres überhaupt eine große Bedeutung. Die Zeitschrift *Munka (Arbeit)* gehört zu den sozialistischen Presseorganen, die in Ungarn zur Zeit der Konterrevolution erscheinen durften. Ihre Veröffentlichung fiel mit solchen Ereignissen zusammen, die für die ganze Menschheit schicksalhaft wurden. Diese Ereignisse haben auch ihren Inhalt, Themenkreis und Aussagewert bedingt. In erster Linie äußerte sie über die brennendsten gesellschaftlichen Probleme, über die Weltwirtschaftskrise des Kapitalismus, dann über den Faschismus und Krieg ihre Meinung, indem sie die Ereignisse stets aus dem Gesichtspunkt der Arbeiterklasse und des menschlichen Fortschritts beurteilte. Sie beschäftigte sich oft mit dem wirtschaftlichen, politischen und kulturellen Leben der Sowjetunion. Von den ungarischen und ausländischen Künstlern, Schriftstellern, den Gestalten des wissenschaftlichen und gesellschaftlichen Lebens stellte sie den Lesern jene vor, die Bahnbrecher der gesellschaftlichen literarischen und künstlerischen Entwicklung waren. Die veröffentlichten literarischen und künstlerischen Stücke, die besprochenen Künstler und ihre Werke repräsentierten eine der gesellschaftlichen Wirklichkeit zugewandte Kunst und Literatur. Außer ihr weltanschauliches Engagement förderte die Zeitschrift die modernen künstlerischen Bestrebungen in der Formgebung und Wahl der Ausdrucksmöglichkeiten.

Im „Munka-Kreis“ entstand auch die moderne sozialistische Kunstfotographie der ungarischen Arbeiterklasse. Die jungen Drucker und Graphiker, die sich der Zeitschrift angeschlossen haben, kämpften durch ihre Artikel und Kunstwerke für die Einführung neuer, der fortgeschrittenen Technik entsprechender graphischer und typographischer Methoden. Der Sprechchor, das Volkslied-Gesangverein und die Theatergruppe des „Munka-Kreises“ haben durch ihre Programme vom hohen künstlerischen Niveau die ungarischen Proletarier erzogen und unterhalten. Die Architekten, Künstler und Kunstgewerbler des „Munka-Kreises“ vertraten und propagierten auf ihrem Fachgebiet die modernen Bestrebungen (Avantgard, Bauhaus, CIRPAK).

Die Redaktion der Zeitschrift hat auch Bücher verlegt. Die als *Bücher der Munka* veröffentlichten zwölf Bände gehören zu den bedeutenden Publikationen der Zeit. Die Herausgabe des Referats von Molotow über den zweiten Fünfjahrplan der Sowjetunion (1932), sowie des Buchs von H. Jäger, das das Wesen des HITLER-Faschismus enthüllte, war eine politische Tat. Auch die Veröffentlichung der Studie von Lajos Gró — dem ersten ungarischen marxistischen Filmästhetiker und -Kritiker — war allein stehend, und für die Geschichte der ungarischen Kunstfotographie bedeutete das erste Fotobuch der *Munka: Über unser Leben* den Beginn einer neuen Epoche.

Die Zeitschrift *Munka* wurde vom Gewaltapparat des konterrevolutionären Systems für eine aufrührerische, kommunistische Publikation gehalten. Berichte von verschiedenen Geheimpolizisten, politischen Schnüfflern des Innenministeriums beschäftigten sich mit ihrer Tätigkeit. Etwa dutzendmal wurden ihre Redakteure und Mitarbeiter der Aufwieglerei, der hetzerischen Tätigkeit gegen die bestehende gesellschaftliche Ordnung angeklagt und in gerichtliche Verfahren verwickelt. Viele von ihnen erlitten Kerkerhaft oder fielen dem faschistischen Terror zum Opfer.

SINKA ERZSÉBET

A Kelet Népe 1935—1939

A harmincas években a magyar kormány politikája egyre inkább a szélsőjobboldalra tolódik. BETHLEN István konzervatív kormányát 1932-ben GÖMBÖS Gyula kormánya váltja fel. Kezdeti reform-taktikázásai nem tudják sokáig leplezni egyre nyíltabban szélsőjobboldali és németbarát politikáját. Programjába vett ígéretei csak az ellenzék lecsendesítését szolgálták. HITLERT uralomra jutása után GÖMBÖS látogatja meg először. Ez azonban nem akadályozza meg ECKHARDT Tibort, a legnagyobb ellenzéki párt, a Független Kisgazda Párt vezérét abban, hogy pártja tömegeit semmibe véve, megegyezzen GÖMBÖSSzel az 1935-ös választások előtt. Ebben az időben egyre erősebb baloldali, ellenzéki erők lépnek fel. Nemcsak a munkásosztály, hanem a parasztság, kispolgárság nagyrésze is szervezkedik.

Ezen a talajon terebélyesedik a népi írók tábora, ekkor vetődik fel körükben a munkásosztállyal való összefogás gondolata, fokozódik a magyar függetlenségért folytatott harc. De nemcsak a politikai harc éleződése jellemző ekkor a népi mozgalomra, hanem az irodalmi munkásság mennyiségi és minőségi megnövekedése is. A legjobb írók, szociográfusok könyvei mellett megszorodnak azok a lapok, folyóiratok is, amelyek hangot adnak a mozgalomhoz tartozó írók elképzeléseinek, politikai, irodalmi törekvéseinek. Mozgalmuk fénykora 1935—38.

Az 1934-ben meginduló *Válasz* egészen 1938-ig a népi írók legfontosabb folyóirata maradt. Mellette azonban hamarosan megjelennek a testvérként üdvözölt folyóiratok, köztük a legjelentősebb és leghosszabb időt megért *Kelet Népe*, SZABÓ Pál szerkesztésében. Jelentőségét mutatja az is, hogy a *Kelet Népe*-vel egyesült a *Válasz* akkor, amikor a belpolitikai helyzet további önálló létét lehetetlenné tette, 1938 júniusában.

*

Ha a folyóirat születését kutatjuk, Tiszántúl egyik ismeretlen kis helyi lapocskájához jutunk el. BARSÍ Dénes, aki ekkor Komádi-Dobaipusztá fiatal és irodalmi becsvágyakkal teli tanítója volt, bekapcsolódott egy jelentéktelen helyi lapocská, a *Komádi és Vidéke* munkájába. A lapot egy ügyvéd indította, BARSÍ hamar kezébe veszi a lap irányítását, bevonja a munkába SZABÓ Pált, SINKA Istvánt és VERES Pétert. Az volt a céljuk, hogy megszerezik a lapengedélyt, s a kis lapból forradalmi szellemű, országos sajtó-organumot fejlesztenek. Így jött létre a három író, SZABÓ Pál, BARSÍ Dénes és SINKA István beszélgetése eredményeként a megegyezés, hogy az eljövendő újság neve *Kelet Népe* legyen. SINKA István erre így emlékezik vissza:

„Délután mikor mentünk elfelé Komádiból, a Sebes Körözs hidon megállottunk, Szabó Pál elővett egy noteszt s beleírta: Elismeri, hogy Barsi és én leheltük életre a folyóirat nevét, s amennyire tőle telik, ő is támogatja, ha egyébbel nem is, de írásokat ad...”

(Fekete Bojtár vallomásai, 1942. 178. l.)

A beszélgetés eredményeként a *Komádi és Vidéke* laptulajdonosa költségére titokban, több ezer reklámszalagot nyomattak *Kelet népe* felírással s teleragasztották vele a környéket, hogy még megjelenése előtt bekerüljön a köztudatba a leendő lap neve. BARSÍ Dénest eddigi cikkei miatt azonban terve megvalósítása előtt kitették a laptól, sőt majdnem tanítói állásából is.

A sikertelen terv után BARSÍ Dénes felfedezte, hogy színvonalasabb sajtótermék is működik, mégpedig a Debrecenben megjelenő *Tiszántúli Figyelő*. Szerkesztője BORNEMISZA László bölcsészhallgató volt, munkatársai hasonló fiatalok. Ide küldte be BARSÍ Túl a kerítésen című novelláját, amit közöltek is. Ez a szám volt a *Tiszántúli Figyelő* utolsó száma. Megjelenése után BORNEMISZA László Debrecenbe hívta BARSÍ Dénest, hogy felajánlja neki a folyóirat szerkesztését és tulajdonjogát. BARSÍ SZABÓ Pállal és SINKA Istvánnal folytatott újabb megbeszélés után átvette a lapot. A tulajdonjog átruházása mindössze abból állt, hogy BARSÍ Dénes kapott mintegy 170—180 előfizetőt felmutató listát, akik közül hatvanan be is küldték az előfizetési díjat. A hátralékok beszedése már az új szerkesztőség feladata lett. BARSÍnak meg kellett ígérnie, hogy ezentúl is régi helyén, NAGY Károly debreceni nyomdájában nyomtatja a folyóiratot. Később azonban kiderült, hogy a régi szerkesztő úszott az adósságokban. Mivel ennek anyagi vonatkozásait az új szerkesztők nem tudták vállalni, elhatározták, hogy a *Tiszántúli Figyelő* előfizetési listáját megtartják, az örökölt szerkesztőségi anyagot leadják, a folyóirat nevét azonban megváltoztatják. Ha nincs *Tiszántúli Figyelő*, adósságai sem lehetnek. Ellenben volt egy titokban megreklámozott folyóirat-cím: a *Kelet Népe*. A lap címe nyilván néplélektani hagyományokra, keleti, ősmagyar misztikára utal, valami közös faji egységet képviselő paraszti-magyar nacionalizmusra. Itt is SZABÓ Dezső hatása kísért.

Az első szám főcíme alá tervbe vették, hogy kisbetűkkel odairják: *Tiszántúli Figyelő*, azonban nyomdászuk, a berettyóújfalusi ADLER József figyelmeztetésére ezt is elhagyták. Így csak az átvállalt írások mutatták az olvasók előtt, hogy a lap lényegében a régi folyóirat folytatása. Ennek következménye volt az a furcsaság is, ami az új olvasót méltán meghökkentette, hogy a folyóirat — már a *Kelet Népe* — első számában korábbi írások folytatásait olvashatták.

A súlyt SZABÓ Pál neve adta a folyóiratnak, a még ismeretlen fiatal író BARSÍ Dénes neve mellé. (Az eddigi adatok BARSÍ Dénes közlései.)

A legnehezebb körülmények között csaknem minden anyagi alap nélkül az írók tettvágýára, áldozatkészségére, és az előfizetők támogatására számítva kezdte meg munkáját a folyóirat 1935 októberében. Írói, szerkesztői a Tiszántúl forradalmi hagyományai folytatóinak érzik és vallják magukat. Célul tűzik ki a parasztság, értelmiség és fizikai munkásság együttműködését. Ezek mellett azonban különösen fontosnak tartják a „középosztály”, különösen az idetartozó fiatalok megnyerését is. Tehát már az indulásnál megmutatkoznak az ideológiai ellentmondások, a „harmadik utas” nézetek és paraszti-plebejusi, a munkásosztály szövetségéig előretekintő álláspontoknak keveredése.

A folyóirat összeállítása nem okozott nehézségeket, annál nagyobb gondot okozott az, hogy miből fedezik az előállítás költségeit? Anyagi támogatást sehonnan sem várhattak, pénzük nem volt. BARSÍ Dénes feláldozta felesége, VÁRY Rózsa tanítónő hozományát az első számok kiadására, ebből azonban nem sokra futotta. Így már az első lépés anyagi gondokkal indul el, az első számok meghozzák az első adósságot is.

Szerkesztők SZABÓ Pál és BARSÍ Dénes. Később a szerkesztők változnak, de a főszerkesztő végig SZABÓ Pál marad. Ezért indult el a Tiszántúli íróinak folyóirata Biharugráról, a berettyóújfalusi ADLER-nyomda kiadásában, de országos igényekkel. Bár a folyóirat első számainak igénytelen külseje megmutatja a vidéki írók anyagi gondjait, belső tartalma már többre utal (az ügyészség ezt észre is vette, már az első számokra felfigyelt). A címlapon linóleum-metszet fejezi ki a folyóirat fő mondanivalóját: ez a felkelő nap fényében szántó paraszt alakját ábrázolja. Az első évfolyam számai végig megtartják az első szám borítólapját egyszerű fehér-fekete nyomással. A durva papírra nyomott kisebb formátumú folyóirat általában ötven oldalnyi terjedelemben jelenik meg. Később nagyobb alakú, modernebb külsejű folyóirattá válik, terjedelme is igen változó. A III. évfolyamig 50 oldalas, később ez csökken annyira, hogy egyik összevont száma mindössze 36 oldalas. Az utolsó évfolyam számainak kisebb terjedelme indokolt, mivel előbb csak havonta egyszer, de 1939. 8. számtól havonta kétszer jelenik meg 20 oldalon. A havi kétszeri megjelentetés oka politikai: fontosnak tartották a friss aktualitást. Szembetűnő a külső borítólap későbbi gyakori változása. Ennek oka SZABÓ Pál szavai szerint részben a forma keresése, nagyobb részben azonban anyagiak. Az állandóan súlyos gondokkal küzdő folyóirat új köntösben próbálja felhívni magára az előfizetők figyelmét. Ezenkívül a nagyobb erkölcsi siker igénye is ösztönözte erre a *Kelet Népe* szerkesztőit.

A gyakori előfizetési felhívások is bizonyítják, hogy a *Kelet Népet* még olvasói sem támogatták lelkiismeretesen. Pedig az előfizetési díj (egy évre 5, majd 6 Pengő) is azt mutatja, hogy írói inkább erkölcsi, mint anyagi sikerre törekedtek. Számos példányt küldtek szét intézményeknek, személyeknek „tiszteletpéldány-”ként.

A folyóirat olvasótáborra főleg a falusi, vidéki értelmiség soraiból tevődött össze, különösen falusi tanítók, papok támogatták. Gyenge anyagi eszközeikkel azonban alig tudtak segítséget nyújtani. Néhány paraszti előfizető is volt, ezek azonban főként a Kisgazda Párt kortesei, szervezői voltak, kevesen olvasták el közülük a folyóiratot (SZABÓ Pál visszaemlékezése).

Az anyagi nehézségek kényszerítették a szerkesztőséget arra, hogy a megjelenő könyveket ajánló hirdetések, előfizetési felhívásokon kívül egyéb hirdetéseket is közöljenek. Az anyagi küzdelmekből kiútnak mutatkozik a Kisgazda Párt anyagi segítsége. Megegyezés jön létre SZABÓ Pál és ECKHARDT Tibor között, így kerül az 1937 novemberi számra a szerkesztő bizottság elnökeként ECKHARDT Tibor neve és ez így szerepel az 1938. 6. számig, amikor a *Kelet Népe* a *Válasz*-szal egyesül.

Hogyan jött létre ez a megegyezés? SZABÓ Pál ECKHARDTtal tárgyalt a folyóirat nehézségeiről. ECKHARDT anyagi támogatást ígért, mert úgy látta, felhasználhatja a *Kelet Népet* a Kisgazda Párt céljainak propagálására is. SZABÓ Pál viszont arra számított, hogy mint a Kisgazda Párt baloldalához tartozó író, ezzel a lépéssel a párt baloldalát erősítheti és ugyanekkor a folyóirat is lélegzethez juthat az anyagi segítséggel. BARSÍ Dénes visszaemlékezése

szerint havi 1000 pengő támogatást kaptak egy ideig. Így tehát ez a megegyezés valóban eredményez bizonyos gazdasági javulást a folyóiratnál. Lehetővé válik, hogy ettől kezdve tiszteletdíjat fizessen munkatársainak. Korábban csak SINKA István, VERES Péter és a folyóirat leginkább rászoruló munkatársai kaphattak némi honoráriumot. A megegyezéssel sem BARSÍ, sem TATAY nem értettek egyet, ezért lassan kivonták magukat a folyóirat munkájából, amely most már Budapesten jelenik meg. A Kisgazda Párt anyagi támogatása azonban nem lett hosszú életű. Az ugyancsak SZABÓ Pál szerkesztésében megjelenő *Szabad Szó* baloldali politikájával ECKHARDT nem értett egyet, mint ahogy a *Kelet Népe* ilyen irányú megnyilatkozásaival sem. Ezt később egyik beszédében nyilvánosan is kifejezésre juttatta mondván, hogy nem ért egyet azokkal a népi írókkal, akik Dózsát tartják eszményképüknek. Ez bizonyítja, hogy a Kisgazda Párt csak népszerűségének visszaszerzése céljából támogattott egy ideig olyan folyóiratot, mely kezdettől fogva hangot adott a szegény-paraszság követeléseinek és kiállt azok mellett.

A *Kelet Népe* kiadása nem volt egyszerű. A Biharugrán szerkesztett és Berettyóújfalun nyomtatott folyóirat törekvése kezdettől az volt, hogy Pestre kerüljön, hogy szélesebb tömegekhez szólhasson. Az anyagi bizonytalanság miatt több helyen nyomták a folyóiratot: később Gyulán, majd Miskolcon adták ki, végül felkerül Budapestre, de a szerkesztőség megjelölése a régi marad. Budapesten is több helyen nyomják, kiadását és terjesztését először PÜSKI Sándor vállalta, de anyagi támogatást az ekkor kezdő, lap- és könyvkiadással csak próbálkozó fiatalember nem tudott biztosítani. Néhány szám után TATAY Sándor veszi kezébe a kiadást, a Kisgazda Párttal történt megegyezésig.

A szerkesztőség is változott, annak ellenére, hogy főszerkesztője mindvégig SZABÓ Pál maradt. A szerkesztők korábban: BARSÍ Dénes, MUHORAY Elemér, később TATAY Sándor. A harmadik évfolyam 11. számától ECKHARDT Tibort a szerkesztő bizottság elnökeként tüntetik fel a fentebb említett okokból. Miután a *Válasz* és a *Kelet Népe* egyesül, a szerkesztő SZABÓ Pál és FÉJA Géza.

Az első számokban feltüntetett „szépirodalmi, művészeti, társadalomtudományi és kritikai folyóirat” megjelölés valószínűleg politikai megfontolásból később egyszerűen csak „szépirodalmi folyóirat” megjelöléssé szűkül. A rovatok változók ugyan, de már az első számokban állandóan szerepel a művészeti, színházi és könyvrovat. A harmadik évfolyam 11. számától megjelenik a *Szemle* és *Külpolitikai Szemle* rovat is.

A folyóirat keresztmetszete tehát a következő: rendszeresen tartalmaz szépirodalmat, kritikákat a művészeti élet minden területéről, társadalomtudományi tanulmányokat (kulturális életünk helyzete, politikai eszmefuttatások, szövetkezetek, szociográfia stb.). Ezen a tartalmi keresztmetszeten belül az arányok változóak. A harmadik és különösen a negyedik és ötödik évfolyam számaiban közölt írások közül egyre több a politikai tárgyú. Mellettük megtalálhatók ugyan a szépirodalmi munkák is, azonban a lap arányain belül kis helyet kapnak. Ez különösen az ötödik évfolyam számaira jellemző, amikor a fasiszta uralom, a német befolyás növekedése, elhatalmasodása elleni eleven tiltakozás a folyóirat minden egyes száma. A folyóirat írógárdája, csalódva minden felülről kiinduló reform-ígéretben, saját erejére támaszkodva harcol eszméi megvalósításáért. Ez az aktivitás biztosította állandó időszerűségét.

A *Kelet Népe* munkatársai elsősorban a népi írók soraiból kerültek ki, írógárdája igen széles. Ezek az írók más rokon folyóiratok mellett (*Válasz, Tovább*) rendszeresen publikálnak itt is. A *Válasz* és a *Kelet Népe* közös írógárdájába tartoznak: FÉJA Géza, VERES Péter, KERÉK Mihály, MATOLCSY Máttyás, ERDÉLYI József, FODOR József. Az állandó munkatársak mellett gyakori az olyan író neve, aki csak ritkán szerepel a *Kelet Népe*-ben, mint például SZABÓ Lőrinc, WEÖRES Sándor. Vannak, akik a parasztság soraiból jelentkeznek egy-egy írással és újra eltűnnek az ismeretlenségben.

A folyóirat célja volt, hogy szilárd írógárdát tömörítsen maga mellé, új írókat neveljen, fejlődésüket elősegítse és mellettük megszólaltassa a parasztság egyszerű, de igényes tagjait is, akik nem annyira irodalmi célokkal jelentkeztek írásaikkal, hanem azért, hogy a parasztság sorsának, problémáinak, vágyainak hangot adjanak.

Igen fontos az ideológiai és szociográfiai tevékenység, főként FÉJA Géza, VERES Péter, KOVÁCS Imre, MARÉK Dénes, KERÉK Mihály neve alatt.

A képzőművészeti rovat állandó munkatársa OLTVÁNYI-ÁRTINGER Imre, főleg azokat a realista művészeket kíséri figyelemmel, akik a *Kelet Népe* célkitűzéseivel együtthaladva a nép életének, szenvedéseinek, múltjának megörökítését választották művészetük tárgyául, mint például DERKOVITS, BUDAY György.

Politikai álláspontját tekintve a *Kelet Népe* BAJCSY-ZSILINSZKY egységtörekvéseinek is megszólaltatója, de emellett megtaláljuk a munkásmozgalommal kapcsolatot kereső írók írásait, és azokat is, akik később a jobboldalhoz sodródtak.

„1945-ig minden odaállás a parasztság mellé a nagybirtok ellen: politikailag szembeállított a reakció erőivel s a forradalmi haladás erőinek potenciális szövetségeseivé tett” — állapította meg az MSZMP határozata. Ennek szellemében kell megvizsgálni a *Kelet Népe* útját 1935-től 1939-ig, függetlenül egyes íróinak későbbi útjától, magatartásától.

Kezdetben írói bíztak az Új Szellemi Front elképzeléseiben, a lap 1935-ben ehhez csatlakozva kezdi meg munkáját. Programja: széleskörű összefogással harcolni az Új Szellemi Front zászlaja alatt, megmenteni a népi-nemzeti értékeket, a parasztság mellé állítani a középosztálybelieket, harcolni a parasztságért. Az Új Szellemi Front GÖMBÖS kezdeményezésére, az írók és a kormány együttműködésére épült, szándékai azonban nem voltak őszinték, csak az írók félrevezetését szolgálták. Amikor ez már mindenki előtt világossá válik, a lap írói a nép megmentésének eszméi alapján egyre erősebben veszik fel a harcot a német befolyás ellen és előbbi céljaikért, már nem Gömböséssel, hanem velük szemben.

Az első számban BARSÍ Dénes fogalmazza meg a folyóirat megindításának célját, kifejti, hogy a Tiszántúl írói akarnak szólni a Tiszántúl népéhez. Áttekinti a Tiszántúli forradalmi hagyományait és úgy látja, hogy ennek hordozója most kizárólag a parasztság lett. Így kapcsolja össze a jelent a múlttal, a népi írók mozgalmát a forradalmi hagyományok folytatásának tekinti.

A folyóirat világnézeti profilját nem annyira a szépirodalomból, hanem inkább a társadalomtudomány és a kultúra kérdéseivel foglalkozó cikkekből ismerhetjük meg. Nemcsak azért, mert az évek során ezek az írások egyre nagyobb teret foglalnak el, hanem azért is, mert a szépirodalmi rész állásfoglalásában is elmarad amazok mögött, eltekintve néhány kivételtől. Ezért a *Kelet Népe* megismerésének legfontosabb forrásai a tanulmányok.

Ezek sokoldalúan vetik fel az ország bajait. Már az első számok példáját adják a szerény eszközökkel, de következetesen vívott harcnak. Nincs a *Kelet Népe*nek olyan írója, aki ne látná világosan a magyarországi megmerevedett kasztrendszer és nem foglalna állást az osztályharc kérdésében, bár a megoldásra igen sokféle módon adnak választ.

A munkásosztállyal való szövetség gondolata már a korai számokban is felmerül, a későbbi cikkekben egyre világosabban fogalmazzák meg azok az írók, akik a folyóirat útját a marxizmus felé egyengetik (DONÁT Ferenc, VERES Péter).

A folyóirat íróit (mint általában a népieket) állandóan izgató probléma a középosztály helyzete, hovaállása, megnyerése a parasztság számára. A vélemények talán ebben a legeltérőbbek, de egyik munkatársuk sem marad közönyös. Hogy túlmentek a kérdés egyszerű felvetésén, vitatásán és a szervezés útját is megpróbálták, azt az mutatja, hogy a folyóirat egyik száma hozzá a magyar parasztság levelét a „művelt ifjúsághoz”. Ezt a levelet 58 paraszt írta alá. Tartalmának lényege az, hogy vezetőket várnak a művelt ifjúság soraiból. A levélre reagált ugyan néhány újság, érkeztek levelek a szerkesztőséghez, de ez a jóindulatú, naiv kezdeményezés természetesen nem érhetett el eredményeket. Sokan úgy látják, mintha a középosztály megnyerésén győzne vagy bukna minden. Ez a probléma sok zavaros nézetet vet fel. Foglalkozik a kérdéssel FÉJA Géza, SZABÓ Pál, SZABÓ Zoltán, VERES Péter is.

Legvilágosabban SZABÓ Zoltán fejt ki álláspontját arról, hogy miért tartja ilyen döntő fontosságúnak a középosztály megnyerését:

„Egy nemzet nemzeti tudatának ihletője a szellem, hordozója az eddigi társadalmi rendszerekben a középosztály.”

Kérdés, vajon el tudja látni hivatását? Erre BAJCSY-ZSILINSZKY Endre társadalmi helyzete ellenére kimondja a tagadó választ: nem, a magyar középosztály helyébe másra van szükség. SZABÓ Pál éppen BAJCSY-ZSILINSZKY könyvével (Egyetlen út: a magyar paraszt) kapcsolatban fejt ki nézeteit, lényegében egyetértve a szerzővel:

„... minden út, amit mi járunk, egyetlen síkra vezet, ez a sík pedig a magyar paraszt.”

Állandóan napirenden van a nacionalizmus kérdése is. Van, aki úgy véli, hogy minden baj oka az, hogy az idegen vezető osztályoknak semmi közük sincs a magyarsághoz. Azonban ellenkező véleménnyel is találkozunk, mert egyik cikk írója azt fejtegeti, hogy a környező államokkal való testvériség felé az első lépés a sovíniszta indulatok csökkentése mindenfelé. (FÉJA Géza: *Vádló és vádlott.*) Hasonló nézeteket fejt ki VERES Péter is, aki megállapítja, hogy vannak ugyan faji különbségek, de ezek csak másodlagosak az osztályellentétek mellett: első a szociális kérdés: „Aki ezt a sorrendet megfordítja, tudatosan vagy öntudatlanul leplezi az igazságot.” Foglalkozik a nemzeti függetlenség kérdésével is. Megállapítja, hogy a magyar reakció vonzódik a némethez, hiszen nincsenek köztük ellentétek. Nincsenek középosztály-mentő elképzelései, levonja a következtetést: új, népi származású értelmiségre van szükség.

SZABÓ Pál írásai azért is jelentősek, mert általában a népi írókat foglalkoztató két alapvető kérdést érinti: a parasztság és a magyarság problé-

máját. Dózsáról szóló írásában kifejti, hogy alakját eddig igyekezett kikerülni a magyar történetírás, nem merik bolygatni, mert azóta is megoldatlan maradt a parasztság helyzete. A népi mozgalom baloldalához tartozó író is „harmadikutas” eszméket fejteget: „... hogy ma még lehet itt magyar kultúráról, magyar nyelvről, szóval fajtáról beszélni, ez kizárólag a parasztság érdeme Dózsával, vagy Dózsa nélkül...”

A *Kelet Népe* írói gyakran használják a nemzet és a nép fogalmát. A kettő szerintük nem választható el; ha a nép elpusztul, elpusztul a nemzet is, mert a nemzet ereje a népben van:

„A szellem őrsége, a munkás és a földművelő ebben az országban a legszilárdabb alap.” (JANKOVICH Ferenc: *Nemzet és nép*.)

Itt ugyan a nép fogalmába a munkásosztályt is beveszi a cikkíró, a lap munkatársaira azonban ez nem jellemző általánosan, mert a nép fogalma alatt elsősorban és többnyire kizárólag a parasztságot értik.

A szabódezsős eszmék igen gyakran bukkannak fel a fejtegetésekben. Nagy súlyt helyez „a magyar sorsközösség” gondolatára BARSÍ Dénes, látja ugyan, hogy ez nem elég, mint ahogy a nép nevében beszélni sem elegendő már. A Márciusi Front programjáról írva elismeri annak jó szándékát, de kevesli:

„Ettől a romantikus szellemi kiállástól nem várhatunk semmit... Az uralkodó frontot nem megdönteni, de meghatni se lehet a március 15-e újra élesztett petőfis romantikájával.”

Külön kell foglalkozni azokkal az írásokkal, amelyek a *Kelet Népe* íróinak céljait foglalják össze. Ez a cél és szándék ugyan az eddigiekből is kiviláglik, de az ilyen jellegű hosszabb-rövidebb írások teljesebb áttekintésre, tömörebb megfogalmazásra, összegezésre törekednek. Egyike ezeknek BAJCSY-ZSILINSZKY beszéde Debrecenben a *Kelet Népe*-esten, amely bizonyos oldalról leszűkítve a feladatokat a német befolyás elleni harcra, „szellemi szabadságharcra” hív mindenkit. A harcra hívó hang továbbzeng a folyóirat hasábjain. Egyre inkább a nemzeti ellenállás vonalára terelődik át a harc, bár a társadalmi kérdéseket is napirenden tartják. 1938-ban az újévi szám harci programmal jelentkezik. Ez a hang később csak fokozódik, utolsó erőfeszítést tesznek a *Kelet Népe* írói egyetlen feladatba sűrítve mindent, amiért eddig harcoltak: megmenteni a néppel az országot az áruló nemzeti szocializmus és a német hódítás ellen. A kétségbeesett kiáltás megfogalmazása az újévi köszöntő:

„A magyar újesztendő a harc kezdete. Harc a halállal, az életért. Mert egy itt az élet, de ezer a halál. Halál a menekülés, a belenyugvás, halál a gyávaság, amiért nem merünk a ránszakadt szörnyűségekkel megbirkózni szemtől szembe. Mi harcot hirdetünk az új esztendőre”.

Ugyanez év augusztusában „A magyarokhoz” szóló felhívást hozza a szerkesztőség:

„... a szabadságharc ideje jött el... nyilazó pártütők, idegen kolonizátorok és népellenes maradiak egyformán ellenfeleink és politikai gondolkodásunk alap-pontja ez: a hazát meg kell védeni függetlennek, magyarnak nemzeti szabadságaiban és szép különállásában minden európai Góliátok ellen is.”

A jellemző harmadikutas álláspont még mindig megmaradt.

Jelentéktelennek tűnik, de mégis fontos az a szerkesztőségi összegezés, amely a *Kelet Népe* munkáját és célkitűzéseit foglalja össze egy előfizetési felhívás keretében:

„A Kelet Népe a régi történelmi osztályok kultúrájának romjaiból feltámadt új értelmiség folyóirata ... hirdeti és munkálja az egyetemes magyarság oszthatatlanságát ... Hadat üzen minden olyan erőszakolt és csak a kiváltságosok meddő szükségletét szolgáló rezdüléseknek, melyek kerékkötői a nép széles tömegeire támaszkodó, új, megtartó nacionalizmus megteremtésének ... Az első folyóirat, amelynek íróit a parasztság közvetítő nélkül kapja.”

Ebben az összegezésben megtalálhatók a *Kelet Népe* munkájának pozitív és negatív vonásai. Tekintettel a folyóirat németellenes álláspontjára, a kihangsúlyozott nacionalizmus oka a németek elleni gyűlölet, a függetlenség féltése. Pozitívumai ellenére magában rejtí annak a tévedésnek csíráit, amely néhány íróját egyre távolabb vitte az igazságtól.

A politikai élet különböző eseményeire, fordulataira igen érzékenyen reagál a lap. A későbbi évfolyamokban egyre több az ilyen tárgyú írás. Ezek előbb csak belpolitikai, később már külpolitikai kérdésekkel is foglalkoznak (*Szemle*-rovat). Elvértve találunk itt jobboldali, opportunistá hangot is, de a jellemző a *Szemlére* a bátor kritikai kiállás. Ilyenek például a magyar jobboldal, a német befolyás, a sajtótörvény-javaslat ellen írott cikkek. Külön kell megemlíteni a Lengyelország német megszállására reagáló szám tiltakozó anyagát, amely a jelent a múlttal összekötve a magyar—lengyel barátságot hangsúlyozza, szemben az új közös ellenséggel, a német fasizmussal.

A *Kelet Népe* politikai és ideológiai harcát alátámasztják az említett nagyszámú és rendszeresen közölt szociográfiai tanulmányok. Fontosnak tartják a helyes történelemszemlélet kialakítását is, valamint a hagyományok felhasználását politikai harcaikban (DÓZSA, PETŐFI, KOSSUTH, RÁKÓCZI stb. emlékének idézése).

Összegezve: a cikkek, tanulmányok híven tükrözik a folyóirat harcait, ellentmondásait, hibáit és erőfeszítéseit. Legvilágosabb a németek elleni harc vonala, amit különböző indokokkal ugyan, de mindnyájan legfontosabbnak tartanak.

A szépirodalmi alkotások mind műfajilag, mind pedig művészi értéküket illetően ugyancsak megoszlók. Vers, regényrészlet, elbeszélés, dráma egyaránt megtalálható. Kitűnő, tehetséges írók, magasszínvonalú művészi alkotások mellett bekerülnek igyekvő, jóindulatú, de dilettáns írások is. Alapos értékelésük csak egyéb folyóiratokkal párhuzamosan lehetséges, így itt inkább csak tájékoztató összefoglalást adunk róla, a lap egyéb céljainak tükrében. A *Kelet Népe* írógárdája évről évre szélesedik. Egyre több író érzi magáénak a folyóirat mondanivalóját, kér részt munkájából és vállalja az ezzel járó következményeket. Az első számok, évfolyamok írói, SZABÓ Pál, BARSÍ DÉNES, VERES PÉTER, SINKA ISTVÁN, ERDÉLYI JÓZSEF, BAKÓ JÓZSEF neve mellett feltűnik FODOR JÓZSEF, ÁPRILY LAJOS, PÁKOZDY FERENC, TATAY SÁNDOR, NAGY LAJOS, DARVAS JÓZSEF, ILLYÉS GYULA, majd SÁRKÖZI GYÖRGY és WEÖRES SÁNDOR neve. Már az itt felsorolt, legjelentősebb és gyakran előforduló nevek közül kiderül, hogy igen színvonalas és sokrétű írógárda vette körül a folyóiratot, amiből a *Kelet Népe* művészi, műfaji, sőt ideológiai sokfélesége természetszerűen következett.

A szépirodalmon belül mennyiségileg kevesebb, eszmei tartalmát, néha művészi értékét tekintve is jelentéktlenebb a próza. Többsége elbeszélés.

Ezek az elbeszélések az évek során mind tartalomban, mind művészi színvonalban gazdagodtak ugyan, de később az eseményekre érzékenyebben reagáló lírai művek háttérbe szorítják őket, közlésükre vagy egyáltalán nem jut hely, vagy igen kevés.

SZABÓ Pál itt kifejtett szépírói munkássága még nem az érett írókat mutatja. Írói tehetsége teljességében csak a *Kelet Népe*-korszak után bontakozott ki. TATAY Sándor elbeszélései a parasztság sorsát mutatják be sajátos írói kifejezésmóddal. A későbbi évfolyamokban néhány kedvesen derűs írásával TERSÁNSZKY J. Jenő neve is feltűnik. A városi munkásság életének sivárságát ábrázolja NAGY István, míg DARVAS József és TAMÁSI Áron prózája a szegényparasztság életét tükrözi. A kisváros kilátástalan tespedését rajzolja FÉJA Géza. Jelentős a prózai alkotások között SÁRKÖZI György folytatásokban közölt Dózsa-drámája.

A versek közvetlenebbül — ahogy a líra jellegéből következik is — reagálnak az eseményekre. Ennek eredménye, hogy a lírai termés gazdagabb és jelentősebb. A verseken keresztül egy tragikus kor képe tárul fel. A költők szava keserű lemondás, élénk tiltakozás vagy bátor harcbahívás. Igen kevés a csendes, politikamentes költői merengés; a kor mást követelt. Az évek során színesedik, gazdagodik a lírai anyag, hogy végül a IV. és V. évfolyam számaiban, mint utolsó kétségbeesett segélykiáltás harsanjon fel a költők kara: mentsük meg az országot, a népet, talán még lehet, még nem késő! Különösen ennek az utolsó szakasznak a lírája figyelemre méltó: a szomorú, keserű bizakodást fejezi ki SZABÓ Lőrinc szép verse. JUHÁSZ Géza a német elnyomás elleni gyűlöletet, BÖZÖNI György a tévelygés bizonytalanságát mondja el. A harcról való lemondás miatt kesereg Sárközi György egyik versében:

„Nem menekülhetsz a világtól,
Jobbágya vagy, el nem költözhetsz,
S aki törvénye ellen lázad,
Csak rababb lesz, megkötözöttebb.”

(Nyári éjszaka)

A jelent a múlttal összevető, az önkényuralom korát idéző versével korához szól JÉKELY Zoltán.

Egyes költők művein belül is váltakozik a bizakodás és a csüggedés hangja. Amikor a *Kelet Népe* harcot hirdet, ennek lendületét énekli FODOR József is: „Amíg nem csüggedünk, addig vagyunk!” (*Új harcok előtt*). A következő számban viszont már a kuruc kesergők hangját üti meg, mikor így ír:

„Vérem, fajtám csupa seb,
Enföldjében árva eb,
Ha még vársz, cseréld neved,
Köd jövőd, könny kenyered
S tiltó gátokon eped
Ki óvna, pár szellemed.”

(Véremből sírván...)

A költő, az ember magányosságát, a háborútól való rettegését fogalmazza meg JANKOVICH Ferenc:

„Itt már az isten sem segít.
A puska por kialszik itt.”

(A viharhoz)

Az ország helyzete eljutott a mélypontra, de az írói felelősség még segíteni akarását kiáltja el. Az epika nyugodt hangja helyett prózairóinkból is kétségbeesett lírai jajkiáltás tör fel. Szinte egymás után szólal meg a líra hangján SZABÓ Pál és VERES Péter. Az elnyomott, kiszolgáltatott haza sorsa miatt érzett aggodalom megrázóan jut kifejezésre SZABÓ Pál prózában írott lírai költeményében:

„Követelik hegyeinket, vizeinket és pusztáinkat,
és gyermekeinket és kenyerünket és verejtékünket.
Uraink megtagadtak minket, vendégeink fojtogatnak
minket és hiába sírunk...”

(*Magyar Miatyánk*)

Ezt a *Magyar Miatyánk*ot első oldalon, vezércikk helyett hozza a folyóirat, ami mutatja, hogy a szerkesztőség legfontosabbnak tartotta, utolsó harcbahívásnak szánta.

A szépirodalmi művek mellett az irodalom különböző kérdéseivel is állandóan foglalkozik a lap. Ilyen az irodalom és az élet kapcsolata, az irodalom alakító, emberformáló szerepe. Különösen FÉJA Géza tanulmányai foglalkoznak az írók szerepének jelentőségével, azzal, hogy az írókat miért tartja önmagára nézve veszélyesnek a fennálló társadalmi rend. Az írók és az irodalom különleges, de hagyományos magyarországi feladatát is látja. Látja azonban azt is, hogy az irodalom túlzott felelőssége nálunk a politikai erők gyengeségének mutatója is.

Könyvismertetésekben, kritikákban is kifejtik nézeteiket az irodalom kérdéseiről. A „Könyvek” rovat mindvégig megmaradt a *Kelet Népe*ben. A szerkesztőség határozott irodalmi igényekkel és politikai nézőponttal választja ki az ismertetésre szánt könyveket. A rovat munkatársai főleg FÉJA Géza és TAKÁCS Gyula, de rajtuk kívül SZABÓ Pál, SZABÓ Zoltán, FODOR József, JUHÁSZ Géza, BARSÍ Dénes is sokat dolgoznak a rovatnak. Írnak KODOLÁNYI, HUNYADI Sándor, ERDEI Ferenc, DARVAS, REMENYIK Zsigmond, SZABÓ Lőrinc, TAMÁSI, NÉMETH László, NAGY Lajos műveiről. A „népieskedést” elmarasztalják, ugyanakkor meleg elismeréssel ír FÉJA ILLYÉS Gyuláról, „okos, szemérmes” kortársáról, akinek minden műve állásfoglalás. NAGY Lajos értékeit azonban nem ismeri el, kis tehetségű írónak tartja. Elmarasztalják az izmusokat is. Különösen a lap írógárdájának megjelenő műveivel foglalkoznak, ezek mellett azonban találunk kritikát a folyóirattól távol álló írók műveiről is. (PL. BABITS, SZERB.)

A jelen és a közelmúlt (tehát hatásában még jelen), nagy íróegyniségeinek méltatása és példája sem hiányzik a *Kelet Népe*ből. Elismerően nyilatkoznak nagy kortársukról, a folyóirat későbbi szerkesztőjéről, MÓRICZ Zsigmondról. JUHÁSZ Gyula és JÓZSEF Attila haláláról meleg lírai hangú írással emlékeznek meg. ADY Endre génuszát nemcsak tanulmányban idézik, hanem közlik egyik kis prózai írását is. Folytatásokban hozzák FÖLDESSY Gyula ADY-értékelését.

Már említettük PETŐFI szellemének ápolását, mellette KÖLCSEY nevével is gyakran találkozunk a folyóiratban. FÉJA Géza párhuzamba állítja a reformkor nagy írójának harcait saját harcaikkal (KÖLCSEY politikája). Így idézi emlékét JANKOVICH Ferenc is. A hagyományok mellett nagy gonddal kísérik figyelemmel az erdélyi irodalom útkereséseit, fejlődését (SZENTIRMAI Jenő, VITA Zsigmond cikkei).

A külföld irodalmát is érdeklődéssel figyelik, ritkán, de különös igényességgel választják ki azokat a műveket, amelyek a *Kelet Népe* olvasói és írói számára érdekeseeknek, hasznosaknak vélnék. Találunk itt afrikai néger dalokat, szlovák költők és LI-TAI-PO verseit. A kritikák közt Roger MARTIN DU GARD és GORKIJ művei mellett ismertetik GIONO könyvét is.

Nemcsak a megjelenő könyveket, hanem a kortárs folyóiratokat is figyeli a *Kelet Népe*, bár ez nem rendszeres, kis terjedelmű, periferikus jellegű a folyóiratban. Kivétel a tartalmában és terjedelmében egyaránt jelentős Nyugat-kritika.

A művészeti rovatban tanulmányok jelennek meg BERÉNY Róbert, MEDGYESSY Ferenc, DERKOVITS művészetéről. Az építőművészet és népzene kérdéseit sem hagyják figyelmen kívül. Foglalkoznak a színházzal, ezen belül főleg a népi színjátszásról ír rendszeresen MUHORAY Elemér. A film problémájáról szóló cikk kifejti tömeghatásának jelentőségét.

Mielőtt a folyóirat munkásságát összegeznénk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a köréje tömörült írók és a szerkesztőség egyéb törekvéseit, mozgalmát sem. Ilyen a *Kelet-Népe*-estek és kiadványok tervezése és szervezése. Az utóbbi nem vezetett nagy sikerre, kifejlesztését főként az anyagiak hiánya gátolta meg. Így a *Kelet Népe Könyvtár* első számát nem is követte több. Az viszont említésre érdemes, hogy ez a szám FÖLDESSY: *Ady értékelése* című munkája volt, ami, mint már említettük, megelőzően folytatásokban jelent meg a folyóiratban. A *Kelet Népe* kiadásában jelent meg ugyan néhány könyv (ERDÉLYI, SZABÓ Pál, SINKA), de a tervezett *Kelet Népe Könyvtár* nem valósult meg.

Ezzel szemben a *Kelet Népe*-estek szervezése nagy sikereket ért el, komolyan elősegítette a mozgalom kiszélesítését, népszerűsítését. Céljuk, SZABÓ Pál visszaemlékezése szerint, az általános érdeklődés felkeltése volt a népi irodalom, az ország problémái iránt, az emberek megmozgatása a fasizmus veszélyével szemben. Az estek szervezésének első nyomai 1937 őszére vezetnek vissza. Ezeket később kiterjesztették az egész ország területére, mindenfelé akadtak lelkes segítők, szervezőik. A hallgatóság főként a vidéki értelmiség soraiból került ki, de gyakran beszéltek paraszti hallgatóság előtt is az írók. Előfordult, hogy a szegény hallgatóságot estélyi ruhás közönség váltotta fel. Az előadók a *Kelet Népe* írói voltak. Egyik legjelentősebb az a debreceni *Kelet Népe*-est, amelyiken BAJCSY-ZSILINSZKY Endre nyíltan németellenes beszéde elhangzott. Sok sikeres estet szerveztek, az is előfordult, hogy az est a rendőrség közbelépésével ért véget. Ezeket a találkozásokat a irodalmi-politikai cél mellett összekapcsolták a folyóirat terjesztésével is. Ezekből az estekből nőttek ki a népi írók estjei, amelyek túléltek a *Kelet Népet*.

A *Kelet Népe* élettartama alatt jelentős esemény volt idősebb és népszerűbb kortársának, a *Válasznak* egybeolvadása a *Kelet Népe*ével. Ennek oka a belpolitikai helyzet a *Válasz* számára egyre kedvezőtlenebb légköre volt. Nem elég, hogy a körülötte kialakult író-csoport egysége megbomlott, létét a sajtótörvény is megnehezítette. Hogy megszüntetését megelőzzék, a *Kelet Népe* kötelezettségeivel, íróival és adósságaival együtt átveszi a folyóirat munkájának folytatását. A *Válasz* utolsó száma elbúcsúzik olvasóitól:

„El kell hallgatnunk anyagi eszközeink fogyatékos volta és szellemi szabadságunk egyre fokozódó korlátozása miatt... Ha nem akarunk egyenként elhullani, védelmi állásokba kell húzódnunk.”

(*Válasz* 1938. jún.)

A visszahúzódas nem jelent harci szünetet: most már a *Kelet Népe*n belül harcolnak tovább, amely szintén közli olvasóival az egyesülést, kifejtve, hogy céljaik eddig is közösek voltak. Programját felújítva hangsúlyozza a szerkesztőség, hogy három nagy kérdés van: a bel- és külpolitika és a művelődés. Ezekkel kíván foglalkozni továbbra is a folyóirat.

Tervbe veszik a *Kelet Népe Társaság* megalakítását is, de ez már csak terv maradt.

A Kisgazdapárt anyagi támogatása ettől kezdve megszűnt. A folyóirat előfizetési díjának felemelésével (6 helyett évi 10 pengő) már a *Válasz* előfizetőire is támaszkodva próbálnak új anyagi alapokat teremteni a további munkához.

SZABÓ Pál ekkor a *Kelet Népe* mellett szerkesztette a baloldali *Szabad Szót* is. Mivel nem akarta a két lap terheit továbbra is vállalni, belefáradt a vitákba, anyagi nehézségek gondjaiba, szívesen lemondott a *Kelet Népe* szerkesztéséről, annál is inkább, mert a kettős szerkesztői munka csaknem lehetetlenné tette írói munkásságát.

MÓRICZ Zsigmond régen ábrándozott egy folyóiratról, és jó barátságban lévén SZABÓ Pállal, ismerte a *Kelet Népe* helyzetét, örömmel vette át a folyóiratot. Örült, hogy egy folyóirathoz juthat „amiben sok mindent meg lehet írni, ami tilos”. (MÓRICZ Virág: *Apám regénye.*) Így a *Kelet Népe* 1939. december 15-én már MÓRICZ Zsigmond nevével jelenik meg, aki később átalakítja a lapot és szinte minden energiáját ráfordítja.

Ezzel a megegyezéssel a *Kelet Népe* első szakasza, amely 1935—39-ig tartott, befejeződött. Öt év alatt jelentéktelen vidéki folyóirathból országos folyóirattá vált. Írói, szerkesztői, a rendszer zaklatásainak kiszolgáltatva sem hagyták abba harcukat. Erre így emlékezik vissza SZABÓ Pál:

„... némely cikket az ügyesség előtt kellett védeni (elsősorban nekem), d' megindult végre az a folyamat, hogy valóban nemzeti művészetté, irodalomme lehet csinálni a népi művészetet, népi irodalmat... Nem volt az akkori viláá tragikumának olyan szakasza, amihez a *Kelet Népe* nem szólott volna hozzág

(*Nyugtalan élet*)

Értékét állandó aktualitásra törekvése adja; minden ellentmondásával együtt tükrözi a kort, amely létrehozta.

ERZSÉBET SINKA: KELET NÉPE (1935—39)

C'est dans la floraison de la littérature „populaire” hongroise que fut né la revue *Kelet Népe*, l'un des périodiques les plus remarquables — à côté du *Válasz* — du mouvement populaire hongrois. Successeur de la revue *Tiszántúli Figyelő*, *Kelet Népe* débuta également dans la région transtibiscine, mais peu de temps après, la rédaction se trouva transférée à Budapest, toujours sous la direction de Pál SZABÓ qui, contrairement aux autres rédacteurs, n'a jamais quitté la revue. Les ennuis d'argent, que la revue dut affronter tout le long de son existence, l'ont contrainte d'accepter, durant quelque temps, la subvention du Parti indépendant des petits propriétaires. Le camp de ses lecteurs se composait d'intellectuels provinciaux rejoints par un nombre peu élevé de paysans cultivés. Les collaborateurs de la revue se recrutèrent en premier lieu parmi les écrivains populaires, mais leur cercle s'élargissait peu à peu par d'autres auteurs. En 1938, la revue *Válasz* s'intégrant au *Kelet Népe*, une partie de ses collaborateurs alla s'associer au camp de ce dernier.

Lors de son début, le *Kelet Népe* fut une „revue littéraire, artistique, critique et de science sociale”, comme il a été indiqué dans le sous-titre. Plus tard, les problèmes politiques — intérieures et extérieures — l'emportèrent sur les questions littéraires. Aux problèmes sociaux (situation des paysans, questions agraires) vinrent s'ajouter ceux de l'indépendance du pays. Dans cet athmosphère, la prise de position antigermanique se mitonnait. Aussi y voyons-nous, à côté des articles littéraires, des études importantes relevant de la sociographie, de la politique et d'autres sciences humaines et sociales. La situation de la classe moyenne, le problème des nationalités, les traditions révolutionnaires constituaient l'objet de maintes études.

Les collaborateurs principaux de la revue furent: Pál SZABÓ, Géza FÉJA, Péter VERES, Dénes BARSÍ, István SINKA, József FODOR et Sándor TATAY.

En 1939, Pál SZABÓ passa le poste de rédacteur de la revue à Zsigmond MÓRICZ qui la transforma. La première période du *Kelet Népe* fut ainsi terminée.

Kiállítás az Akadémiai Könyvtár épületterveiből. Egy évszázaddal ezelőtt kötött az Akadémiai Könyvtár a Magyar Tudományos Akadémia akkor elkészült épületébe, mint az Akadémiának abban az időben egyetlen tudományos intézménye. Azóta nemcsak az Akadémia alakult át nagyszabású, irányító tudományos szervezetté, több mint 40 intézettel, hanem az Akadémiai Könyvtár állománya és feladatai is megsokszorozódtak. Az évtizedek óta egyre szűkebbé vált helyen a Könyvtár további élete és fejlődése lehetetlenné vált. Ezért az Akadémia úgy döntött, hogy egyéb nagyszabású létesítményei után (Központi Orvostudományi Kutatóintézet, Automatizálási Kutató Laboratórium) könyvtárának is új otthont épít. Szemben az Akadémia épületével, az egykori Lloyd palota helyén, tehát azon a téren, amely annyira át van szöve az Akadémiát alapító SZÉCHENYI István emlékeivel, áll majd az új hatalmas, közel 100 000 légköbmétert kitevő könyvtáráépület. De mivel itt nemcsak arról van szó, hogy az egyik nagy budapesti könyvtár kap új épületet, hanem arról is, hogy ez az épület a főváros egyik legszebb pontján, a Dunaparton emelkedik majd, az Akadémia, amelynek palotáját a „nemzeti részvét emelte”, módot akart adni arra, hogy a szakkörökön túl a legszélesebb közvélemény, a budapestiek is hozzászólhassanak, akiknek nem közömbös városuk arculata. Ezért az épülettervekből az Akadémia előcsarnokában kiállítást rendezett. A kiállítás a tervező mérnök CZEBE István három homlokzati terv-variánsát mutatta be: melyik hogyan illeszkednék be a városképbe. Természetesen egyik se archaizáló, egyik se valamilyen elmúlt stílus föllevenítését kísérli meg, hanem mindhárom a mai művészeti ízlésnek, az egyszerűségben monumentalításra törekvő modern építészeti stílusnak felel meg. Kezdeté lesz ez az új Dunapartnak, amely már jelentkezik az új Erzsébet-hídban, de egyúttal nemes, sötétebb tónusú burkolati anyagával igyekszik kapcsolódni a tér régebbi épületeihez, főleg a tér hangsúlyát mindenkor meghatározó Lánc-hídhöz.

CSAPODI CSABA

KÖZLEMÉNYEK

Az oxfordi „*Liber Sancti Albani*” és a Corvina Könyvtár. PONGRÁCZ József a *Magyar Könyvszemle* 1912. évfolyamában, a cambridgei korvináról szóló cikkében¹ hívta föl először a magyar kutatók figyelmét arra, hogy az Oxfordi Bodleiana könyvtár régi nyomtatott katalógusa egy SZENT ALBÁN életéről szóló kódexet mint esetleges korvinát ír le.²

Az oxfordi könyvtár kéziratárában MS. Canon. Pat. Lat. 17. jelzet alatt őrzött kódex három művet tartalmaz: 1. *Vita Sancti Albani* (mesés történet a XI. századból, egy állítólagos SZENT ALBÁN vértanú élete, aki a császár fia volt és a magyar király örökbe fogadta³). 2. AUGUSTINUS: *Ad Cyrillum epistola cum Cyrilli ad Augustinum responsione*. 3. URBANUS pápa V.: *Versus decem heroici mittens imperatori [Graecorum] unum „Agnus Dei.”* (Mindössze néhány soros vers abból az alkalomból, mikor V. Orbán pápa a török elleni segítség érdekében öt fölkereső Paleolog János görög császárnak egy viaszból készített ún. „Istenbárányát” ajándékozott.) A kis méretű és mindössze 57 folióból álló kódexet a könyvtár 1817-ben vásárolta Velencében, M. L. CANONICI apát gyűjteményével. Készítésének éve 1461. Egykori tulajdonosát COXE a katalógusban így jelöli meg: „olim (Mathiae I. ?) regis Hungariae, cujus arma gentilia in fronte videntur”. Tehát a magyar király „nemzetségi címerével”.

COXE kissé bizonytalan megfogalmazásával szemben HEVESY a Corvina-könyvtárról írt nagy monográfiájában már minden kétség nélkül és sokkal pontosabb meghatározással vette föl a hiteles korvinák jegyzékébe, 78. szám alatt.⁴ HEVESY azt írja, hogy a *Liber Sancti Albani*-n az aragon címer van („au bas les armes d’Aragon”), azonban „surmontées d’un corbeau”, vagyis „tetején hollóval”. Mivel COXE aragon címet még nem említ, HEVESY közléséből arra kellene következtetni, hogy a kódexet eredetiben tanulmányozta, vagy hogy COXE katalógusától független, részletesebb információkat szerzett. A hollóval átfestett, vagy megfejtelt címer alapján pedig alig lehet mást föltételezni, mint hogy BEATRIX királyné hozta Nápolyból és adta át a Corvina-könyvtárnak. Így vettük föl mi is azok közé a kódexek közé, amelyek egykor BEATRIX királyné tulajdonában voltak.⁵ Azóta azonban sikerült megszerezni Oxfordból a kérdéses kódex

¹ PONGRÁCZ József: *A cambridgei Korvin-kódex és a Trinity College magyar vonatkozású egyéb kéziratai*. Magy. Könyvszle. 1912. 5–6. 1.

² COXE, Henricus: *Catalogi codicum manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae*. Pars. 3. Oxonii 1854. 290–291. 1.

³ GOMBOS, Albinus Franciscus: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. T. 3. Bp. 4917. sz. 2298–2306. 1.

⁴ HEVESY, André de: *La bibliothèque du roi Matthias Corvin*. Paris 1923. — L. még: WEINBERGER, Wilhelm: *Erhaltene Handschriften des Königs Matthias Corvinus und des Graner Erzbischofs Johann Vitéz*. Zentralbl. f. Bibliothekswesen 1929. 6–13. 1. 89a sz. alatt mint kétes.

⁵ CSAPODI Csaba: *Beatrix királyné könyvtára*. Magy. Könyvszle. 1964. — Ua.: *A Magyar Tud. Akad. Könyvtárának Kiadványai*. 41. Bp. 1964. 16. 1. és 21. 1. 13. sz.

mikrofilmjét és értékes, kimerítő fölvilágosításokat kapni Albinia de la MARETÓL, a Bodleiana könyvtárosától⁶ s ezekből kiderül, hogy a Szent Albán-kódex esetében megint egy olyan darabbal van dolgunk, amelyet sajnos ki kell hagynunk a korvinák sorozatából, sőt az aragon-kódexek közül is. A kódexen ugyanis se holló nincs, se aragon címer. A négyosztatú címerpajzs 1. és 4. mezejében az Anjou címer látható, ugyanabban az alakban, ahogy a nápolyi Aragon-ház is használta, de a 2.; 3. mezőben nem az aragon függőleges sávok vannak, hanem Lotaringia címere. Ezt a címet pedig a nápolyi trónkövetelő és lotaringiai herceg, Anjou René, illetve 1453 óta az ő fia, János calabriai herceg használta, akinek atyja átadta a lotaringiai hercegséget. A kódex tehát 1461-ben nem az Aragon-ház valamelyik tagja, hanem a calabriai herceg számára készült és sohase került a magyar király birtokába.

Mi okozhatta a félreértést? Két dolog. Az egyik ugyanaz, ami régebben annyi aragon-címeres kódexet hozott tévesen kapcsolatba a Corvinával: az Anjou-címerben is megtalálható magyar piros-fehér pólyák. Ezeket gondolta COXE a magyar király nemzeti címerének s az 1461-es évszám alapján MÁTYÁS királyénak, akinek hollós címerét nyilvánvalóan nem ismerte. Meglepőbb ennél a HEVESY-féle holló. Nyilvánvaló most már, hogy HEVESY magát a kódexet nem látta, hanem közlésében másodkézből vett adatra támaszkodott, olyannak az adatára, aki összetévesztette az Anjou—lotaringiai és az aragon-címet. Albinia de la MARE szellemes és teljesen meggyőző föltevése szerint HEVESY egy angol nyelvű közlés egy betűjét nézte el. Ebben a leírásban az állhatott, hogy a címer fölött korona van (ez megfelel a valóságnak). HEVESY az angol crown=korona szó helyett crow=varjú szót olvasott és ezt értelmezte át hollónak.

Az oxfordi MS Canon. Pat Lat. 17. tehát nem korvina, de ettől függetlenül valószínűnek lehet tartani, hogy a Vita Sancti Albani megvolt a Corvina-könyvtárban, A XIV. század második fele óta ugyanis ez a legenda különös jelentőséghez jutott azáltal, hogy azóta a cseh kódexek Csehország patrónusai közé SZENT ALBÁNT is fölvtették. Mint Emma URBÁNKOVÁ megállapítja,⁷ ennek az az oka, hogy IV. KÁROLY császár ezt a magyar—cseh kapcsolatot is fölhasználta arra, hogy fia, ZSIGMOND útját előkészítse a magyar trónra. Viszont — tehetjük hozzá, — ugyanúgy elképzelhető, hogy MÁTYÁS király is fölhasználta ugyanezt a maga politikájában, ellenkező előjellel.

Mindenesetre a *Liber Sancti Albani* esete újabb bizonyítéka annak, hogy milyen szükséges lenne már az összes hiteles, kétes, sőt téves korvinák teljes kritikai jegyzékére. Mert addig, amíg ilyen nincs, az egyszer becsúszott tévedések mindig tovább öröklődnek és további tévedések alapjává lesznek.

CSAPODI CSABA

Comenius Januaja első kiadásának egyetlen magyarországi példányáról. Ismeretes, hogy COMENIUS méltán világhírré és nagy elterjedtségre szert tett tankönyvét, a *Januat* az 1628—1631. évek között készítette el, s 1631-ben jelentette meg Lesznóban *Janua Lingvarum Reserata Sive Seminarium Lingvarum et Scientiarum omnium, hoc est, Compendiosa Latinam (et quamlibet aliam) linguam, una cum scientiarum Artiumque fundamentis perdis cendi Methodus, sub titulis centum, periodis mille, comprehensa* címmel.

Ez az 1631-es első kiadás nagyon ritka könyv. Sokáig tartotta magát az a vélemény, hogy ebből az első kiadásból csak egyetlen példány maradt meg (vö. J. W. NOVÁK-J. HENDRICH: *J. A. Komensky. Jeho život a spisy*. Praha, 1932. 691. l.). Jaromir ČERVENKA

⁶ Szíves fáradozásaiért és gondos tájékoztatásáért itt is őszinte köszönetet mondok.

⁷ URBÁNKOVÁ, Emma: *České znení legendy o sv. Albánovi, králi uherském, a její latinská predloha*. Ročenka Universitní knihovny v Praze. 1957. 138—145. l.

szerint ebből az első kiadásból a világon csak három példány ismeretes (vö. J. A. Comenii *Janua Linguarum reserata*. . . Editio synoptica et critica, Praha, 1959). Saját kutatásaim eredményeképpen most arról adhatok számot, hogy ezt a nagyon ritka kiadványt felfedeztem az egri Főegyházmegyei Könyvtárban is. Hazánkban ez az egyetlen példány van ebből a ritka első kiadásból. Az egri példány „verus Possessor”-ai — a könyvben található adatok tanúsága szerint — 1729-ben Michael CSERVENAK, 1797-ben pedig Gregorij TALLIAN DE VIZEK voltak (vö. 1 kép). A *Magyar Könyvszemlében* (1962. 109—112.) megjelent cikkemben már rámutattam arra is, hogy COMENIUS munkáinak első kiadásából általában kevés van meg a magyar, de a csehszlovák könyvtárakban is (vö. *Soupis děl J. A. Komenského v československých Knihovnách, archívech a museích*, Praha, 1959.).

Hazánkban pl. Patakon, ahol COMENIUS négy éven át működött, a *Janua* első kiadásából, sőt a pataki *Janua* textusát tartalmazó kiadványból egyetlen példány sem található, pedig a *Januát* is már 1648-tól hosszú ideig használták (vö. *Sárospataki Lapok* 1892. 326, 454. *Sárospataki Füzetek* 1862. 445.). A *Janua* kiadások két fő típusát szoktuk megkülönböztetni. Az I. típus éppen az 1631-es lesznói kiadás. COMENIUS a legrégibb, tehát az 1631-es I. kiadású lesznói *Januájával* nem volt teljesen elégedett, ezért alakítja, módosítja. Hogy a szövegben, a megfogalmazásban milyen mértékű az alakítás, külön is bemutattam *Comenius tankönyvei: II. A Janua* (Az Egri Tanárképző Főiskola Füzetei 1964.) című írásomban.

Az egri példány „élettörténetéről” sajnos kevés adatunk van. Nem tudjuk mikor és hogyan került a könyvtár birtokába. Hosszú ideig, illetőleg egészen máig nem is a COMENIUS-címszó alatt tartották nyilván. Mivel COMENIUS tankönyveinek első kiadásából általában igen kevés példánnyal rendelkeznek könyvtáraink, a felfedezett és itt leírt *Janua* igen értékes anyaga a magyar könyvtáraknak is.

BAKOS JÓZSEF

Tótfalusi Kis Miklós temetése. VERESEGYHÁZI Istvánnak, a kolozsvári református egyházközség harangoztatógazdájának számadáskönyvében találtam feljegyezve, hogy „1702. Die 22. Martij. Tótfalusi Miklos Uram koporsóban valo tételekor harangoztattak nyolcszor (percipiáltatt) semmi”.¹ Ezen alkalommal a „siralmas” háznál „Tiszteletes Tudós Tótfalusi Kis Miklós Uramnak Teste felett” CSEPREGI TURKOVICS Mihály helybeli lelképásztor prédikált és SZATHMÁR-NÉMETHI Mihály kollégiumi professzor órált. CSEPREGI — úgy látszik — talán a főkonzisztorium elégtételadásának s TÓTFALUSI kegyetlen végzetének hatása alatt, továbbá meggondolva azt is, hogy Hollandiában mennyi jóindulattal és segítséggel volt hozzája is e koporsóban pihenő halott, megbánva eddigi magatartását, méltó módon magasztalta az elhunyt valóban nagyérdemű férfiút, ámbár egy-egy példázattal — mintegy a maga mentségére — személytelenül, de mégiscsak az elhunyt magatartására igyekezett áthárítani az üldözések indítóokát. Vele ellentétben azonban SZATHMÁR-NÉMETHI Mihály, aki TÓTFALUSIval szemben talán sohasem tanúsított mereven ellenséges magatartást, most is méltó módon jellemezte őt. Nagyon helyesen jegyzi meg GYALUI Farkas, hogy elismeréssel szól művészetéről, szorgalmáról, önzetlenségéről és egynehány mondatával rendkívül találóan vázolja tragédiáját, összeütközését az akkori világrénddel.²

¹ HEREFEI János: *Könyvészeti tanulmányok*. Kolozsvár, 1942. 25.

² GYALUI Farkas: *Vita Misz-Tótfalusi Kis Miklós ravatala fölött*. Kolozsvár, 1909. és a temetési beszédeknek a debreceni ref. nagykönyvtárban ugyancsak csaknán megmaradt példánya. Könyvtári jelzése: RMK. 686.

Az elmondottakból kiindulva most már azt is megértjük, hogy SZATHMÁR-NÉMETHI Mihály miért is mondomta, hogy talán csodálni és ócsárolni fogják, hogy már a koporsóba tételkor „kettős tisztséget tesznek az elholtaknak”,³ vagyis egy bibliaimagyarázatos prédikációt és egy szabadon választott tárgyú órációt tartanak, holott ilyenkor még a főemberek koporsója felett is legtöbbször csak prédikáció és ének szokott elhangzani. Úgy látszik, hogy ilyen pompával való temetéssel akarták az ekklezsia vezetői levezekelni az elhunyt ellen tanúsított embertelen magatartásukat.

A koporsóba tételtől számított jó hónap múltával, vagyis „Anno 1702. Die 24. Aprilis, Tótfalusi Uram temetésekor harang(oztak) négyszer, perci(piáltatott) semmi.”⁴ Tehát ezen a napon mondomta el temetési beszédét a TÓTFALUSI végső kívánsága szerint az Enyedről átjött ENYEDI István teológiai professzor, aki beszédének alapigéjéül NEHEMIÁS próféta szavait idézi, szólván: „Én Istenem emlékezzél-meg én rólam e' dologban! és ne engedjed, hogy eltörültesse az én jótéteményim, melyeket cselekedtem az én Istenemnek Házával, és annak rendtartásával.”⁵

A kinyomtatott beszédek összes fennmaradt példányából az ENYEDI beszédének második fele, az ún. „alkalmaztatás”, ki van szakítva.⁶ Ebből azután bizonyossá válik, hogy a jó barát nyíltan szemébe vágja vádjait mindazoknak, akik TÓTFALUSI méltatlan sorsát előidézték s ezzel hazájukat is megfosztották a művelődésnek a lekicsinyelt „vas-műves” által megkezdett úton való méltó folytatásától.

Ezek előrebocsátása után ha visszatérünk CSEPREGNEK a halottasháznál elhangzott prédikációjához, különös figyelmet kell fordítanunk a beszédnek GYALUI által is idézett ama pontjára, amely arról számol be, hogy „vagyunk itt-is e' siralmas háznál jelen ketten, vagy hárman: és ha Istentől engedve léssen, az ő testének tisztességes eltemetésére maga utolsó kívánsága és rendelése szerint fognak jöni Tiszteletes Atyafiak, a' kik hogy mind Isten beszédéből, mind Halotti Oratioval tisztességet tegyenek temetése napján, kívánta és akarta maga; a' kikkel együtt arról tehetünk bizonyosságot, a' mit nem csak szemünkkel láttunk, mitsoda munkát vitt végbe ez mi Atyánkfia.”⁷

Ilyeténképpen CSEPREGI prédikációjából nagyjából kiviláglik a temetés sorrendje, vagyis a testnek március 22-én a háznál történt koporsóba tételkor való egyházi szolgálat után a temetés napjára a „maga utolsó kívánsága és rendelése szerint fognak jöni Tiszteletes Atyafiak”, akik akkor is prédikációval és órációval fognak szolgálatot tenni.

Először is megállapítandó, hogy mikor is volt a temetés napja, minthogy GYALUI szerint a koporsóba tétel után ENYEDI „napok múltával, vagyis április 4.-én temetési prédikációt mondomta, valószínűleg a belfarkas-utcai templomban”⁸. De — hát — a harangoztatógazda számadásából észrevehető, hogy mind a SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtárába*, mind GYALUI Farkas tanulmányába az eredeti nyomtatványból átvett sajtóhiba következtében került bele az április 4.-e időpont. Állításunk helyessége mellett bizonyít czegei VASS György naplója is, amely szerint 1702. „24. Aprilis temettük el ugyan Kolozsvárat az szegény Tótfalusi uramat is”⁹.

A továbbiakban megállapítható, hogy miután ismeretes a TÓTFALUSI elhantolása alkalmával prédikáló szónok ENYEDI István nagyenyedi professzor személyében, most

³ GYALUI: 7.

⁴ HERPEI i. m. 29.

⁵ NEHEMIÁS könyve XIII. részének 14. verse.

⁶ RMK I, 1654. és Gyalui 8.

⁷ GYALUI: 6.

⁸ I. h. 4.

⁹ Czegei Vass György és László naplója. (Hist. Mon. Hung. Scriptorum. XXIV;) 350.

már meg kell keresnünk azt a másik jó barátot is, aki hasonlóképpen az elhunyt végakarata következtében az órációt tartotta! Valószínűleg az ő személyét sem lesz nehéz megtalálnunk, noha reá vonatkozólag sehol semmiféle célzást nem találunk. Ellenben SZATHMÁR-NÉMETHI Mihálynak előbb idézett szavait újra boncolás alá kell vennünk. Tehát TÓTFALUSI utolsó kívánságára a temetési szertartás elvégzésére jönni fognak, vagyis máshonnan fognak jönni, tiszteletes atyafiak. Nos, az egyik ENYEDI István volt, akiről tudjuk, hogy TÓTFALUSI-nak egészen közeli szomszéd-földije, vagyis nagybányai szülők gyermeke s ezért nagyon valószínűleg fia volt a krónikát író, ugyancsak ENYEDI István nevezetű városi nótáriusnak,¹⁰ akit nagybányai tanulása idején TÓTFALUSI netalán személyesen is ismert. Ezenkívül azt is meg kell említenünk, hogy ez az enyedi professzor majd öt esztendeig tartott hollandiai tanulása közben bizonyosan nemegyszer felkereste az Amszterdamban nyomdászzkodó jeles földijét, akit a künn tanuló diákok egyike sem szokott elkerülni, sőt közülük mindazokat, akik reá voltak szorulva, anyagiilag is támogatott. Ezek közül az egykori diákok közül a temetésen ENYEDIN kívül még itt találjuk KAPOSI JUHÁSZ Sámuel, a BÁTHORI Zsófia által Sárospatakról elüldözött és APAFI által Gyulafehérváron letelepített kollégium professzorát is. Az ő jelenlétét onnan állapíthatjuk meg, hogy a temetést közvetlenül követő naptól kezdve, vagyis 1702. április 25-től 28-ig terjedő időben a főkonzisztorium rendeletére czegei VASS György főgondnok és RHÉDEI Pál gondnok, valamint ENYEDI István és KAPOSI Sámuel professzorok a nyomdát felleltározták, minthogy úgy határozták, hogy a TÓTFALUSI saját tulajdonát képezett materiákat és eszközöket a kollégium számára megvásárolják.¹¹ Itt kell tehát helyesbítanunk BOD Péter tudósítását, minthogy szerinte a tipográfia „megvizsgálása” és „rendbe szedése” (?) 1703-ban történt volna.¹²

Különbön nemcsak ENYEDIT, de KAPUSIT is közeli baráti szálak fűzték a most eltemetett jeles férfiúhoz; e körülményt már csak az a helyzet is bizonyítja, hogy amikor TÓTFALUSI 1684-ben a biblia kinyomtatásához hozzákezdett, a helyesbítéseket a zsidó és a görög nyelvet jól értő CSÉCSI János és KAPUSI Sámuelakademistákra bízta,¹³ s éppen ezért a magyar szövegben eszközölt javítások miatti támadások nemcsak magát a mestert, hanem rajta keresztül nyilvánosan meg nem nevezett segítségét is sértették. Mivel pedig e két derék teológus közül TÓTFALUSI halálos betegsége idején Csécsi a távoli Kassán tanárkodott, a teológiai doktori fokozatot is megszerzett KAPOSI azonban aránylag sokkal közelebb: a Gyulafehérvárra menekült kollégiumot igazgatta, ezért minden habozás nélkül feltételezhető, hogy a haldokló TÓTFALUSI ettől a pártfogoltjától kívánta, hogy felette a szabadabb, tehát a bibliai lokushoz nem kötött órációt elmondja.

Egészen bizonyos, hogy ez a buzgó és fáradhatatlan férfiú a neki juttatott feladatot a lehető legméltóbban oldotta meg, megemlékezvén a hazája s egyháza javáért minden idejét, egészségét, s — bizony — életét áldozott világhíres mester kiválóságáról és tetteiről, sőt célozhatott érdemtelenül történt megaláztatására is. Emiatt történhetett tehát, hogy ENYEDI prédikációja második felének, valamint az ő egész beszédének is pusztulnia kellett, mert hiszen kéziratát a nyomdába már be kellett küldenie, bizonyosság erre, hogy megmaradt kéziratai között annak annak semmi nyoma sincsen.¹⁴

Tehát ENYEDI és KAPOSI beszédeiben TÓTFALUSI-nak mind emberi, mind mester-ségbeli, mind tudománybeli képességéről történt megemlékezésről aligha lehet kétségünk. Való igaz, hogy HERMÁNYI DIENES József a *Nagy Enyedi síró Heráklitus és hol mosolygó s*

¹⁰ Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 221.

¹¹ CZEGEI VASS GYÖRGY: 350–51.

¹² BOD Péter: *Smírnai Szent Polikárpus*. 169.

¹³ HORVÁTH Cyrill: *Csécsi János életrajza*. (Irod. tört. Közl. 1904. 357.)

¹⁴ KONCZ József: *A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története*. M.-vásárhely, 1896. 141–44, 496.

hol kacagó Demokritusában sok pletykát szedett össze, ő azonban tudatosan nem ferdített, komoly tartalmú feljegyzéseiben pedig az elbeszélés igazságában éppen nem is kételkedhetünk. Tehát önála olvassuk, hogy TÓTFALUSI „az Isten magyar nemzetbeli reformáta ekklézsiájának hasznára született férfiú. Míg Hollandiában vala, addig az akademizáns deákok úrnak tartják vala s legtudósabb akademikusnak is. Bezzeg bizony büszlett volna oda fel valamely magyarnak álmat is látni, hogy előtte elmenjen. Papi belső köntöst is viselt vala.”¹⁵

Bizonyosnak tartjuk azt is, hogy nemcsak e két beszédet semmisítették meg, hanem még azt a versezetet is, amelyet a nagy tudományú PÁPAI PÁRIZ Ferenc orvosdoktor és enyedi kollégiumi professzor szerzett. Nagyon hihető, hogy az elmúlás közeledését érző TÓTFALUSI a koporsókövére vésendő epicedion megírására magát PÁPAIT óhajtott felkérni. Ugyanis talán lehetetlen is lett volna, hogy végső kívánságából éppen azt a jó-akaróját mellőzte volna el, akire *Mentségében* is annyira sokszor hivatkozik. Állításom bizonyítékaul szolgáljon, hogy a sírversnek hosszabb költeménnyé kidolgozott és kinyomtatott szövegét az ENYEDI beszédének „alkalmaztatását”-val, valamint a KAPOSÍ órációjával együtt téphették ki e beszédgyűjteményből s ezért az sem maradt reánk. Ellenben nyugodt lélekkel állíthatom, hogy BOD Péter kezébe mégiscsak eljutott egy olyan könyvpéldány, amely teljes volt, vagyis amelyet a megfélejesítés előtt magából a nyomdából netalán PÁPAI PÁRIZ egyik tanítványának: HALMÁGYI Istvánnak közvetítésével ennek nagybátyja: MISKOLCZI CSULYAK Ferenc, TÓTFALUSI egyik tipográfuslegénye,¹⁶ eljuttatott öccse professzorához. Majd a tudós professzor hagyatékából kerülhetett az enyedi kollégium bibliotékájába, ahol azután BOD Péternek 1736/40. esztendei könyvtárossága idején¹⁷ alkalma volt végigolvasni és a PÁPAI PÁRIZ versezetét lemásolva, évek múltával újra kinyomtatni (*Erdélyi Féniks*), minthogy ő is látta, hogy ebből már több példány amúgy sem maradt fenn.

SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtárában* BOD Péter után megemlíti PÁPAI PÁRIZ Ferenc szerzőségével megjelölve a Kolozsvárt 1702-ben kinyomtatott, ma már azonban egyetlen példányban sem ismeretes *Életnek képe, mellybe bé-iratott példás emlékezetre méltó neve a Nemzetes, Tiszteletes, Tudos M. Totfalusi Kis Miklos Uramnak*. Kolosvár, 1702. SZABÓ Károly még hozzáfűzi, hogy „Újra kiadta jegyzetekkel Bod Péter »Erdélyi Féniks« cz. alatt H. n. 1767., az előbeszédben megemlítvén, hogy Pápai P. Ferencz ezen versei mind kézírásban, mind nyomtatásban kezében voltak.” „Említi (még) gr. Kemény József is »Lexicon Érud. Hung.« cz. kéziratában (Tótfalusi Kis Miklós név alatt).”¹⁸ A BOD Péter által használt példány tehát nagyon hihetőleg az enyedi kollégium 1849-beli pusztulásakor semmisült meg. A többi azután egészen bizonyosan ugyanaz a kéz pusztította el, mint amelyik az ENYEDI s a KAPOSÍ beszédeit tüntette el mindegyik reánk maradt példányból. Tehát nyugodtan állítható, hogy PÁPAI PÁRIZ hosszú verse nem volt külön nyomtatvány, hanem netalán a temetéskor is elmondott, TÓTFALUSI érdemeit méltató vers, vagyis az RMK 1654. szám alatt ismertetett könyv tartozéka s ilyen formán a RMK 1653. számú füzet aligha tartható önálló kiadványnak. Állításomat még az a körülmény is támogatja, hogy a máig is meglevő sírkőre PÁPAI versének utolsó két szakaszát vésették fel a kő északi lapjának magyar nyelvű feliratául.

Ugyancsak a temetés napjára készítette el a nyomda CSEPREGI T. Mihály prédikátor, VIZAKNAI BERECK György orvos-doktor, továbbá a kollégium diákjai közül a senior, a contrascriba, öt osztálytanító, tíz alumnus diák, hat nemes ifjú és öt nyomdászlegény

¹⁵ HERMÁNYI DIENES József: *Nagyenyedi Demokritus*. Bp. 1960. 264.

¹⁶ SZÁDECZKY Lajos: *Halmágyi István naplói és írásai*. (Magy. Tört. Eml. II. oszt.) 431.

¹⁷ *Felsőcsernátoni Bod Péter önéletírása*. (Erdélyi Ritkaságok. 4. sz.) 87–88.

¹⁸ RMK. I, 1653.

verseiből szerkesztett s kifüggesztésre szánt temetési kártát, amelynek egyes versei a szertartás pontjait áthidalandó, netalán előszóval is előadattak. Nem lehetetlen, hogy e verseket a temetési beszédek szedéstükrére is áttörölve, a könyv hatodik fejezetéül csatolták, miként ez az elmúlt időkben általános szokás volt. Így azután a könyvnek ez a szakasza is megsemmisült. A kártának egyetlen megmaradt példánya a Farkasutcai templom papiskékének ülései feletti egyik táblájára van felerősítve.¹⁹ Elégge fájdalmasnak találhatjuk, hogy TÓTFALUSI egykori ellenfelei közül egyedül csak CSEPREGI vett részt a részvétnek ilyen módon való nyilvánításában.

HEREPEI JÁNOS

Bessenyei György levele a Realzeitung szerkesztőjéhez. BESSENYEI Györgyről, a magyar felvilágosodás vezéralakjáról egészen a legutóbbi időkig azt tartotta a szakirodalom, hogy sokoldalú tevékenysége ellenére, az időszaki sajtóhoz nem fűzték kapcsolatok. E megállapítást csak megerősíteni látszott az a körülmény, hogy noha XVIII. század végi időszaki sajtónk bőséges híradásokban foglalkozott a kor íróival és munkásságukkal, éppen a nagy úttörőnek, BESSENYEINEK a nevével jóformán alig találkozunk lapjainkban. Nemrég derült ki, miként erre máshol rámutattunk,¹ hogy BESSENYEINEK egészen közvetlen kapcsolata volt az időszaki sajtóval, hiszen tulajdonképpen az ő nevéhez fűződik folyóiratirodalmunk megindulása is. Ugyanis Bécsben 1781-ben BESSENYEI kiadott egy német nyelvű folyóiratot, *Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung* címmel. E címében SONNENFELS egykori folyóiratára emlékeztet, de azzal semmi egyéb kapcsolatban nem lévő folyóirat hat számának megjelenéséről van tudomásunk; ezek közül az utolsó már önálló címmel is rendelkezik, és ezért — formai szempontból — némileg elüt az első öt füzettől. A folyóirat-forma mögött BESSENYEI tipikus műfaja, a röpirat-szerű elmélkedések gyűjteménye húzódik meg. Az elmélkedések számonként és egyes füzeteken belül is több, különböző filozófiai és politikai jellegű kérdéssel foglalkoznak, cikk, tanulmány, glossza, aforizma vagy néha csak hír formájában. E fejtegetések BESSENYEIT elméleti szempontból fejlődése csúcsán mutatják be, közvetlenül visszavonulása előtt, amikor is — elsősorban HELVETIUS, ROUSSEAU és MONTESQUIEU hatására — még inkább, mint előző munkáiban, a felvilágosult abszolutizmus tanításainál radikálisabb nézeteket hirdetett.

A folyóirat sorsáról és visszhangjáról egyelőre csak annyit tudunk, ami a *Realzeitung* 1781-ik évfolyamában, az első szám ismertetéseképpen napvilágot látott. Erre az ismertetésre válaszolt BESSENYEI, akinek a *Realzeitung* szerkesztőjéhez küldött levelét a bécsi folyóirat szintén közölte, a szerkesztők újabb megjegyzései kíséretében. BESSENYEI levelét, amelyet a *Realzeitung* „Der Verfasser vom Mann ohne Vorurtheil an die Herren Verfasser der Realzeitung” címmel közölt, így írta alá: „Georg v. Bessenyei, Kustos der K. K. Bibliothek.” Ebből nyilvánvaló, hogy a névtelenül kiadott folyóirat szerkesztője BESSENYEI György volt.²

A *Realzeitung* irodalmi és tudományos folyóirat volt, amely a *Göttingische Gelehrten Anzeigen*hez hasonlóan, zömmel könyvismertetéseket tartalmazott, amelyek között

¹⁹ Irod. tört. Közl. 1895. 82; 1901. 39. és *Magy. Könyvszle* 1898. 277.

¹ *Bessenyei György ismeretlen folyóirata*. Irod. tört. Közl. 1967. 25–34.

² A HOLZMANN – BOHATTA: *Deutsches Aencnymen Lexikon* újabb, 1961-ben megjelent kiadása hívta fel a figyelmet BESSENYEI e folyóiratára (287. l., 6864. tétel). A lexikon hivatkozásai között szerepelnek többek között a *Realzeitung* idézett számai is. Maga a folyóirat eredetiben megvan a British Museum Könyvtárában; e londoni példány fotómásolata pedig megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban.

néha magyar vonatkozásúak is akadtak. Ebben az évfolyamában pl. BENKŐ József *Milukoviá*járól és az *Ungrisches Magazin*ról közölt recenziót. A folyóirat szerkesztője 1781-ben Friedrich Justus RIEDEL volt, a lap munkatársai közé tartozott VAN SWIETEN, Ignaz BORN és Josef RICHTER. A szerkesztést a következő évben Alois BLUMAUER vette át, aki, mint ismeretes, a bécsi cenzúra-bizottság tagja volt, ő ellenőrizte a folyóiratokat. Amikor a szerkesztést átvette, azt írta, hogy a „kiterjesztett sajtószabadság” szükségessé teszi azt, hogy legyen egy olyan lap, amelyik a megjelenő könyveket értékeli.³

A *Realzeitung* 1781. június 14-i, 33. számában jelent meg az a meglehetősen részletekbe menő ismertetés BESSENYEI folyóiratának első füzetéről, amely a magyar író levelét kiváltotta. A kritika magát a folyóirat címében is kifejezett célt: a közre ártalmas előítéletek elleni harcot örömmel üdvözölte, de már előljáróban sietett azt is hangsúlyozni, hogy nem ért egyet BESSENYEI valamennyi állításával. Éppen ezért látja szükségesnek azt, hogy az első szám tartalmával részletesebben foglalkozzon, mert a tévedés is figyelemre méltó lehet, nemcsak az igazság. Majd sorra veszi a magyar folyóirat szerkesztőjének főbb tételeit, és azokhoz fűzi hozzá néha helyeslő, de többnyire kritikai megjegyzéseit a *Realzeitung* recenzióiban.

A folyóiratismertetés meglehetősen terjedelmessé vált, annyira, hogy átnyúlt a *Realzeitung* következő, 34. számába is. Ebben a bécsi lap BESSENYEINEK azokkal a sajátos formákba zárt, és — minden valószínűség szerint a cenzúra megtévesztése céljából — *Errata* cím alatt feltett tizenkét ún. „morál-politikai” kérdésével foglalkozik, és próbál azokra válaszolni. A *Realzeitung* kritikusa is rejtélyesnek találta e kérdések esetében a sajtóhibák felsorolására szolgáló cím alkalmazását, de BESSENYEI folyóiratában más helyen is élt ilyen eszközökkel. A *Der Mann ohne Vorurtheil* többi füzetében is találkozunk ilyesféle címekkel: *Vorrede*, *Nachricht*, *Nachricht an das gelehrte Publikum*, *Moralische Anmerkungen*. Ennek magyarázatát valószínűleg BESSENYEMEK az az elképzelése adhatja meg, hogy munkáját ilyen formában könnyebben elfogadja a cenzúra. Mint ismeretes, II. JÓZSEF, éppen 1781-ben kiadott cenzúrárendelete értelmében, az időszaki sajtó cenzúráját bizonyos mértékben enyhítette. Bár ez a rendelkezés sem, de főleg a későbbi jozefinista cenzúra-gyakorlat nem jelentett sajtószabadságot a hírlapok és folyóiratok számára, de BESSENYEI akkor még számíthatott arra, hogy politikai és filozófiai tárgyú gondolatait, amelyek sok szempontból túlmentek a bécsi jozefinista felvilágosodás határain, sőt HELVETIUS és ROUSSEAU eszméi alapján éppen annak néhány lényeges pontját támadták, a folyóirat-formában való álcázás által könnyebben átjuttathatja a cenzúrán, amivel éppen előző munkájának elgáncsolása kapcsán volt alkalma már megismerni.

A *Realzeitung* 1781. szeptember 25-i, 39. számában közölte azt a levelet, amelyet BESSENYEI írt a folyóiratáról megjelent kritikával kapcsolatban. Ebben higgadt, tárgyilagos hangon ismeri el a kritika szükségességét, hiszen eddig nem volt olyan tudós, akinek a rendszerében ne találtak volna mások tévedéseket. Ez is azt bizonyítja szerinte, hogy az emberi értelem bizonyos fokig képes csak eljutni, de a tökéletességig nem. És ez alól nincsen kivétel. Itt nem írja, de folyóiratában kifejtette: még az uralkodó sem tévedhetetlen, mert ő is csak ember. Egyébként elismerően szól a *Realzeitung* kritikusról, akik nem személyeskedve, hanem tárgyilagos hangon bírálták nézeteit. Bírálatuknak ezt a címet lehetne adni: „Inimicus rei, amicus personae.” Figyelembe fogja venni a bírálatot, de az is tény, hogy minden dolognak két, vagy még több oldala van. Az ízlés is különböző, amit nem cserél fel senki a másikéval. Körülöttünk minden egymás ellen küzd a világban, és mi ennek a harcnak a közepén állunk. Mindez azonban nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy egymásnak hasznos bírálatot ne mondjunk, különösen ha olyanokról

³ *Realzeitung* 1782. 40—43. sz.

van szó, mint a *Realzeitung* bírálói, akik kritikai érzékük mellett gazdas ismeretekkel is rendelkeznek.

Az alábbiak során közöljük a *Realzeitung* 1781. 39. számában megjelent BESSENYEI-levelet, és a lap szerkesztőinek közvetlenül a levélhez fűzött megjegyzéseit. Bár még öt füzet megjelenéséről tudunk BESSENYEI folyóiratából, a következő számokkal kapcsolatosan már nem találunk a *Realzeitung*ban több recenziót. Pedig a következő füzetek tartalmazta még élesebb kritikát válthatott volna ki a bécsi recenziósekből, hiszen BESSENYEI-nek az abszolutizmust élesen támadó megjegyzései még csak ezekben következtek. De lehetséges, hogy éppen ezért nem írtak róla többet.

*Der Verfasser vom Mann ohne Vorurtheil an die Herren Verfasser der Realzeitung.
Messieurs!*

Es ist hart seine Gedanken in einer langen Reihe ohne Irrthum zu sagen; es ist aber noch härter, über alles dasjenige ein richtiges Urtheil zu sprechen, was aus so vielen Köpfen entspringet. Ich weis, und sie wissen noch besser, daß kein einziger Gelehrter noch auf unserem Erdballe erschien, der ein philosophisches, moralisches, politisches, theologisches, historisches, oder ökonomisches System hervorgebracht hätte, wobei andere nicht irrige Meinungen dort und da entdecken konnten. Ein Beweis, daß unser menschlicher Verstand wohl zu einer Vollkommenheit nie gelangen kann. Jedoch scheint es, daß diejenige, welche den wahren Werth unserer Gedanken für die Menschheit in der Augen der Welt zu bestimmen suchen, als Männer ohne Schwachheit betrachtet werden müssen. Das Bestreben, wornach einige mehr seyn sollen, wie alle, und das Ganze, ist eben so schön, als hart zu erfüllen.

Diese Erinnerung kann keine vernünftige Kritik unterdrücken, sie scheint nur den Kritiker, Vorsicht, Bescheidenheit einzuflößen.

Vor ihrem Tribunal haben sie das Urtheil über mein Stück gesprochen. Ich wende ihnen wider dasselbe nichts ein. Ich fand Menschlichkeit, Verstand, eine edle Art, und Bescheidenheit darinn. Sie betrachteten die Sachen, und ließen die Person unbeleidigt. Ich gebe ihrer Kritik folgende Inschrift:

Inimicus rei, amicus personae.

Es wäre mir vielleicht nicht unmöglich, doch Entschuldigungen, oder sogar eine Rechtfertigung wider ihre Ausstellungen zu machen. Aber dieses ist eine unnöthige Sache; denn ich weis die Antwort darauf im voraus. Sie würden mir sagen: Wir haben dasjenige recensirt, was sie schrieben, und nicht das, was in ihrem Kopfe zurückblieb.

Ich besitze Eigenliebe, so gut, wie andere, zum Glück aber wird sie bei mir durch die Billigkeit beherrscht; folglich so oft sie mir Irrthum in meinen Werken entdecken; so oft muß sich meine Hochachtung gegen ihre vernünftige Kritik vergrößern; Obschon wir mehrmals gesehen haben, daß die Behauptung der Sachen, oft nicht so sehr nach ihrer natürlichen Beschaffenheit, als nur nach der Stärke des Geistes geschieht. Eine jede Sache hat zwey Seiten, oder auch mehrere, sie kann liegen auf einer jeden Seite, wie sie gestellet wird, ihre Schönheit, oder Billigkeit alsdann kömmt auf den Geschmack um einen anderen vertauscht. Hier gehet nun alles gegen einander in der Welt auf, und wir bleiben in der Mitte dieser mit sich selbst streitenden Welt stehen. Diese Betrachtung ist richtig, sie hindert aber doch nicht, dass sie bei uns nicht nützliche, solide, wahre Ausstellungen machen könnten, trotz der Verschiedenheit unseres Geschmacks. Ihr Tribunal also kann nach allen Betrachtungen bestehen, um so viel mehr, weil man die Stärke der Beurtheilungskraft darinnen mit schönen Kenntnissen bemerkt. Vergeben sie mir meine Herren, daß ich ihnen hier von einer Sache schreibe, worinnen ich Lektionen von ihnen lieber annehmen müßte.

Meine Achtung für schöne Gaben konnte sich nicht enthalten ihren Verdiensten den gebührenden Tribut zu erlegen. Er ist ihr Eigenthum mit jenigen Estime, womit ich verbleibe

Ihr

Georg v. Bessenyei
Kustos der k. k. Bibliothek.

Die Verfasser der Realzeitung an den Herrn vom Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung.

Ihre vortrefliche Erinnerungen, die dem Kritiker Vorsicht und Bescheidenheit einfließen sollen, sind uns, als ein im gägenwärtigen Zeitpunkte höchstnützlich, und ihres philosophischen würdiges Produkt willkomm; und sie würden es auch noch dann seyn, wenn sie zur Belehrung für uns wären niedergeschrieben worden. Es ist freilich sehr hart über alles dasjenige ein richtiges Urtheil zu sprechen, was aus so vielen Köpfen entspringet: aber es ist einem Autor noch härter seine Eigenliebe so sehr zu mässigen, daß er auch den gegründesten Widerspruch vertragen könne, besonders wenn seine Gedanken sich auf den blossen Geschmack stützen; indem der Geschmack in Sachen der höheren Erkenntniss meistens ein verborgenes Interesse ist, das nur immer jene Seite zeigt und rechtfertiget, die mit selben übereinstimmt. Und dann kann freilich auch der vernünftigste Kritiker nicht in den gefälligsten Gestalt erscheinen. Dies seye nur gesagt, um ihre Selbstverläugnung — eine so schöne, als seltene Tugend — in ein glänzenderes Licht zu setzen. Sie hätten uns aber können Gerechtigkeit wiederfahren lassen, ohne gegen sich selbst ungerecht zu seyn, und uns erröthen zu machen. Indessen machet uns ihr Geständniss nicht stolz, dass sie Menschlichkeit, Verstand, eine edle Art und Bescheidenheit in unserer Rezension über ihr Stück fanden. Diess kann man von jedem als eine Pflicht fodern, und die Nichterfüllung derselben würde uns doppelt strafbar machen. Auch die schönen Kenntnisse, die sie unserer Rezension zuschreiben reizet nicht unsere Eigenliebe. Sind welche da, die Aufmerksamkeit verdienen, so sind sie nur das Eigenthum ihrer geistvollen Schrift in der sie schon halb lagen, und eben diese Gaben, die sie uns anrechnen, fodern uns die Erinnerung ab, daß wir unser Amt für kein Tribunal ansehen, keine Richter zu seyn, kein Urtheil sprechen zu können uns einbilden. Wir wissen zu wohl, was Mensch, und Kenntniss sey. Und soll es doch Richter geben, so sehe man dafür das ganze gelehrte Publikum an: die Recensenten hingegen immer nur als Sachführer der Gelehrsamkeit. Wir zweifeln nicht, daß sie selbst zureichende Gründe für die Unterstützung unseres Ideals von Kunstrichteramt finden werden, die wir nicht, ohne weiltäufig zu seyn, anführen könnten. Dem ungeacht bleiben uns doch immer jene Vorschriften zur Pflicht, die ein Kunstrichter auf sich hat: so wie ein Autor und das Publikum weit grössere Vortheile von unserer Prüfung als vom Machtspruche eines Kunstrichters ziehen können. Aus dem gegebenen Gesichtspunkte sehen sie noch ferner unsere Erinnerungen an, die über die übrigen Theile ihres Werkes noch angestellt werden. Es enthält zu viele Vorzüge, als daß wir nicht mit selben das Publikum genauer bekannt machen sollten, und gründete wenigstens in uns Hochachtung für den Verfasser, die sich durch gegenwärtiges Schreiben verdoppelt, in welchem auch edle Eigenschaften ihres Herzens hervorleuchten, die wir beinahe in ihrem Werke verkannt hätten.

Die Verfasser.

KÓKAY GYÖRGY

Egy feltételezhetően Bessenyei-mű a sajtószabadságról. Otto GROTH *Die Geschichte der deutschen Zeitungswissenschaft* (München, 1948.) című munkájában, a sajtószabadság kérdésével foglalkozó német irodalom áttekintése során, említést tett egy 1781-ben Bécsben *Über den Gebrauch der Freyheit der Presse* című műről, anélkül azonban, hogy részletesen ismertette volna.¹ E kiadvány megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményének egyik kolligátumában,² amelyet még felvágatlan állapotban kaptunk kézhez; vagyis e példányt még senki nem láthatta. Valóban anonim szerző³ 8r nagyságú 32 lapos füzetéről van szó, amelyet az impresszum adatai szerint 1781-ben Bécsben a TRATTNER nyomda adott ki.

¹ I. m. 94–95. l.

² Jelzete: 304.786. A kolligátum másik tagja: BIEDERMANN, Bonaventura: *Zirkular über Nachdruck*. Zu Redlichhausen in Schwaben, 1791.

³ HOLZMANN–BOHATTA: *Deutsches Anonymen Lexikon*ának kiadásai nem tartalmazzák e művet.

Tartalma határozottan azt a gyanút keltette bennünk, hogy e munka szerzője BESSENYEI György volt.

A röpirat azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy az új uralkodónak a véleményesszabadságot biztosító intézkedése, amely általános helyesléssel találkozott, milyen visszaélések és veszélyek forrása lehet éppen a felvilágosodás és a tudomány elterjedése szempontjából. II. JÓZSEF sajtórendelete ugyanis — mert kétségtelen, hogy az őáltala 1781 júniusában kiadott cenzúrarendeletéről van szó — a szerző szerint egyeseknél az uralkodó szándékaitól eltérő, vagy azokkal éppen ellentétes tevékenységet váltott ki. Általánosan ismert tétel, hogy a közjó a törvényhozás végcélja. Az ehhez a célhoz vezető fontos eszköz az előítéletek kiirtása és a hasznos eszmék terjesztése. („Ausrottung der Vorurtheile und Verbreitung nützlicher Ideen.”) Ez pedig leginkább egy tisztességes sajtószabadság („durch eine anständige Freyheit der Presse”) által érhető el. A sajtószabadságnak — az államigazgatás érdekeit is szolgáló — előnyei ismertetése után a szerző azokkal a tényezőkkel foglalkozik, amelyeknek szem elől tévesztése veszélyeket rejtethet magában mind az egyes írók, mind pedig a felvilágosodás terjedése szempontjából. Felemeli szavát az írók és a művek folytonos szaporodása ellen, mert ez az írásmód, a stílus („Schreibart”) színvonalának a süllyedésével jár együtt. Különösen részletesen foglalkozik az elszaporodó vitáirak stílusával, és maguknak e vitáknak a hiábavalóságával. E vitákat ugyanis többnyire a személyeskedés, az egyéni érdek és az ellenfél felett aratandó mindenáron való győzelem vágya irányítja, és nem az igazságra való törekvés, nem a közjó. Pedig ez utóbbiak szolgálata nincsen ellentétben az értelmes önszeretettel, hiszen valamely igazság felfedezése csak annyiban jelent tartós dicsőséget felfedezőjének, amennyiben az igazságot általánosan, társadalmilag is hasznossá teszi. Aki viszont a közjó kárára keresi saját előnyét, az egyszersmind saját kárára is dolgozik. Persze, így sem könnyű az egyéni érdeket alárendelni a közérdeknek, de mégis szükséges. „Ich gestehe, diese Wahrheit, daß jeder, der den Vortheil des besondern Körpers, dessen Mitglied er ist, zum Nachtheil des allgemeinen Besten zu begünstigen trachtet, zu seinem eigenen Nachtheil arbeite, ist keine leichte Aufgabe, aber nothwendig scheint es mir immer, wenn man anders erhalten will, daß Ueberzeugung das Privatinteresse besiegen soll.” A társadalom csak azokat jutalmazza, akiknek a fáradozása valódi javulást eredményez.

Fontos a vitában a kifejezések helyes megválogatása is. Nem szabad igyekezetünknek főleg arra irányulnia, hogy más gondolatai között feltétlenül ostobaságokat fedezzünk fel. Ha olvasóink figyelmét a lényeges kérdések helyett csak egyes szavakra irányítjuk, kételkedni fognak abban, hogy komolyan keressük az igazságot. Az olvasók szórakoztatására és nem meggyőzésére törekvő viták csak arra jók, hogy a végtelenségig elnyújtásák őket, de nem oldanak meg semmit sem. A régi és az új írók körül lefolyt vita is azt mutatta, hogy csak az vezet eredményre, ha pártatlanul megvizsgáljuk egymás nézeteit, és nem az, ha csak egymás gyengéit pécézzük ki. A tudományok fejlődése is megkívánja ezt. NOLLET-ra és FRANKLIN-ra hivatkozik, akik nem értek volna el külön-külön olyan eredményeket akkor, ha tapasztalataik kölcsönös kicserélése helyett, egymás műveinek egyes szavaiba kötöttek volna bele. Emberek vagyunk, ezért bizonyos önmegtagadásra van szükség ahhoz, hogy ne ellenfeleink leszólásával, kisebbsítésével kívánjunk olvasóink előtt feltűnni. De a pártatlanság nincs is ellentétben a helyes önszeretettel. Ugyanis mi magunk is csak így kívánhatunk olvasóinktól méltányosságot. Az előző századok vitáiratai közül is csak azok nem merültek már el a feledés homályába, amelyek témájukkal csakúgy, mint stílusukkal kitűntek a többiek közül. Mert a szenvedély mellett a szenvedélyes nyelv is megnehezíti az igazság felismerését. Műfogások helyett az okosság és a szerénység célravezetőbb. Az írói pályán elérendő hírnévhez is az szükséges, hogy a patriotizmus mozgasson bennünket. „Wollen wir auf diesem Bahne rühmliche Fortgänge machen, so muß Patriotismus der Beweggrund seyn, der uns antreibt die Feder zu ergreifen.” Le kell

lepleznünk a visszaéléseket és az igazságot kell védelmeznünk, tekintet nélkül a személyekre.

A kis füzet végén a szerző ismét felhívja olvasói figyelmét a tárgyalt téma jelentőségére, mert ez adott neki is ösztönzést arra, hogy megtörje a hallgatást. Szándékát akkor tekinti azonban elértnek, ha senki sem bizonyítja be állításainak az ellenkezőjét.

Ahhoz, hogy e röpirat szerzőjének BESSENYEIT tételezzük fel, a következő megfontolások alapján jutottunk el. Mindenekelőtt kétségtelen, hogy nem valamely francia vagy angol író munkájának a fordításáról van szó, hiszen megírásának közvetlen indítékát olyan konkrét esemény képezi — ti. II. JÓZSEF cenzúrarendelete — amely eleve bécsi érdekeltségű szerzőre utal. Azt a lehetőséget pedig, hogy valamely osztrák író művéről lehetne szó, azzal zárhatjuk ki, hogy a cenzúrarendeletnek itt tárgyalt következménye, a mérhetetlenül felduzzadt röpirodalom kérdése, csak később kezdte foglalkoztatni az osztrák írókat, de akkor is más szempontból tárgyalták e jelenséget. Elsősorban BLUMAUERRE gondolunk, aki a *Realzeitung* 1782. évfolyamában az osztrák irodalomról írt cikksorozatában, majd egy évvel később, önálló röpiratban szintén foglalkozott e röplapirodalom felduzzadásával.⁴ Ő is elítélően nyilatkozott a sok jelentéktelen brosúráról, hangoztatva, hogy azokkal csak anyagi haszonszerzés volt a szerzők célja. A *Realzeitung*-ban pedig e kiadványoknak *Makulatur* címmel nyitottak rovatot, mert nem találták őket még ismertetésre sem érdemesnek, és csupán csak címeiket sorolták fel.⁵ Ezek a megnyilatkozások azonban nemcsak valamivel későbbiek, hanem jellegük szerint is mások, mint az általunk tárgyalt röpirat. Ha vannak is az értéktelen röpiratok elítélésében megegyező vonások is, mégis eltérnek BLUMAUERÉK megnyilatkozásai annyiban, hogy nem hatolnak oly mértékben a kérdés mélyére, és nem tárgyalják e problémát oly sok összefüggésben, mint az általunk BESSENYEINEK tulajdonított mű.

BESSENYEI szerzőségét a következő pozitív érvekkel támaszthatjuk alá. A más helyen ismertetett *Der Mann ohne Vorurtheil* című, kétségtelenül BESSENYEI által írt folyóirat, és az ugyanabban az évben keletkezett *Über den Gebrauch der Freyheit der Presse* című röplap között számos formai, tematikai és gondolati hasonlóság és megegyezés fedezhető fel. Ilyen mindenekelőtt az a körülmény, hogy mindkettő megírására az új uralkodó új kormányzati rendszere adott alkalmat. („Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung” — „... des Monarchen ... angehende Regierung.”) Mindkettő névtelenül jelent meg, és II. JÓZSEFET sem név szerint, hanem csak mint uralkodót emlegeti mindkét munka. Az utóbbi röpirat főtárgyát képező, elburjánzó brosúra-irodalommal kapcsolatos kérdések részben megtalálhatók BESSENYEI folyóiratában is: mindjárt az első szám elején. Igaz, hogy ott inkább a hízog- és gúnyiratok érdeklik jobban a szerzőt, a röpiratban pedig inkább a vitairatokkal foglalkozik: mégis, mindkét helyen ugyanaz a jelenség: a nyolcvanas évek elején eluralkodó, jellegzetes bécsi sajtótermékek túltermelése foglalkoztatja.

Még jelentősebb bizonyítéknak érezzük a két kiadványban fellelhető gondolati felfogásbeli megegyezéseket. Ilyen mindenekelőtt az az élénk figyelem és lelkesedés, amellyel — II. JÓZSEF új cenzúrarendelete kapcsán, de annak jelentőségét szándékosan vagy illuzionizmusból (a mű névtelensége inkább az előbbire enged következtetni) erősen el is túlozva — a sajtó- és véleményszabadság kérdését kíséri. „Was könnte mich auch zwingen ihren Thron durch Verstellung in einem Staat zu entheiligen, wo einem jeden erlaubt ist zu denken, und zu schreiben, was und wie er will” — írja BESSENYEI folyóirata első számában. És a röpirat elején ezt olvashatjuk: „Die weise Huld desjenigen, dessen angehende Regierung uns Schadloshaltung für den grossen Verlust verspricht,

⁴ *Die Broschürenflut während der josephinischen Pressfreyheit*. Von BLUMAUER u. PEZZL. (1783.) — Josephinische Curiosa. Wien, 1850. V. 48.

⁵ *Realzeitung* 1782. I.

jedem aus uns die Freyheit angedeihen ließ, seine Meynungen über allerley Gegenstanden freymüthig zu äußern." Sem II. JÓZSEF, sem pedig az osztrák felvilágosult abszolutizmus elméletírói nem gondoltak ilyen méretű, mindenre és mindenkire kiterjedő sajtószabadságra.⁶ Erre csak az a BESSENYEI gondolhatott, aki ekkor már HELVETIUS nyomán, sokkal radikálisabb nézeteket vallott e téren is. Nem a sajtószabadság korlátozását kívánja akkor, amikor rámutat a sok megjelenő brosúrára, hanem az írókat és az olvasókat kívánja igényességre nevelni. Úgy érzi, hogy a sok értéktelen vitairat éppen a sajtószabadságot veszélyezteti, és ugyanakkor rámutat az öncélú, személyeskedő viták, vitairatok haszontalanságára. Az a BESSENYEI, akit máshol is mint a „pennacsaták” szorgalmazóját ismertünk meg, itt is éppen a lényeges kérdésekről folytatandó viták érdekében figyelmeztet mindarra, ami ezektől elterelheti a figyelmet.

E kérdésekkel kapcsolatban itt is, akárcsak a folyóiratban, szóba kerül az egyéni érdek és a közérdek problémája. Az öncélú vitairatok szerzőit ugyanis csak saját önzésük, egyéni érdekeik és a dicsőségvágy ösztönzi. Pedig BESSENYEI szerint ezúttal is az jár jobban, annak a munkája lesz időálló, aki egyéni érdekeit aláveti a közérdeknek, és akinek a tollát a társadalmi hasznosság, a patriotizmus mozgatja. BESSENYEI, aki miként folyóiratában láthatjuk, HELVETIUS nyomán felismerte az önzésnek, az egyéni érdeknek a nagy szerepét, ezúttal sem választja ketté mereven az egyéni és a közérdeket, hanem itt is azt bizonyítja, hogy az „értelmes önszeretet” („vernünftige Selbstliebe”) ugyanazt tanácsolja, amit a köz java. A röpiratban olvasható azon fejtegetések, amelyek arról szólnak, hogy a tudományok nem jutnak előbbre, ha egy-egy tudós, ahelyett, hogy egymást támogatva dolgozna, azon mesterkedik, hogy egymást becsmérelje, BESSENYEINEK ugyanebben az évben írt *Jámbor szándékára* emlékeztetnek, ahol szintén a tudomány szervezett, kollektív műveléséről beszél.

BESSENYEI a viták jellegének és stílusának megfelelő színvonalával kíván közelebb jutni a tudomány fejlődéséhez és az igazság megismeréséhez. A *Realzeitung* kritikusan írt válaszában ezt írta: „Ich weiss und sie wissen noch besser, daß kein einziger Gelehrter noch auf unserem Erdballe erschien, der ein philosophisches, theologisches, historisches oder ökonomisches System hervorgebracht hätte, wobei andere nicht irrige Meinungen dort und da entdecken konnten. Ein Beweis, daß unser menschlicher Verstand wohl zu einen Vollkommenheit nie gelangen kann.”⁷ Ebben a röpiratban is arról olvashatunk, hogy a véleményeltérések a helyes viták által válnak eredményessé, és az igazság a kölcsönös véleményeserék által bontakozik ki. „Man muß beyderseits anerkannte Wahrheiten zum Grunde legen, und denen, welche dem Widerspruche unterliegen, den Weg zu bahnen . . .” és: „Der Irrthum wird aus einem Winkel nach dem andern vertrieben, und muß endlich den Platz vollends räumen.” És miként a *Pennacsata* című kis írásában, itt is saját nézeteinek cáfolására, ellenvélemények kifejtésére buzdítja befejezésül olvasóit.

Az igazság minél jobb megközelítéséhez szükségesek a viták — ez BESSENYEI többször is hangoztatott véleménye. A nyolcvanas évek elején felburjánzó, öncélú, személyeskedő és kisszerű vitairatokban azonban éppen annak a nagy diszkusszióknak a sikerét látta veszélyeztetve, amelynek pedig a tudomány és a felvilágosodás terjedése szempontjából oly nagy jelentőséget tulajdonított.

Az *Über den Gebrauch der Freyheit der Presse* címmel, 1781-ben megjelent röpirat szerzőjének, a fenti érvek alapján BESSENYEI Györgyöt gondoljuk. Ezúttal azonban — ellentétben a szintén mostanában előkerült és teljes bizonyossággal BESSENYEI által írt *Der Mann ohne Vorurtheil*-lel — szükségesnek látszik még, hogy feltételezésünket a további kutatás megerősítse, vagy esetleg — megcáfolja.

KÓKAY GYÖRGY

⁶ Vö. GNAU Hermann: *Die Zensur unter Joseph II.* Strassburg u. Leipzig 1911.

⁷ *Realzeitung* 1781. 615. L

Régi Irodalmi Szemle (Staré Noviny Literního Umění). A szabadságharcot megelőző korszak hazai folyóiratainak átfogó regisztrálásával kapcsolatban nemcsak illő, hanem szinte adósságtörlesztésnek is tekinthető a megemlékezés a *Régi Irodalmi Szemle* névvel is idézett első kifejezetten folyóiratjellegű szlovák periodikáról, a *Staré Noviny Literního Umění*-ről.¹ Bár a folyóirat a maga korának figyelemre méltó zszurnalisztikai vállalkozása volt, az utókor előtt mégis meglehetősen homályban maradt és nem egy esetben a korszerű sajtótörténeti szintézisek vagy monografikus feldolgozások is mellőzték megemlézését. Ennek közvetlen oka minden valószínűség szerint az a tény, hogy az egyébként is csekély példányszámban megjelent lap Magyarország mai területén, legalább is nyilvános gyűjteményben nem áll a kutatók és érdeklődők rendelkezésére.²

A lapindulás időpontját tekintve, az első számával 1785. május 1-én megjelenő *Staré Noviny*-t az akkori Magyarország folyóiratai között előkelő helyen kell rangsorolni. A lapot csak néhány évvel előzik meg az első magyarországi német nyelvű periodikák, az 1764-ben indult *Pressburger Zeitung* mellékleteként publikált *Der Freund der Tugend* és a *Der vernünftige Zeitvertreiber*, az első önálló folyóiratok, a WINDISCH Károly Gottlieb szerkesztette *Pressburgisches Wochenblatt zur Ausbreitung der Wissenschaften und Künste*, az *Ungrisches Magazin*, a *Neues Ungrisches Magazin* (indulási évük 1781). Viszont már a *Staré Noviny* megjelenését követően indultak a magyar nyelvű folyóiratok, így a *Magyar Kurir* mellékleteként megjelenő *Magyar Múza* (1786), a *Magyar Hirmondó* melléklapja a *Pozsonyi Magyar Múza* (1787), az első irodalmi kritikai folyóiratunk, a KAZINCZY—BACSÁNYI-féle *Magyar Museum* (1788), valamint a Péczeli szerkesztette első népszerű tudományos periodika, a *Mindenes Gyűjtemény* (1789). A *Staré Noviny* közvetlenül felzárkózott a szlovákok első hírlapjához, az 1783-ban megindult, egyébként a kor szellemének megfelelően folyóirat jelleggel is rendelkező *Presspurské Noviny*-hez.

Természetesen a *Staré Noviny* megjelenése sem alkalomszerű, társadalmi előzmények és háttér nélküli vállalkozás volt. Társadalmi bázisa elsősorban az akkori Felső-Magyarország nyugati részének szlovák értelmisége volt, amelynek körébe a század hetvenes éveiben már behatoltak a felvilágosodás eszméi és a társadalmi, politikai helyzet helyi adottságai által megszabott keretben jelentős szellemi erjedést indítottak el. Ebben a korban kap erőre a szlovák nemzettévalás gondolata, amely a magyarlakta területek fejlődéséhez hasonlóan itt is elsősorban nyelvi-irodalmi síkon jelentkezik. A szlovák nyelv első kodifikációja, BERNOLÁK *Grammatica slavica*-ja azonban már a *Staré Noviny* indulását követően. 1790-ben került publikálásra és így folyóiratunk, mint ŠTŮR *Národňje Novini*-jáig valamennyi szlovák periodika, még cseh nyelven szólt a szlovákokhoz.

Maga a felvilágosodás a szlovák nép között, akkori társadalmi és kulturális viszonyainak megfelelően, a magyarsághoz viszonyítva lényegesen enyhébb hullámokat keltett. Mivel a nagyszombati egyetem már 1777-ben átköltözött Budára, a szlovák nyelvterületen — a pozsonyi evangélikus liceumtól eltekintve — hiányzott a jelentősebb kulturális centrum, az írók és olvasók túlnyomó többsége a falusi kúriák, kisvárosi udvarházak és ami különösen jellemző, a parókiák egymással rendszeres érintkezést alig tartó lakói közül kerültek ki. Önálló politikai vagy kulturális szervezet hiányában, a magyarságtól bizonyos mértékben társadalmi települési és nyelvi adottságaik miatt el is különült, zömében őstermelést folytató szlovákság számára ebben az időben szinte

¹ Korabeli ortográfia szerint: *Staré Noviny literního Vmenj*.

² A magyar nyelvű szakirodalomban csupán SZIKLAY László (*A szlovák irodalom története*. Bp. 1962.) foglalkozik részletesebben a folyóirattal. Fontosabb cseh, ill. szlovák források: V. KLIMEŠ: *Počátky českého a slovenského novinářství*. Praha. Orbis. 1955.; M. PIŠŮT—K. ROSENBAUM—V. KOCHOL: *Literatura národního obrození*. Vyd. SAV Bratislava, 1960.

kizárólag az egyházak, illetve az általuk fenntartott intézmények biztosították a művelődés lehetőségét; maga a szlovák értelmiség ekkortájt lényegében a katolikus és evangélikus klérus tagjaiból és az egyházak szolgálatában álló funkcionáriusokból és alkalmazottakból állott.

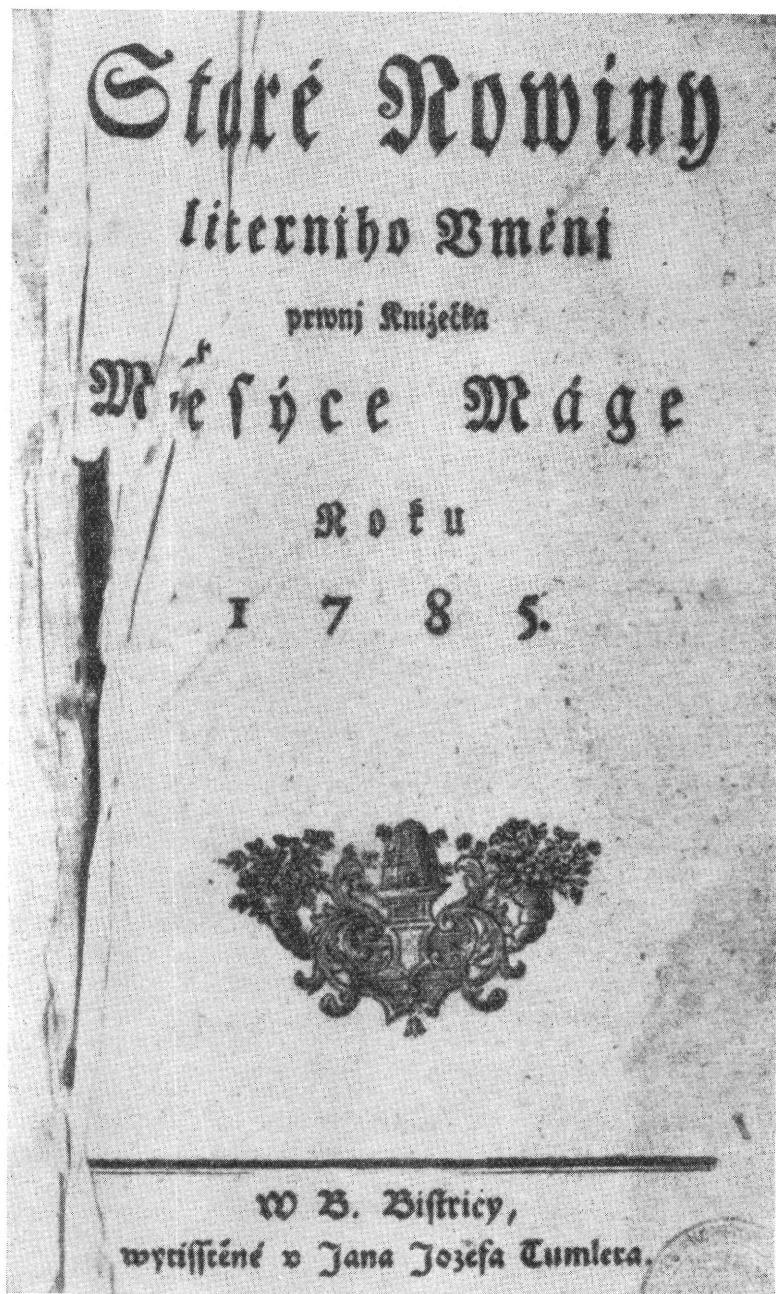
Ez a helyzet természetesen éreztette hatását a felvilágosodás eszméinek érvényesülése során is. A szlovák értelmiség érdeklődését elsősorban a lokális problémák kötötték le, az értelmiség szoros kapcsolatot tartott az alapvető termelési ággal, a mezőgazdasággal, a feudalizmus Európa-szerte roskadozó társadalmi-gazdasági formációjával szemben pedig bizonyos atavisztikus reverenciával, vagy legalábbis passzivitással viseltetett. A szlovák felvilágosodást ezen provinciális jelleg mellett még az az ellentmondás is jellemezte, hogy hívei, akik az eszméket osztrák közvetítéssel vették át, azok gyakorlati megvalósítását az abszolutista uralkodó, II. JÓZSEF személyétől várták. A nemzeti öntudatra még nem ébredt szlovákság legjobbjai a jozefinista reformokat, mint az emberi jogegyenlőséget és a gondolatszabadságot biztosító intézkedéseket üdvözölték, azonban, bár ezektől a polgárosodási folyamat gyorsulását remélték, a fennálló társadalmi és politikai keretek lebontásának kérdését fel sem vetették. Miközben erőteljesen sikra szálltak a szlovák nyelv fejlesztése és közéleti érvényesítése érdekében, elégedett lojalitással vallották magukat a „hungarus” haza hű fiainak, ugyanakkor nemegyszer, mint a folyóirat beköszöntőjében is, latin nyelvű versben juttatták kifejezésre spontán hálájukat a kegyes császárnak titulált és soknemzetiségű birodalma germanizálására törekvő uralkodónak.

A fentiekből szinte következik, de mégis kiemelendő, hogy a szlovák felvilágosítók elitje, köztük a *Staré Noviny* szerkesztésében közreműködő evangélikus lelkészek szilárdan álltak a vallás talaján. A felvilágosodási klasszikusainak beható ismerete és társadalmi—politikai tanításaiknak igenlése mellett nemcsak megmaradtak az eszmék békés együttélése síkján, hanem a tőlük tanult racionalista érvelést is apologetikájuk erősítésére használták fel.

A *Staré Noviny* munkatársai azon tudományos egyesület tagjai közül kerültek ki, amelyet Ondrej PLACHÝ (1755—1812) evangélikus lelkész 1785-ben Besztercebányán Societas Slavica néven alapított. Az egyesület, amely az első a korra jellemző kis hatósugarú vidéki szlovák írói csoportosulások között, célkitűzései szerint a szülőföld és a honfitársak múltjának és jelenének megismertetése útján kívánta fejleszteni a szlovák nemzeti öntudatot. Eszméi irányelvek nyújtása helyett gyakorlati jellegű feladatként vállalta a hagyományok rögzítését, a más nemzetekhez való viszony tisztázását, a szellemi és gazdasági elmaradottság felszámolását. Az egyesület tagjai az ország területén szét-szórva éltek, egyesületi tevékenységük lényegében a lapnak küldött cikkek megírására szorítkozott.

Összefogásuk és általában a lap létrehozása és fenntartása az alapító-szerkesztő PLACHÝ nevéhez fűződik. PLACHÝ lelkészi, tanári, funkcionáriusi minőségben egész életét egyháza szolgálatára szentelte, számos egyházkormányzati, hitvédelmi, hitbuzgalmi iratot alkotott, kéziratban maradt egyháztörténetet is írt. A korabeli kulturális és gazdasági viszonyok között a *Staré Noviny*hoz hasonló időszakai lap rendszeres megjelenítése, anyagi bázisának folyamatos biztosítása magában véve is kivételes szervező energiát igényelt. De PLACHÝ emellett a lap eszméi vonatkozású cikkeinek jelentős részét maga is írta, széles körű műveltsége, irodalmi tájékozottsága és fejlett íráskészsége folytán fegyelemre méltó tartalmi és formai színvonalon.

Szerkesztői minőségében természetesen az ő érdeme a cikkírók megfelelő összeválogatása is. Munkatársai szinte kizárólag társadalmi súllyal bíró, irodalmi hírnévvel rendelkező vagy ilyenre később szerttevő evangélikus lelkészek. Köztük első helyen kell említeni Juraj RIBAYT (1754—1812), akkortájt cinkotai lelkész, Josef DOBROVSKÝ-

1. ábra

nak, a szlavisztika és a cseh irodalomtudomány megalapítójának barátját és munkatársát, korának egyik legsokoldalúbb és legképzettebb szlovák közéleti személyét, aki elsősorban a szlovák folklór és a nyelvészet terén tevékenykedett és többek között jelentős szó- és közmondás-anyagot gyűjtött a régi irodalmi emlékek és a korabeli szlovák népnyelv alapján. A munkatársak közül kiemelkedő egyéniségek: Augustin DOLEŽAL (1737—1802), a folyóirat megjelenése idején szucsányi lelkész, aki elsősorban *Az egész világ emlékezetes tragédiája* című párbeszédés biblikus epikus költeményével örököltette meg nevét a korai szlovák irodalom történetében; Michal SEMIAN (1741—1812), a ratkói iskola rektora, az első szlovák nyelvű magyar történelem írója és MÉSZÁROS Ignác szentimentális regényének, a *Kartigámnak* szlovák átdolgozója; Bohuslav TABLIC lelkész (1769—1832), korának polihisztor tudósa, az angol és francia szépirodalom első szlovák műfordítója, a régi szlovák versek gyűjteményének összeállítója és az első szlovák költészettörténet írója. A szerkesztő mellett a folyóirat legszorgalmasabb cikkírója és nyelvész szakértője Jan HRDLIČKA maglódi lelkész (1741—1810).³

Ami a folyóirat zsurnalisztikai profilját illeti, a *Staré Noviny* a nyugati morális folyóiratok német típusához áll legközelebb. Ezek, mint a lipcsei *Die Vernünftigen Tadeln* innen és a zürichi *Discurse der Mahlern* — angol elődeikkel a *The Tatler*-rel és a *The Spectator*-ral ellenétben — nem a már uralomra jutott burzsoázia szócsövei voltak, hanem a csak éppen ébredő polgári rend számára halmoztak fel szellemi fegyvertárat, nem is annyira valóságos folyóiratok, mint inkább cikkgyűjtemények, amelyeket esetleg megváltozott cím alatt rendszerint könyvformában is kiadtak. A *Staré Noviny* német mintáihoz hasonlóan a legkülönbözőbb tárgykörből hoz tanulmányokat, vitacikkeket, ismertetéseket, közöl glosszákat, anekdotákat, tanítómeséket, ad gyakorlati tanácsokat, kommentál időszakos kérdéseket. Német mintáival szembe állítja formai téren a bizonytalan írástechnika és a gyenge tipográfia, érdemben pedig az a tény, hogy az egyházi személyek által szerkesztett folyóirat a zömében hithű szlovák értelmiség vallásos ideológiáját nem megingatni, hanem éppen megerősíteni igyekezett.⁴

Ha az 1785 májusától 1786 áprilisáig 12 számot megélt és összesen 741 oldal terjedelemben megjelent havi folyóirat cikkeinek tartalmi megoszlását elemezzük, a közlemények oldalterjedelme alapján a legnagyobb csoportot (33%) a vallási vonatkozású, ill. vallásos szemléleten alapuló filozófiai, etikai és társadalompolitikai cikkek alkotják. Bár a folyóirat munkatársai közül a hitelesen megállapítható szerzők maradéktalanul idealista állásponton állnak és kivétel nélkül az evangélikus klérus tagjai, európai szintű műveltségük és a felvilágosodás eszméinek behatód tanulmányozása az e csoportba tartozó írásművek tartalmát, célkitűzéseit és érvelési módszereit is befolyásolja. DESCARTES és LEIBNIZ hatása felismerhető pl. az apologetikus irányú cikkekben, ahol a lélek önálló létét, halhatatlanságát bizonyító érvelésnél háttérbe szorulnak a kinyilatkoztatásra,

³ A szerkesztő és a munkatársak irodalmi tevékenységére nézve lásd RIZNER V. Ludovit: *Bibliografija slovenského pisomništva*. Turc. Sv. Martin. 1932. Személyükhöz kapcsolódó magyar nyelvű, ill. vonatkozású fontosabb tanulmányok: SZABÓ Zoltán: *A cseh—tót szellemi közösség kezdetei*. Ribay György életműve. Egy. Phil. Közl. 1937. 169—209 p.; KRČMÉR, Štefan: *Literárne súvislosti*. I. Sborník Matice Slovenskej VI. 1928. 1—7. Egyéb. méltatásuk: ČAPEK, Jan B.: *Augustín Doležal a jeho tragoedia*. Bratislava 1931. évf. 565—633 p.; PRAŽÁK, Albert: *Dějiny slovenské literatury*, I. Praha. 1950.

⁴ A lap jellegére és cikkeinek tartalmára vonatkozólag a maga módján utal az alcím, helyesebben a cím alatt megjelölt célkitűzés: „Különböző írássok egybegyűjtése a történelem, a földrajz, a csillagászat és a gazdaság köréből, hasznos időtöltés céljából és a szlovák nyelvet szerető, a tudományokban jártas olvasók számára s a fiatalok szükséges tanításaképpen részben más könyvekből kiszedve s tiszta szlovák köntösbe öltöztetve, részben újonnan szereve.”

a biblia tekintélyére alapító tradicionális bizonyítékok és inkább a logika, a pszichológia sőt a fiziológia köréből igyekeznek érveket gyűjteni.⁵ A folyóirat támadja ugyan LA METTRIE mechanikus materializmusának tételeit, de cáfolat céljára elsősorban a német deista Herman Samuel REIMARUS érveit használja fel.⁶ Erkölcsstani kérdéseket tárgyaló cikkekben főleg a KONFUCIUS-féle laikus morál elvi alapján álló Christian WOLF hatása érezhető, aki szerint a jó önmagáért való, az erkölcsi magatartás egyetlen helyes forrása az ész.⁷

A felvilágosodás eszméinek hatása alatt a BAYLE, VOLTAIRE és ROUSSEAU műveit jól ismerő munkatársak állást foglaltak az emberi egyenlőség elvének, a vallási türelemnek teljes mértékű érvényesítéséért. Maga PLACHÝ a vallási türelemmel foglalkozó tanulmányában kifejezetten hangsúlyozza, hogy minden ember nemzetiségi hovatartozásától, vallásától, társadalmi helyzetétől függetlenül, természettől fogva tagja az emberiség nagy családjának és egymással közvetlen testvéries, vérrokon kapcsolatban áll.⁸ A vallási türelem kérdése a folyóirat több munkatársa más irányú cikkeiben is állandóan visszatérő téma. Rámutatnak pl. arra, hogy Hollandia mintája lehet a vallási türelemnek, mert ott nemcsak az ismert egyházak, hanem a kisebb szekták ellenében is érvényesítik. Kiemelték, hogy az akkori Oroszország türelmet tanúsít a törökök, tatárok és „más pogányok” irányában azzal az indokolással, hogy azok is hasznos állampolgárok. A Szent Bertalan-éj eseményeit tárgyaló cikk szerzője felhívja a figyelmet VOLTAIRE *Henriade*-jára és felsóhajt: „Nem tanulhatnának-e a keresztény hívők éppen a természet-hívőktől keresztényi szeretetet?”

A cikkek második és harmadik csoportját (oldalaterjedelemben 23, ill. 14,5%) a történelmi (mitológiai, genealógiai), ill. a földrajz-néprajz-honismereti cikkek alkotják. Ezek lényegében a népszerű tudományos ismeretterjesztés szerepét kívánták betölteni, rendszerint valamely morális tanulság kiemelésével. Így a IX. KÁROLYRÓL szóló cikk az uralkodók figyelmébe ajánlja a türelmet, a XENOPHON *Kyropaideia*-ja alapján KYROS perzsa király történetét ismertető cikk igyekszik megrajzolni az ideális uralkodó alakját, a NERÓVAL foglalkozó cikk a kegyetlenséggel szemben igyekszik olvasói ellenérzését felkelteni. A történelmi cikkek közül jelentősebbek az ókori germánokkal, SARDANAPALLAL, a keresztesháborúkkal, Konstantinápolyval, LUTHER végrendeletével, valamint az ausztriai és az orosz uralkodóházak genealógiájával foglalkozó írások. Részletes földrajz-statisztikai cikkek ismertetik a Habsburg birodalom országait, alapos néprajz-kultúrtörténeti tanulmányok foglalkoznak a törökökkel és arabokkal.

A negyedik, ugyancsak a folyóirat közhasznú ismeretterjesztő jellegét tükröző csoportba (az oldalaterjedelem 11%-a) sorolhatjuk azokat a többnyire rövidebb cikkeket, amelyek az egészségügy, a gazdálkodás és a háztartás különböző gyakorlati kérdéseivel foglalkoznak tanácsadó céllal. Egyesek általánosabb jellegűek (pl. „Válasz arra a kérdésre, hogyan őrizheti meg az ember jó egészségét”, „A hosszú élet titka”), mások

⁵ PLACHÝ: *Nesmrtednost duši lidských* 357–405. p.

⁶ Szerinte a kinyilatkoztatás szükségtelen, mert az isteni jóságról és bölcsességről nem tételezhető fel, hogy egyetlen embert is hagyna a sötétségben tévelyegni. L. KLIMEŠ I. m. 166. l.

⁷ KLIMEŠ: I. m. 165 p.

⁸ PLACHÝ: *Snašelivost* 459. l. Az emberi egyenlőség eszméjének mély átérzése mondatja vele azt a gyakorlati tapasztalatokkal alig alátámasztható nyilatkozatot: „Habár szegény vagyok és nincs hova lehajtanom fejem, mégis azok, akik a fejedelmi, királyi, császári palotákban laknak, közeli hozzátartozóim, vér szerinti testvéreim, akik az ő családjukból semmiképpen sem úzhatnak ki.” Más helyen PLACHÝ megállapítja: „Isten napja ugyanúgy süt MOHAMED vagy a dalai láma híveire, mint ránk és valameny-nyiünkre. Azok parancsai szerint ugyanúgy lehet erkölcsösen, sőt jó emberként élni.”

konkrét esetekre szóló tanácsok (témái pl. a kis gyermekek fogainak kihúzása, a gesztenyetermesztés, a száraz diófák felfrissítése, kotlóstyúkok nevelése, veszett kutya harapása esetén alkalmazható ellenszerek, vízbefulladt ember életrekeltése). E csoporthoz kapcsolódva említhetjük meg azt a feltűnően csekélyszámú természettudományi cikket (az oldalterjedelem 3%-a), amelyek túlnyomóan idegen cikkek adaptálásai. Ismertetéseket közül a folyóirat az elefántról, az orrszarvúról, a bálnáról, népszerű formában tájékoztatja olvasóit KOPERNÍKUS alapján a heliocentrikus világról.

A kérdés jelentőségéhez és a lap célkitűzéseire képest kevés, de elég terjedelmes cikk foglalkozik nyelvtudományi kérdésekkel (7,5%). Köztük legjelentősebb HRDLIČKA-nak *A cseh vagy általában a szláv nyelv kiválóságáról* szóló tanulmánya.⁹ E cikk jelentős állomás a szlovák-cseh-szláv nyelvi-népi öntudat kibontakozásának útján. A barokk korban a nemzeti eszmélés első lépései inkább a latin nyelvtől való bizonyos elfordulás formájában jelentkeztek. PÁZMÁNY és más vallásos szerzők műveit szlovákra fordítják, a cseh emigráns lelkészek viszont inkább a cseh nyelv térhódításának útját egyengetik. A szlovák nyelv önállósítására, a cseh irodalmi nyelv és az egyházi nyelv elszlovákizálására irányuló tudatos törekvés a XVII. század végén indul meg. Ez az irányzat még a következő század folyamán is megmaradt a hungarus patriotizmus korlátai között, másrészt azonban kezdettől fogva hangot ad a szláv összetartozás gondolatának is. Ez utóbbi a szlovák népi líra és a világi műköltészet fejlődésével, a nyugat- és középszlovák dialektusoknak irodalmi nyelvvé való alakulásával bizonyos mértékig háttérbe szorul és a cseh vonalat elsősorban a cseh nyelvet egyházi funkciójukban is használó evangélikus papi körök képviselik. HRDLIČKA, akire felismerhetően hatott mind COMENIUS¹⁰ mind a korabeli cseh nyelvészek szemlélete,¹¹ utolsóként BERNOLÁK fellépése előtt — a későbbi romantikusok előfutáraként nagy lelkesedéssel, de hiányos nyelvészeti felkészültséggel szintézisbe akarja foglalni a két vonalat. Legtöbb kortársához hasonlóan azonban neki sincs világos álláspontja a cseh és a szlovák nép és nyelv rokonságának foka, ill. az eltérés lényege tekintetében, csaknem szinonim értelemben használja a szlovák, cseh, szlovák-cseh, sőt a szláv megjelölést, még annak a megalapozatlan nézetnek is helyet ad, hogy a szlovák nyelv valamennyi szláv nyelv ősnyelve. Bár tartalmánál fogva HRDLIČKA cikket inkább a cseh lapoknak kellett volna közölni, a modern kommentárok¹² megállapítják, hogy szerző a cseh nyelv „biblikus” fejlődés változatát elég gyatra formában alkalmazza és megkezdően következtetlenségül vegyíti szlovák kifejezésekkel. (Feltételezhetőleg a nyelvi bizonytalansággal függ össze, hogy a lap szépirodalmi anyaga teljesen jelentéktelen, egy-két anekdota, tanítómese, néhány részben oktató, részben az uralkodót dicsőítő vers.)

HRDLIČKA tanulmányában nyolc érvet hoz fel a cseh, ill. a szláv nyelv felsőbbrendűsége mellett. Régi voltát afféle pre-romantikus érveléssel, bizonytalan eredetű mondák kritikátlan átvételével indokolja. Értéket jelent eredetisége és függetlensége, mivel — a tanulmány szerzője szerint — semmiféle más nyelvből nem ered (nem „leány nyelv”, hanem a szó szorosabb értelmében vett „anya nyelv”), valamint hasznossága, mert a „királytól a koldusig” a lakosság minden részének érintkezési nyelve. Telve tetterős optimizmussal, a nyelv fejlesztése érdekében aktív hazafias magatartásra hívja

⁹ *Vznešenost' řeči české neb vůbec slovenské* (417—438 p.).

¹⁰ L. *Chvála jazyka českého* c. művét.

¹¹ L. többek között Johann Alois HANKE: *Empfehlung der böhmischen Sprache und Literatur*. Wien, 1783.

¹² KLIMEŠ i. m. Ugyanő kiemeli, hogy a szlovák nyelv, ill. nép jelölésére ma használatos „slovensky” kifejezést akkor a szláv (a jelenlegi nyelvben „slovansky”) faj megjelölésére alkalmazták.

fel honfitársait. Rámutat arra, hogy a lengyelek és oroszok (a „moszkvaiak”) már jobban kiművelt nyelvvvel rendelkeznek.

Már a lap beköszöntő cikke is tiszteletteljes elismeréssel szól az uralkodóról. különösen méltányolja a szlovák nép iránti megértő magatartását, vallási toleranciáját. Ezt a lojális beállítottságát a lap mindvégig megtartotta: a fennálló társadalmi, politikai és gazdasági rendet nem bírálta, kulturális vagy nemzetiségi jellegű szervezkedést nem propagált, az alsóbb néprétegek nehéz helyzetéről, terheiről nem írt. Ugyanekkor patrióta büszkeséggel ecseteli a „magyar föld” természeti szépségeit, termékeinek bőségét. A Habsburg birodalom centralizáló és germanizáló törekvéseinek időszakában is a történelmi magyar államalakulatot tartja szem előtt és földrajzi-néprajzi jellegű cikkeiben a cseh-szlovák rokonság és a szláv testvériség gondolata sem szerepel.

A folyóirat Jan Josef TUMLER besztercebányai, különösebb hírnévre nem emelkedett vidéki nyomdájában, fraktur betűtípussal, gyenge tipográfiai kivitelben (változó méretű szedéstűk, görbülő sorvezetés, egyenlőtlen betűnagyság) jelent meg, és korabeli. de bizonytalan helyesírást tükröz. A 12 szám folytatólagos oldalszámozást kapott. A cikkek címe sok helyen barokkos terjengősséggel jelöli meg a tartalmat, máshol a szerző értelmező alcímet ad, vagy a tanulmány részegységeiről jelszószerűen tájékoztat. Folytatólagos cikkeknél gyakran történik utalás az előzményre. Viszonylag kevés cikk tünteti fel név szerint a szerzőt, egyes helyeken felismerhető a rá való utalás, máshol viszont csak elemzéssel felderíthető pszeudonimek szerepelnek. Bibliográfiai apparátusa az egyes számok hevenyészve összeállított hiányos tartalomjegyzékei és az utolsó szám végén újonnan szerkesztett teljes címjegyzék, a folytatólagos oldalszám megadásával. Ez utóbbi sok helyen, bár meglehetősen ötletszerűen ad tartalmi annotációt. A szerzők esetenként megadják a cikkek forrásait, vagy megemlítik a témáról részletesebb tájékoztatást adó műveket.

A folyóiratnak mindössze 60 előfizetője volt. Köztük 39, túlnyomólag evangélikus, egyházi személy, 21 nemes; 4 nő. Borítólapjának verzőján feltünteteti az előfizetők nevét. Szlovák, magyar, német hangzásúak egyaránt szerepelnek. Az évi előfizetés ára négy arany volt.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Folyóirataink példányszáma és olvasóközönsége az 1840-es és 50-es években. A példányszámok kérdése — az újabb korok felé haladva — mindinkább kiadói üzleti titok lett, ezeknek adatait tehát hosszas kutatások árán sem lehetne hiánytalanul megállapítani. Bizonyos tekintetben a véletlen is szerepet játszik, hogy mely írói levelestárakban, memoároknak stb. bukkanunk értékes adatokra. Számottevő előmunkálatok híján rendszeres adattartár ma még senki sem szolgáltathat. De — úgy véljük — jelentős mértékben előbbre vihetjük a kérdést azzal, ha legalább több évtizedes gyűjtésünk szórványos és töredékes eredményeit feldolgozzuk.

Sajtótörténetünk „hőskorában” a szerkesztők és kiadók még nyitott sisakrostállyal álltak a közönség elé. Az egyes évfolyamok végén közzétették a „t. előfizetők” névsorát lett légyen az százon aluli maroknyi létszám vagy sok százat kitevő díszes hadsereg!

Az első évtizedekben, a XVIII—XIX. századfordulón tehát elég könnyen tájékozódhatunk. Nemcsak szám szerint, de név szerint is ösmerjük KÁRMÁN József *Uránidjának*, DÖBRENTÉY Gábor *Erdélyi Múzeumának*, a *Tudományos Gyűjteménynek* stb. előfizetőit, illetőleg olvasóközönségét.

De később, a 40-es, 50-es, 60-as években már annak is örülhetünk, ha legalább a lapok példányszámát sikerül megtudnunk. E korszak lapjainak olvasóközönségére már

csak közvetve: a tartalom, az ízlés-irány, néhány memoárszerű följegyzés és esetleg egypár szerkesztői üzenet révén következtethetünk.

A források e kétféleségéből adódik, hogy a régebbi fejezetet részletesebben ismerjük és közelebről megvilágíthatjuk, mint az újabbat! Amott szinte személy szerint találkoznak az olvasókkal, itt csak nagy általánosságban.

Ezúttal az 1840-es évek három folyóiratára (*Regélő Pesti Divatlap*, ill. *Pesti Divatlap*, *Honderü és Magyar Életképek*), valamint az 50-es évek legelső folyóiratára (*Hölgyfutár*) vonatkozó sajtótörténeti vizsgálatainkat foglaljuk össze.

I. A 40-es évek három legjelentősebb folyóirata, indulásuk sorrendjében: a *Regélő Pesti Divatlap* (későbbi címe *Pesti Divatlap*), a *Honderü* és az *Életképek*.

Az elsőt mint a kor leginkább haladó és népies irányú folyóiratát tartjuk számon; a második ellenkezőleg: a konzervatív körök s főleg az arisztokrácia közlönye; a harmadik — a *Pesti Divatlap*-hoz hasonlóan — szintén demokratikus törekvésű, de mérsékeltebb s tartózkodóbb.

A *Regélő Pesti Divatlap* MÁTRAY Gábor *Regélőjének* folytatása. ERDÉLYI János és GARAY János indította meg 1842. január 1-én. De ERDÉLYI csak rövid ideig vett részt a szépirodalmi rovatok szerkesztésében. A lap két és fél éven keresztül (1844. június végéig) lényegében GARAY János munkája.

A folyóirat előfizetőinek száma 1842-ben, a meginduláskor igen figyelemre méltó: „Nevünkhöz oly bizodalommal volt a közönség, hogy midőn hölgylapot hirdeténk számára kiadni, tizenkét száznál több előfizető gyűlt össze.” (1842. szept. 1. sz. 697—8. l.) Ennél többre — úgy látszik — nem is számított a szerkesztő, mert már aug. 25-én közli, hogy „az I. félévi Divatlap-példányok egészen elfogyván, már csak csonkapéldányokkal szolgálhatunk”. Sőt mi több: a szerkesztőség maga ajánlkozik „néhány teljes számú, be nem piszkolt” első félévisorozat visszaváltására, pestiektől 5, vidékiektől 6 pengő forintjával. (Uo.)

A *Regélő P. D.* közönségsikere fölkelte a már erősen hanyatló *Athenaeum* féltékenységét. BAJZA többször megtámadta a lapot, de GARAY és főmunkatársa, VAHOT Imre kíméletlenül visszavágtak. A *Regélő P. D.* „Hírlapi sarampó” című rovatát mintha egyenesen azért létesítették volna, hogy ott teljes fegyverzetben szálljanak síkra „a mikrológus” BAJZÁVAL.

VAHOT Imre az *Athenaeumot* „kis közönségű lapnak, most már alig lézengő, tudománytalan óságnak” nevezi, később pedig (dec. 18) szerkesztőjét, BAJZÁT „irodalmunk zugprókátorának” titulálja s más, hasonló jelzőkkel illeti. De végül is elült a harc, s két év múlva (1844. jan. 11.) ERDÉLYI János már teljes tárgyilagossággal állapítja meg az időközben (1843 végén) megszűnt *Athenaeumról* a következőket: „Az Atheneum volt szerencsés mintegy három-négy év alatt megindulása után oly hiteles organumnak tekinteni, hogy aki oda írt, az iránt láthatlanban is bizalmat, szimpátiát érz a közönség; de utóbbi években olvasóinak kevés száma miatt hatása igen szűk körre szorult, s benne föllépni név szerzése végett csak félszerencse lőn.” Végeredményben tehát a friss erőkkal és élénk tartalommal jelentkező *Regélő P. D.*-nak is szerepe volt a nagy jelentőségű *Athenaeum* bukásában.

Vizsgálódásunk szempontjából GARAY *Regélőjének* legfontosabb közleménye: *Visszapillantás első évi pályánkra* c. önjellemzése (1842. nov. 3., 987—8. l.): „Nem csatlakoztunk — úgymond —, midőn kb. egy évvel ezelőtt a magyar szép-világot, politikai árózónánk közepette, egy Divatlappal kínáltuk meg; mert felszólalásunk oly kegyes részvétre talált, minővel eddig magyar divatlap nem dicsekedhetett: ezerkét száznál több előfizetőnk közül ti. a nyári, rendszerint minden magyar lapokra szűkebb, év-fél is alig vitt el tőlünk annyit, hogy a helyettök újból s kivált okt. óta e percig érkezők által helyre ne üttetnének, mi legszólóbb bizonyosága, hogy Divatlapunk egy művelt magyar nemesi rendnek — melynek számára írni mindig büszkéek vagyunk — méltányos kívána-

taít, szükségeit meglehetősen eltalálta, noha kielégíteni még csak ezután foghatja... Midőn tehát a nagyérdemű közönséget bizonyossá tesszük, hogy Divatlapunk a közeledő 1843-i évben is pályázni törekszik — ígéretek helyett inkább visszautaljuk arra, mit eddig adtunk; ebből biztosabban következtethetend arra, mit várhat ezentúl tőlünk. Irányunkat és programunkat nincs miért megváltoztatnunk; lapunk ezentúl is a haladás és nemzetiség zászlója alatt egy művelt nemesi rendnek szellemi, művészi és társas életi kívánatait fogja a javítás és haladás szellemében tárgyalni, szívének és eszének mulattató és oktató élményt szerezni, nagy tekintettel hölgyeinkre, kik ti. magyarok, s nemzeti szellemben kívánnak társalogni, mulattatni, vagy ha tetszik művelődni." Önreklámja ezúttal is az *Athenaeum*-ot sérti, megjegyezvén, hogy „az *Athenaeum* 1/4 íve alig két ujjal nagyobb a mi 1/8 ívünkénél...”

GARAYtól 1844 június végén VAHOT Imre veszi át a folyóiratot és címét *Pesti Divatlapra* változtatja. 1846-ig PETŐFI a segédszerkesztője.

Az új szerkesztő a június 26-i szám borítékáján közli *Előfizetési jelentését*. Hivatkozik új munkatársára, PETŐFIRE, s a lap terjedelem- és tartalombeli gazdagodását ígéri. A mellékletek között nemcsak divatlapokat, hanem írói és művészi arcképeket, sőt „hímetmintákat” is fog nyújtani. Az előfizetési ár marad a régi: pestieknek 5 ft, vidékieknek 6 ft. évente. — Számunkra nem közömbös, hogy kik segédkeztek VAHORNAK a pesti és vidéki előfizetők gyűjtésében: „Előfizetni lehet minden magyar- és erdélyországi postán, külföldre egyedül a bécsi főpostahivatalnál. Kolozsvárt különösen t. Méhes Sámuel s Nagyenyeden t. Vajda Dániel uraknál; Pesten a lap kiadóhivatalában: szeglet-ház a Hatvani és Magyar utcában, 526. sz. a., s Eggenberger és fia könyvtárusoknál a Ferenciek terén.”

Előfizetőinek számát VAHOT egyszer sem teszi közhírré, mint GARAY tette. Csupán sejteti, hogy előfizetőinek tábora az eredeti 1200-as létszám körül hullámszik. „A magyar nőnem hivatása”-ról elmélkedve, panaszkodik, hogy „legnagyobb tehetségű íróink kenyérkereset közt kénytelenek eltölteni idejük legszebb részét; nagy örömszajt kell támasztanunk amiatt, ha egynémely magyar regénynek 2—3 000 vevője van, míg köztünk a külföldi regényekből 20—30 000 példány is elkél...” Végül a minket legközelebből érdeklő vallomás: „A divatlapszerkesztő fennen dicsekszik, ha 1 000-ig fel bírja vinni előfizetői számát, míg egynémely magyarhoni német divatlapnak annyi előfizetője van, mint összesen a három magyarnak. — És ez nagyobbára onnét van, mert a magyar nőnem valódiilag nem felel meg hivatásának...” (1846. ápr. 2. 261—4. l.)

Múlt századbéli folyóirataink gyakran közlik a külföldi lapok előfizetési statisztikáját. Ezzel nemcsak érdekes tudnivalókat vagy kuriózumokat akarnak nyújtani olvasóinknak, hanem ezen túlmenően: felrázni, nevelni akarják őket a jó példák követésére. Ezt teszi VAHOT is, midőn az 1846. évf. egyik számában (757 l.) felsorolja egy csomó francia lap példányszámát; 18 francia lapnak összesen kerek 62 000 előfizetője van, tehát egyenként átlag több mint 3 000. Ugyanakkor neki (VAHOTnak) dicsekednie kell azzal, hogy *A Magyarföld és Népei* című, folyóiratnak nevezett füzetes vállalata előfizetőinek száma „az 1 000-et már jóval felülhaladja”. (1846. 335. l.)

II. FRANKENBURG Adolf *Emlékiratai* (I—III. köt. 1868) a negyvenes évek sajtótörténetéhez igen fontos és értékes tudnivalókat nyújtanak.

Az *Emlékiratok* II. kötete a fiatal írók BAJZA *Athenaeuma* ellen intézett csatározásainak rajzával kezdődik. „Legkészségesebb szövetségesünk — úgymond FRANKENBURG (II. köt. 12. l.) — Munkácsi János, a *Rajzolatok* szerkesztője volt, ki lapját teljesen rendelkezésünk alá engedte.” A *Rajzolatok* „mintegy 6—700 előfizetőt számlált, ami akkor divatlapnál nem megvetendő mennyiség volt...”

E fejezet egyik jegyzetében (II. köt. 12—13. l.) FRANKENBURG igen becses adalékokat közöl az akkori lapok és folyóiratok példány-, illetőleg előfizető-számáról:

„Budapesten akkoriban a következő újság- és hetilapok jelentek meg: *Jelenkor* 3800, *Tudósítások* 1600, *Regélő* és *Honművész* 500, *Rajzolatok* 650, *Kémlő* 500, *Ismertető* 200, *Athenaeum* és *Figyelmező* 800 előfizetővel. — E lapok hetenkint 15 szedőt, 15 sajtót s 28 nyomót foglalatostokdattak, s körülbelül 35 000 ív papirost fogyasztottak el; legtöbb munkaerőt pedig, ideértve a rézmetszőket, réznyomókat és festőket is, a divatlapok (*Regélő* és *Rajzolatok*) vettek igénybe.”

FRANKENBURGNak persze saját lapjáról, az *Életképekről* van legtöbb mondanivalója. Emlékiratai II. kötetének második fele és a III. köt. túlnyomó része az *Életképekről* szól. Reánk most csak a példányszámok és az olvasók kérdése tartozik.

„A M. *Életképek* első hat füzetének nyolcszáz példánya kelt el” — mondja a II. köt. 140. lapján. — Később az *Életképeknek* mintegy 1200 előfizetője volt, s ezeknek több mint fele egész évi előfizető (II. köt. 235. l.). Ez aránylag magas példányszámot ismételten hangsúlyozza: A folyóirat „oly költséges kiállítással jelent meg, hogy az év végén 1200 előfizető után nem maradt annyi, hogy tulajdon lapomra előfizethettem volna”. (II. 239—240. l.)

Egy mellékmondatból megtudjuk a *Honderű* előfizetőinek számát is: „A *Honderű* amily magasztalója volt eleinte, oly dühös ellensége lett később az *Életképeknek*, főképp midőn ennek előfizetői két harmaddal múltak föl az övéit...” (II. 232.) Eszerint az 1200 előfizetőt számláló *Életképekkel* szemben a *Honderűnek* mindössze 720 előfizetője lehetett. (Ennek a számnak kétharmada 480.)

Az *Életképek* olvasótáborának összetételére FRANKENBURG emlékiratai nyomán csak következtetni lehet. A III. kötetben (26. l.) elmondja, hogy GAAL Józseffel együttesen írogatott *Darázsok* című rovatban derekasan csipkedték azon „bűháborító bajszú tensurákat, kik ázsiai ősi nyugalommal a haza egére torlódó föllegek létét csak akkor kezdik gyanítani, mikor a menkő lecsapott, s ekkor is — meggyőződvn, hogy a segedelem már késő — újlag régi tespedésükbe dőlnek”. Ezek a reformkorban egyre általánosabbá váló szatírák sok olvasójukat megnevettették, „de még többen akadtak, akik ellenségeink lettek”. Gróf Fáy István (máltai lovag) „régis ismeretség s barátság ösztönénél fogva” kérte Frankenburgot egy hosszú levélben: „ne méltóztatna” a nemességet s főleg a „magos aristocratia” szalon-életét „persiflirozni”, mert — úgymond — „az bizonyisten nem ér semmit, s azonfelül a költői tehetségnek legnagyobb ága a kivicezés, miután kicsúfolni mindent lehet a világon”. „Somogyból apámnak egy volt táblabíró barátja hatalmas pirongatoriumot, Borsodból és Szabolcsból pedig egypár fűtykőst és ólmos botot küldtek »recepisse« mellett; egy tucat kékvérű nagyság és méltóság föl hagyott az előfizetéssel... No, de azért csak vígan folytattuk mesterségünket...”

E följegyzésekből következtetve: az *Életképeknek* is, éppúgy, mint a *Honderűnek*, olvasói táborát részint az arisztokrácia, részint pedig a birtokosnemesség szolgáltatta. Fő különbség az arányokban lehetett: a *Honderűt* nagyobb arányban olvasták „a pamlagkörök” (vagyis a szalonok henye népsége), míg az *Életképek* előfizetőinek többsége a birtokosnemességből, sőt az ólmos-fűtykős, hétszilvafás kisnemesekből, s nem utolsósorban a honorácior-osztályból telt ki.

FRANKENBURG sokkal többet árul el folyóiratának gazdasági alapjairól visszaemlékezéseiben, tehát utólag, mint annak idején magában a folyóiratban. Az *Életképek* évfolyamai e szempontból kevésbé beszédesek: a szerkesztő a prenumeránsok és a példányok számát egyszer sem említi! Pl. az 1846. évfolyamot zárva (dec. 25., 822. l.) csak általános felhívást intéz olvasóihoz: „Ille nék mármost, hogy mi is amúgy kacsaringósan bevégezzük ez évi utolsó számunkat, s ígérjünk jövődre különféle szebbnél szebb frázisokban oly csudadolgokat, miket magunk sem hiszünk — de az olvasók még kevésbé. (Gúnyos célása bizonyosan VAHOT Imrére, illetőleg a *Pesti Divatlapra* vonatkozik!)

Úgyis csak arra megy ki minden: »tessék prenumerálni!» S azért minden hosszas zárszó helyett boldog újév kívánása mellett e tartalomdús két szóra bátorzkodunk önöket, t. olvasók s még tiszteltebb előfizetők, figyelmeztetni, anélkül, hogy valaha eszünkbe jusson önökhöz — búcsúztatót írni!”

1846-ban 1400 előfizetője volt.

Egy alkalommal (1847. jan. 2., 29. l.) tudtunkra adja, hogy az országnak különösen két vidéke tartja távol magát az irodalompartolástól: Csongrád és Temes. Ott a legszűkebb az előfizetősaratás!

Az *Életképek* 1847. évi működéséről, amikor a lapot JÓKAI vette át, ugyancsak FRANKENBURGTól kapunk hasznos tudósítást. (*Bécsi élményeim* c. visszaemlékezései I. kötetében. Sopron, 1883. 32. l.) Azt írja, hogy az ERDÉLYI Jánostól szerkesztett *Szépirodalmi Szemle* „Jókainak sem hagyott békét, főképp midőn látta, hogy az előfizetők, akiket tölem elhesselni akart, az új szerkesztőnél is mind egy szálig megmaradtak, s doronggal sem lehetett őket elriasztani, miután az értelmes közönség a »verébijesztőket« kinevette...”

A szabadságharc eseményei egyetlen folyóiratunknak sem kedveztek. A politikai események minden érdeklődést lekötöttek. Az olvasóközönség teljesen a napilapok felé fordult. Az előfizetők száma jelzi ezúttal is a közönség magatartásának alakulását. JÓKAI maga említi több helyütt, hogy 1848 március előtt még 1500 volt az *Életképek* előfizetőinek száma, novemberben viszont leszállt 400-ra.

III. A *Hölgyfutár* 1849. november 15-én indult meg és 1864. november 10-ig állott fenn. Az alapító NAGY Ignác haláláig (1854. márc. 19.) szerkesztette. Ezután a lap három hétig szünetelt. Ápr. 6-tól BEREZ Károly szerkesztette, majd pedig 1856. ápr. 1-től TÓTH Kálmán, 1861. júl. 1-től BULYOVSKY Gyula, 1862. nov. 1-től BALÁZS Frigyes. Másfél évtizedes fennállása alatt mintegy 3750 száma jelent meg.

Gyakran foglalkozott előfizetőivel, az előfizetők táborát több ízben is körvonalazgatta — a folyóiratból magából mégsem tudjuk pontosan megállapítani: évről évre hány előfizetője volt?

Első szerkesztője nemhiába humorista: újabbnál újabb tréfás ötletekkel tért ki a kérdés elől, amelyet időnként íróársai és olvasói fölvetettek.

NAGY Ignác legerősebb tréfája az volt, amikor — az előfizető-gyűjtés jól bevált, hagyományos módszerét alkalmazva — számítva az olvasók hiúságára, hogy tudniillik nyomtatásban láthassák nevüket —: az 1851. év utolsó hónapjaiban az újesztendőre bejelenti az előfizetők névsorának közlését (nov. 14., 29., dec. 29., 30., 31.). „Előfizetőink névjegyzékét a félév végén közleni fogjuk” — írja az 1852-re szóló előfizetési felhívásban. De aztán 1852 januárjától kezdve úgy hallgat erről az ötszörös ígéretéről, mintha egyszer se tette volna. Egyetlen közleményt nem találunk, amelyben a névjegyzék kérdését újból érintené!

Ellenben a következő évben rátér egy kevésbé veszélyes módszerre: tréfás körítésben folytatja az előfizető-gyűjtés propagandáját. Minthogy lapja — címénck megfelelően — főleg a *hölgyközönség* szórakoztatását szolgálja, elsősorban hölgyközönséget igyekszik toborozni. S mivel a hölgyek — ha még hajadonok — szerfölött kívánnak fölöttő alá jutni: NAGY Ignác azzal a varázserővel ruházta fel lapját, hogy bájdús olvasói, ill. előfizetői feltűnő szerencsével szereznek férjet! Íme, az 1852. május 7-i szám (419. l.) arról ad hírt, hogy: „Előfizetőnőink szaporodnak, s nagy örömmel tapasztaljuk, hogy már több fiatal pesti hajadon, mihelyt férjhez ment, másnap mindjárt előfizetni küldé hozzánk férjét. Biztosíthatjuk a két magyar haza szépeit, hogy kik illy nemes szándékkal viseltetnek irántunk, azok mielőbb okvetlenül férjhez fognak menni, mégpedig szerencsésen.” Később, 1852. nov. 27-én (1102. l.) a következő évre szóló előfizetési felhívását csodálatos házassági statisztikával kíséri:

„Volt a Hölgyfutárnak az idén 500 prenumeránsa: 10 kedves nő, 75 szeretetre méltó özvegy és 390 imádatadó hajadon, továbbá 9 nőtlen derék fiatal ember s 16 még derekabb nős férfiú. A 390 hajadon közül háromszázan udvarias, mívelt, derék férjet kaptak, 89-en a legbiztosabb szerelmi viszonyban élnek, lanyagilag vagyontalan hölgy ternót csinált, férjet bizonyosan fog kapni. A 75 szeretetre méltó özvegyből 30 ismét nem-özvegy lett, harmincat azonban úgy elhagyá szerencséje, mint ők elhagyák a júliusi előfizetésekor a Hölgyfutárt, de 15 szépözvegynek boldog sorsa ismét megjött, miután októberi évnyegyedre ők is megjöttek; egy különösen, ki arannyal fizetett elő, azon kellemes helyzetben van, hogy nyole kérője közül nem tudja kit kosarazzon ki. A 10 kedves nő családi boldogságnak örvend. 9 nőtlen prenumeránsunk közül három szép s ami legfőbb gazdag nőt kapott, kettő szerencsésen letévé a státuszvizsgálatot, háromnak üldöző hitelezője meghalt, egy pedig egy szép reggel azt vette észre, hogy gyönyörű tenor hanggal bír, s ez a mai világban mindenestre jobb, mintha költő lett volna belőle. A 16 férjből öten, kik előbb boldogtalanok voltak, elolvastván 'Minőnek kell egy jó férjnek lenni' című cikkünket, úgy tettek, s most igen jól érzik magukat; ötnek földbirtokán bányát földöztek föl, négynek gazdag urabátyja meghalt. . . . Ennyi példának hatni kell, s így fölösleges többet mondanunk. Hogy pedig a fölebbi statisztikai adatok valóban hitelesek, arról jövő évben számolunk.”

A propagandát, melynek alapjait imígyen megvetette, a későbbi években is folytatja, részint *Előfizetési kiáltványaiban*, részint *Hírharang* című rovatának különböző apró cikkeiben. Pl. az 1853. dec. 1. és 3-i felhívásban:

„Jegyzőkönyveinkből hitelesen bebizonyíthatjuk, hogy négy év alatt hajadon előfizetőink közül *kétszázötvenheten* férjhez mentek, sok férj előfizető pedig a szerencse mindenféle adományai által boldoggá lett. Sőt mi több, sok embernek életét mentettük meg, mert orvos-előfizetőink annyira elmerültek lapunk olvasásába, hogy betegeiket meglátogatni elfeledték, és ezek azután szerencsésen felgyógyultak. . . .” Ua. dec. 17-én (1095. l.) a 218-ik férjhez menendő hajadont üdvözli stb. Ua. dec. 24-én (1119. l.) a karácsonyi jókívánságok között „szép olvasónőinknek jó Hölgyfutárt, s a Hölgyfutárnak sok szép olvasónőt” kíván.

Az 1852. nov. 27-i előfizetési felhívásban említett (légből kapott!) 500 előfizetővel szemben 1853. nov. 9-én (968. l.) egy kis polemikus cikkében már mintegy 1000 körüli előfizető létezését sejteti: „Legyen — úgymond — a „D — b” [Délbáb]-nak, meg a „P. N.” [Pesti Napló]-nak 10 000 prenumeránsa (külön-külön), mi 1000-rel is megelégszünk.” — De igen valószínű, hogy ennél sokkal több volt!

Előfizetőinek számával sohasem dicsekszik, inkább mindvégig panaszskodik, s a toborzást tréfákkal, adomákkal, ötletes megjegyzésekkel egyaránt folytatja. Íme, egy kis florilegium az 1853. évfolyamból:

„Egy amerikai lap kimutatása szerint New Yorkban, tehát egy városban 156 különféle lap jelenik meg, összesen véve naponként 1,216.714 példány. Nálunk ennyi tornász virsli sem fogy el!” (márc. 11.)

„Amerikában egy szerkesztő tudatván, miszerint 10,000 előfizetője van, s hogy több példányt az ottani nyomda kiállítani nem képes, jelenti: miszerint nem fogad el több előfizetést. Sirjanak-e vagy mosolyogjanak ezen a magyar szerkesztők?” (jún. 6.)

„T. levelezőink közül többen tudakolják, hogy — újdonság hiányában — mivel szolgáljanak? Gyűjtsenek előfizetéseket!” (jún. 9.)

„Egy amerikai lap megint jelenti, hogy neki nem kell több előfizető. Ugyan, avizálják az alkalmatlankodókat — Magyarországra!” (aug. 19.)

„Előfizetőink pár nap óta rendkívüli sűrűséggel jönnek. Ezt csak azért tudatjuk, hogy mindenki siessen, mert ha még két hétig halomszámra kapjuk a praenumberationalis leveleket, mint most, úgy az amerikai lapok modorában kiírjuk, hogy: „Nem kell több!” (dec. 22.)

„Nyílt posta, Szolnokba. Öntől is meghívás karácsonra! A megemlékezés kedves, de nekünk itthon kell ülni, s várni: hoz-e a „krisztkind!” — sok új prenumeráns?” (dec. 23.)

„Előfizetőink száma csakugyan úgy szaporodik, miszerint újévre bátran jelenthetjük, hogy „nem kell több!” E jelenséget egyébiránt t. előfizetőink maguk maguknak fogják megköszönni, mennyiben lapjaink körül pár nap múlva eléggé [!] kitűnő erőket gyűjtöttünk össze.” (dec. 28.)

Míg egyfelől gondosan (és ügyesen!) titkolgatta NAGY Ignác a *Hölgyfutár* előfizetőinek számát, másfelől viszont nem csinált titkot abból, hogy — saját kezére dolgozó laptulajdonos-szerkesztőhöz illően — igen takarékosan, bölcs beosztással gazdálkodik. Előfizetőinek számát nem árulta el, de azt ismételten közölte lapjában, hogy csak kevés számú fölös példányt nyomat. Későn jelentkezők és későn reklamálók már alig pótolhatják a hiányzó példányokat!

Pl. 1853. júl. 9-én egy szerkesztői üzenet: „A kívánt számokkal már nem szolgálhatunk. Mi mind pontosan megküldöttük annak idejében. Hiányokat csak úgy pótolhatunk, ha a panasz rögtön történik.”

Ezt a takarékos gazdálkodást NAGY Ignác halála után, utóda, BEREZ Károly is folytatja. 1855-ben már jan. 17-én közli előfizetőivel, hogy a *Hölgyfutár* „idei elsőbb számai végképp elfogytak”. (Ígéri az elfogyott számok újranyomását.) Ugyancsak 1855. márc. 21. és márc. 29-én olvassuk, hogy „teljes számú példányok már nincsenek” stb.

Ha már az előfizetők, illetőleg a példányok számának megállapításával nem boldogulunk, beérnők azzal is, ha legalább személy szerint minél többet megismerhetnénk az előfizetők közül. Nagy Ignác elég sűrűn üzenet előfizetőinek, de szerkesztői mondanivalói sem árulnak el sokat e téren. „Szép előfizetőnéi”-t többnyire csak ezzel a gyűjtőnévvel kezeli, név szerint igen ritkán szólítja meg őket. Csekély számú férfielőfizetőivel szemben kevésbé tartózkodó, a közületi és vállalati előfizetésekről is pontosabb tájékoztatást kapunk. Pl. az 1852. dec. 24-ik. sz. „Nyílt postá”-jából egyszerre három efféle előfizető címét tudjuk meg: Deesre „A társalkodó egyletnek”, Magyaróvárra Krahl Mihály kávésnak, és Jankovára „Az olvasó egyletnek”. Találkozunk egypár férfi-előfizető címével is: pl. 1853. júl. 9: Balán-Bányára H.A.H. úrnak, vagy 1853. márc. 16: Abonyba [Abonyi Lajosnak] ezzel, a tréfás üzenettel: „Az agaraszatot közleni fogjuk, hanem bizony nem ártott volna egypár nyulat is küldeni vele.”

Miután ilyen eredménytelenül járt a folyóirat áttanulmányozása, megpróbáltunk közvetett úton hozzájutni a titkokhoz, hogy tudniillik: hány példányban, illetőleg hány előfizető számára készült a *Hölgyfutár*?

NAGY Ignácnak utolsó éveiben BALÁZS Sándor volt legfőbb munkatársa, afféle segédszerkesztője. BALÁZS Sándor két ízben is írt visszaemlékezést NAGY Ignácról és lapjáról; föltehető tehát, hogy ezekben talán érinti a példányszámot is. Idevágó első cikke *A „Tisztújítás” költőjéről* címen a *Nemzeti Hírlap* 1876. dec. 10-i számában jelent meg. Dicséri a „lelkiismeretes, galant, mondhatni splendid szerkesztőt”, akitől ő mint „újdondász”, ill. segédszerkesztő havi 30 forintot kapott. Elmond két anekdotát is NAGY Ignácról, de a példányszám kérdését nem is érinti! — Másik cikke *A Hölgyfutár* címen a *Baja* c. hetilapban látott napvilágot (1885. nov. 8.), részben ismételve előbbi közleményének tartalmát; a példányszámot itt sem említi. Pedig ha valaki, NAGY Ignác mellett legjobban ő tudhatta, hogy hány előfizetője volt a *Hölgyfutárnak*.

Végül a NAGY Ignácról szóló újabb irodalomhoz folyamodtunk. Legrészletesebb monográfiusa, SZINNYEI Ferenc (ItK 1902. és klny.) szorgalmasan összegyűjtötte NAGY Ignác életrajzi adatait, tanulmánya végefelé pár lapon a *Hölgyfutárral* is foglalkozik, de csak a lap tartalmát elemzi és munkatársait ismerteti; gazdasági és társadalmi háttéréről — példányszámáról és olvasóközönségéről — nincs sem tudomása, sem mondanivalója.

Viszont más forrásból arról értesülünk, hogy NAGY Ignác halálakor a folyóiratnak — állítólag — csak 370 előfizetője volt, de 1856–57-ben már az 1800-at is eléri az előfizetők száma.

Chownitz Julian ismeretlen életrajza és Németországban kiadott folyóiratai.

A külföldön megjelent hírlapok és folyóiratok magyarországi származású szerkesztőinek, kiadóinak és nyomdászainak munkásságáról csak nagyon hiányos ismereteink vannak. A hungarika-periodikumok bibliográfiai összeállítására még kísérlet sem történt. Fel sem tudjuk mérni, hogy jelentőségében és terjedelmében hány periodikusan megjelent hungarika nyomdatermék lappang határainkon kívül, márpedig, minden ilyen hírlap és folyóirat amelynek megjelentetésében magyarok működtek közre, magyar kultúr-kincs, szorososan hozzátartozik a magyar irodalomtörténethez és sajtótörténethez.

Ezen a hiányzó, fontos forrásmunkán kíván segíteni az *Ephemerides Hungaricae* című sajtóbibliográfiai kézikönyv anyaggyűjtése, amely a történelmi Magyarországon 1705—1849-ig bármely nyelven megjelent periodikák és mellékleteik bibliográfiáján és lelőhelyjegyzékén kívül a hungarika hírlapok és folyóiratok feltárására is kiterjeszkedett.

Az *Ephemerides Hungaricae* anyaggyűjtésének felhasználásával szeretnénk közölni CHOWNITZ Julian újságíró és szerkesztő önéletrajzát, mert ebből ismerjük meg külföldi zornalisztikai működését.

CHOWNITZ a szerkesztésében megjelent *Die Opposition* című napilapban, 1848. április 17-én, a 7. számban adta ki életrajzát. Ez az újságyszám csak az Országos Széchyeni Könyvtár Hírlaptárának állományában található meg. Itt közöljük az ismeretlen önéletrajz új adatokat feltáró részeit.

... Vor 8 Jahren verliess ich Pesth, nachdem hier mein Pesther Charivari von der Regierung war unterdrückt worden. Ich ging dann nach Leipzig, und gab dort die „Eisenbahn“ heraus. Hierauf nach Mainz, wo ich das „Rheinland“ so lang redigirte, bis ultramontaner Einfluss mich vertrieb. Nunmehr wandte ich mich nach Stuttgart, und schrieb die „deutschen Wespen“ — endlich nach Ulm, wo ich die Redaktion der „Ulmer Schnellpost“ übernahm. Es waren dies sämtlich Oppositionsblätter. In Ulm gründete ich die erste deutschkatholische Gemeinde Süddeutschlands, und trat eben mit dem edlen Bassermann in Verbindung, um die Leitung der berühmten „Manheimer Abendzeitung“ zu übernehmen — als ich, in Folge der mit meiner Stellung verbundenen Anstrengungen, in eine tödtliche Krankheit, es waren wiederholte Blutstürze, verfiel. — Jetzt, körperlich und geistig gebrochen — erhielt ich Briefe (die ich in Händen habe) von meiner mir über Alles theuren Mutter, welche mich mit herzerreissenden Klagen und unter Androhungen ihres Fluches beschwor, zum Glauben meiner Geburt zurückzukehren — und ich, dem Tode nah, gab nach, und verband mich schriftlich, ihrem Wunsche zu folgen. Noch nicht völlig genesen, schrieb ich „Österreich und seine Gegner“ und die „Signaturen“ Grundsätze, an die ich damals wirklich glaubte — und die mir die Wiederkehr in die österreichischen Staaten und zu meiner theuren Mutter ermöglichten. — In Österreich ward ich von allen Staatsmännern freudlich empfangen, und — unter polizeiliche Aufsicht gestellt. Jetzt gingen mir die Augen auf. Ich wollte wieder hinaus; man verwehrte mir's. Ich bat um die Concession zu einer Zeitung; man schlug sie mir ab. Was sollt ich thun; wovon leben, wie meine Mutter ernähren, die auf meine Unterstützung angewiesen war? Dreiviertel Jahre lang bettelte ich vor den Thüren der Gewalthaber (die der Liberalen war mir ja verschlossen); erst als ich wieder so schwer krank war, dass Dr. Seoda mich für „hektisch“ erklärte, erhielt ich ein kleines Amt in Gratz. — Dort genas ich vollständig. — Aber eben diese Genesung an Körper und Geist zeigte mir das volle Entsetzliche meines Schicksals... Ich stand, wie gesagt, unter polizeilicher Aufsicht. Ein Oberkommissär hat dies selbst gegen einen Professor an Joanneum erklärt. Ich schrieb dreizehn Bittgesuche nach Wien, mich zu erlösen, mir mindestens ein literarisches Amt in einem Archiv oder einer Bibliothek zu geben; aber — nicht einmal ward mir darauf geantwortet!... Da raffte ich mich auf, und wollte nöthigenfalls ohne Pass in's Ausland fliehen. Es leben in Gratz allgemein geachtete Personen, wie Hr. Prof. Ples, die mir dies, so wie die Versicherung bestätigen werden, dass ich mit ganzem Herzen der liberalen Sache zugethan war, obgleich ich dies äusserlich verbergen musste. Davon zeugt aber auch meine Geschichte Ungarns, welche ich bereits 1847, so gut, als es unter der Censur möglich war, schrieb! — — Endlich, endlich nahte Erlösung. Der 13, 14 und 15. März brachte sie auch mir. Ich legte mein Amt nun freiwillig nieder, und ... reis'te ins Vaterland.

... Ich bin übrigens nicht der einzige, der eine solche Geschichte hat. — Viele, zum Theil grosse Männer, haben in der politischen Arena nicht immer auf derselben Seite gestanden. Die Hauptsache bleibt: dass sie ihrem Vaterlande nützlich waren. Ich bin ihm wenigstens nirgendwo schädlich gewesen; ich habe mir gegen dasselbe keine Schuld vorzuwerfen. Selbst das strenge und liberale Leipziger Repertorium schieb im Januar 1848 über meine Geschichte Ungarns u. A.: „Der Verfasser liebt sein Vaterland, und ist ein hellblickender und unbefangener Mann“ Es lebe hoch das Vaterland! Es blühe seine wiedererrungene Freiheit! Jul. Chownitz.

Eddig tart CHOWNITZ Julian önéletrajza. Ennél a beszámolónál részletesebben írt önmagáról a *Geschichte der ungarischen Revolution in den Jahren 1848 und 1849. mit Rückblicken auf die Bewegung in Österreich* című, Stuttgartban, 1849. évben megjelent kétkötetes munkájában, itt azonban zszurnalisztikai tevékenységéről nem szólt.

Még Chownitz nevét sem említi OSZTERN Rózsa: *Zsidó újságírók és szépírók a magyarországi német nyelvű időszakai sajtóban a Pester Lloyd megalapításáig.* (Bp. 1930) című tanulmányában.

Ismert magyarországi bibliográfiáink is csak keveset tudnak CHOWNITZról. SZINNYEI József a *Magyar írók életében* közli, hogy „Chownitz (Chowanetz József) Julian Tódor, hírlapíró, szül. 1814-ben, Érsekújvárott Nyitra megyében; 1849 végén Svájceba, majd Németországba költözött és Stuttgartban telepedett le. Szerkesztette az *Opposition* című politikai napilapot 1849-ben Pesten.” Nincs több adat, ezeket is helyesbíteni kell. Az *Opposition* Pesten 1848. április 10-én indult és 1849. július 8-án szűnt meg. Szünetelt 1848. december 31—1849. április 29-ig. CHOWNITZ 1848. október 10-től D. SCHULLERrel együtt szerkesztette. A felelős szerkesztő 1848. október 22-től D. SCHULLER, 1849. július 19-től VASFI Mór. Közben, 1849. április 29 — június 18-ig ideiglenesen A. PFEILBOGEN szerkesztette. SZINNYEI nem szól arról, hogy a szabadságharc végén CHOWNITZ Bécsben ugyancsak *Opposition* címmel 1849. október elsején napilapot adott ki, ennek 1—5. száma az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtárában található. Az életrajzi lexikonban felsorolt forrásmunkák közül csak néhányat sikerült a könyvtárakban megtalálni. Meg kell említenünk, hogy a felsorolt szerkesztők közül SZINNYEI csak VASFI (EISLER) Mór adatait közli; „Orvosdoktor, hírlapíró, szül. 1818 Galgócon Nyitra megyében. Az 1848. márcziusi események után hírlapírássra adta magát. 1849. július 17-én Müller Gyula az *Opposition* ez. német politikai napilap pesti kiadója szerződésileg rábízta a lap szerkesztését 70 frt. havi fizetéssel (az eredeti német szerződés szerint); azonban az osztrákok közeledtével már július 8-án a lap megszűnt és Vasfi Temesvárra menekült, ahol mint segédorvost alkalmazták. A szabadságharc leverése után Prágába menekült, hol orvosi tanulmányait folytatta; később Lipcsébe költözött, hol Freytag, Schmidt Julian és Kuranda Grenzbote szerkesztőségébe lépett.”

PETRIK Géza: *Magyarország bibliográfiájában* felsorolja CHOWNITZ könyvalakban megjelent műveit, nem is célja, hogy külföldi, zszurnalisztikai munkáiról írjon.

WURZBACH Constantin: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* című munkájában ennyit közöl: „Chowanetz Joseph (Schriftsteller und Zeitungsschreiber, geb. zu Neu=Zamich in Ungarn im Jahre 1814).”

KERTBENY Károly — PETRIK Géza: *Magyarországi német könyvészet 1801—1860.* című munkájában CHOWNITZ 1836—1856-ig könyvalakban megjelent művein kívül egyetlen zszurnalisztikai munkáját említi, az 1839-ben megjelent *Pesther Charivari* című havilapjának 1—3. számát.

CHOWNITZ gazdag zszurnalisztikai munkásságából a budapesti könyvtárakban csak a *Pesther Charivari* című folyóiratot sikerült megtalálni, annak is csak a 2. számát, a Piaristák Központi Könyvtárában. Mivel ez a folyóirat is unikum, közöljük a címlap szövegét:

„Belletristische Original-Localblätter. Ausgegeben Anfangs Juni 1839. In Commission bei Kilian et Comp. Gedruckt mit Joseph Beimel's Schriften in Pesth.” Ugyanitt találjuk a tartalomjegyzéket is „Inhalt: J. T. Chownitz: Pesther Briefe. (Wird fortgesetzt.) — Aristo Theles: Alphabetischer Theater — Katechismus für Pesth. (Wird fortgesetzt.) — Aug. Schilling: Die Ichmenschen. — J. T. Chownitz: C'est tout comme chez nous! (Wird fortgesetzt.) — Myself: Gar nichts. Humoristische Vorlesung. — Myself: Empfindsame Badereise nach Ofen. — A. Nitt. v. Tschabuchnigg: Leichenstück. — Jacques: Der Literat in der Einbildung. — J. T. Chownitz: Pesther Fresken; a. P. Kafeehaus — Kunst-richter. b. P. Hausfräulein. c. P. Roué. (Müssiggänger.) (Wird fortgesetzt.) — Lewak: Der goldene Becher und das Glas. Fabel.”

A füzet előzéklapján a szerkesztő ismerteti célkitűzéseit:

„An das Publikum! Der Pesther Charivari erscheint in zwanglosen Heften zu 8 Bogen, Velinpapier, mit eleganten Umschlag — jede dritte bis vierte Woche ein Heft. Seinen Inhalt bilden Bilder, Szenen, Skizzen und Aufsätze (zumeist humoristischen Genre's), die sich auf Pesth, Ofen u. s. w. beziehen und ein scherzhaftes Spiegelbild unseres Lebens und Treibens geben — doch sind nichtlokale Aufsätze keineswegs ausgeschlossen, jedoch nur dann, wenn sie durch pickanten Inhalt, Witz, Satire und namentlich durch Kürze, sich unterscheiden. Der Pesther Charivari besitzt einen ausgedehnten Kreis, meinst junger, Mitarbeiter — worunter Namen guten literarischen Klanges; von Seite des Herausgebers wird gewiss nichts versäumt werden, was dem Unternehmen stets erhöhteres Interesse und lebendige Bedeutsamkeit geben kann — und so soll, bei der sich auf's Erfreulichste kundgebenden Theilnahme des Publikums, unser Charivari seinen eigenthümlichen und, wir hoffen, nicht vergeblichen Pfad verfolgen.”

Az elmondottakhoz hozzátehetjük még, hogy a folyóirat nem illusztrált, 8 rétet alakú, 47 pagina.

Az *Opposition*-ban közölt önéletrajz éppen azért érdekes, mert CHOWNITZ külföldi, ismeretlen zsurnalisztikai tevékenységét mutatja be. Sajnos, eddig ebből a munkásságból egyetlen címet sem sikerült megtalálni. A további kutatás megkönnyítésére kiemelten is közöljük ezeket a periodikákat: Lipcsében jelent meg; *Eisenbahn*, — Mainzban; *Reinland*, — Stuttgartban; *Deutsche Wespen*, Ulmban; *Ulmer Schnellpost* és *Gemeinde Süddeutschland*, — Mannheimban; *Mancheimer Abendzeitung*. CHOWNITZ nem szól a Bécsben megjelent *Opposition* 1—5. számáról, amely még ide, a külföldi periodikákhoz tartozik. A felsorolt és még lappangó periodikák megjelenése nem lehet kétséges, felkutatásuk külföldi könyvtárakban remélhető.

V. BUSA MARGIT

Arany János könyvtára. ARANY János halála után három évvel, 1885-ben engedte át megőrzés végett ARANY László a költő relikviái legnagyobb részét s könyvtára egy töredékét a nagyszalontai ARANY-Emlékbizottságnak. Akarata, hogy egykor a költő egész könyvtára, lehetőleg az összes emléktárgyakkal együtt a szülőföld múzeumában legyen, mind e mai napig nem teljesült. Könyvtárából csupán azokat a könyveket találjuk manapság is a „csónakatorony”-ban, melyeket 1885-ben maga ARANY László küldött.

A relikviák leltárában levő katalógusba mindössze 94 kötetet vett fel ARANY László. Ezek költőink munkáinak különböző kiadásai, továbbá azok a régebbi könyvek, melyekben sajátkezű névbeírása található s végül az olyan munkák egy része, melyeket a szerzők ARANYnak dedikáltak, vagy melyekben költeményei jelentek meg. ARANY László több alkalommal saját megjegyzéseivel bővítette a katalógust, közölve velünk azt amit egyik-másik öregebb könyvvel kapcsolatban atyjáról tudott.

Így mindenekelőtt érdekes, amit az idegen nyelveket tanuló ARANYról olvasunk itt:

Első német nyelvtana a Leipzigben (1882) megjelent KÄSTNER Christ. Ang. Lebr.: *Kunst die Regeln der deutschen Sprache geschwind zu erlernen, gut zu behalten und leicht auszuüben* c. könyv. A német szótárak közül kézi példánya a BALLAGI-féle 1854-es *Új teljes német és magyar szótár* német–magyar része volt.

Ifjú korában angolul GOLDSMITH: *Vicar of Wakefield*-jének 1841-i leipzig kiadásából tanult.¹ Egyedül angol szótára egész 1861-ig a két kötetes *Schul- und Reise – Taschenwörterbuch der englischen und deutschen Sprache*² volt. Emikroszkopikus betűkkel nyomtatott kis szótárral kapcsolatban jegyzi még fel ARANY László, hogy ebből tanulta meg atyja az angol nyelvet s egyszer említette, hogy „*azt hiszi, ő már talán több angol szót ismer, mint e kis szótárban található.*” Figyelemre méltó, hogy az angol–német része majdnem egészen elhasznált, külseje, valamint lapjai is egészen sárgák, kopottak a sok forgatástól, míg a német–angol rész aránylag használatlan, lapjai fehérek. Ezt cserélte fel aztán az 1861-ben szintén Lipcsében kiadott *Vollständiges Wörterbuch der englischen und deutschen Sprache* von William JAMES c. szótárral.³

Francia nyelvtanulmányaira ARANY László csak egy helyt utal: azt írja, hogy a *Nouveau Dictionnaire de poche français-allemand et allemand-français*-t ifjú kora óta használta.⁴

Mind ezekben, mind a többi tankönyvfélékben is ARANY marginális jegyzeteit találjuk lépten-nyomon. A vizuális és mechanikus memorizálás bizonyítékai ezek, melyekhez főképp az angol nyelv tanulása közben folyamodott. Legelső tankönyvében a *Vicar of Wakefield*-ben, de később is, saját jegyzeteivel, aláhúásaival kíséri a kiejtéshez írt magyarázatokat. Egyes kivételeket ezen kívül Nb. jelzéssel vagy összegezve számmal még külön is megjelöl. A *Schul- und Reise-Taschenwörterbuch* angol–német rész hátulsó lapjára a kiejtésről „*Hangok magyarázata*” címmel táblázatot ír be; sőt olvasmányaiiban is gyakran találjuk egyes szavaknak kiejtés szerinti lejegyzését. Majd hangsúlyt jelöl, s nemegyszer a grammatikai alakokat írja a lap szélére. Mindezeknél nem ritkábban – főképp ROTHWELL angol–német beszélgetési könyvében – az egyes szavak magyar jelentését is leírja, különösen fákról, virágokról és madarokról c. fejezetekben. S itt ez apró jegyzetekben is megtaláljuk a pontos megfigyelő, gondosan dolgozó ARANYT, midőn sajtóhibákat javít az angol szövegben, vagy pedig mikor – valószínűleg már mint jobb angol a későbbi időben – első olvasmányát a *Vicar of Wakefield*-et ismételtén átolvassva egy helyen pl. a *rear* szónál bejegyzi: „*James is így*” (a *Vollständiges Wörterbuch*-ban) „*ROTHWELL: ré*” (a *Gesprächsbuch*-ban).

ARANY László feljegyzi, hogy HUGO Victor összes munkái ifjú kora óta, atyja könyvtárában voltak.⁵ Valószínűleg azok közül való az a néhány avult kis könyv, melyeket SZILÁGYI Isvántól kapott.

STIELER *Schulatlása* vagy huszonöt éven át volt rendes kézi atlasza.⁶ Ha a könyvei közt fennmaradt 17 darab térképet nézegetjük, világosan látjuk, mily élénk érdeklődéssel szemlélte, követte mind a múlt, mind a jelen históriáját. Szinte katonai szakértelemmel rajzolta be mappáiba az orosz–török hadszíntér fontosabb változásait: az arevonalat háromszor-négyszer; ennek megfelelően az útközetek helyeit is. Hasonló nyomait találjuk a porosz–francia, porosz–osztrák és az osztrák–olasz háború tanulmányozásának is.

Bizonyára kisebb és irodalomtörténeti szempontból kevésbé értékes része ez ARANY könyvtárának, mint amelyet fia magánál tartott. Ez utóbbi Budapest ostroma idején

¹ *Accentuirt, mit erläuternden Anmerkungen und einem vollständigen Wörterbuch* von K. R. SCHAUB V. Aufl.

² ... mit beigefügter Bezeichnung der englischen Aussprache und Accentuation nach dem Walkerschen Systeme. Leipzig, K. Tauchnitz.

³ Zum Gebrauch für alle Stände. XIII. Stereotipausgabe. I. Teil.

⁴ Sixième édition. A Leipzig 1812, Theof. Rabenhorst.

⁵ V. HUGOS *Sämtliche Werke*, Frankfurt a/M. 1835–38. I–XVII Bde.

⁶ STIELER'S *Schulatlás über alle Teile der Erde*. Gotha 1853 Justus Perthes.

elpusztult. Annál fontosabbak tehát ARANY széljegyzetei, melyeket olvasás közben vetett papírra. Ezek adják a könyvtár legnagyobb értékét.

Kedves klasszikusaink művei közül alig van valami e könyvek között. SHAKESPEARE-től pl. sem eredetiben, sem német fordításban semmi sincs; GOETHE-től egy költeményes könyv s a *Faust*. HERODOTOST is csak egy munkája, a *De bello persico* képviseli. Egyedül HUGO Victor, kinek összes munkái — német fordításban — megvannak. Idegen nyelvű könyveit ezeken kívül egy-két magyarból fordított német és az egyetlen finn könyv: az *Unkarin-album* egészíti ki. Van e könyvtárnak két kéziratot könyve. Az egyik: NASZÁLYI SZÉP MIHÁLY: *Életbölcsség - s tapasztalásból merített atyai oktatások a növekedő ifjúság számára*. 1854. VAHOT Imre és JÓKAI Mór bíráló és ajánló soraival. Hogy hogyan és mi célból került ARANYhoz, vagy miért maradt nála és mi volt felőle a véleménye, nem tudjuk. A másik munka: *Leírása Sopron, Vas, Zala, Veszprém, Győr, Esztergom megyékben fekvő históriai emlékü várak' Városok' szőlőhegyek' tavaknak, melyeket az 1828-i portális összeírás alkalmával személyesen bejártam és a helyszínen feljegyeztem. Id. Szilágyi Lajos életének 80-dik évibe*. Erről a munkáról sem tudjuk: hogyan és miért került a költő könyvtárába. De valószínű, hogy ezt is bírálatra és kiadásának elősegítése végett küldte el neki szerzője.⁷

Az önálló műveken kívül az egész állománynak csaknem felét teszik a *folyóiratok*. Egyharmaduk az Akadémia és a Kisfaludy Társaság kiadványai (MTA évkönyvei, Almanachja, Értesítői, a különböző osztályok köréből való Értekezések, továbbá Jelenlései és Jegyzőkönyvei, valamint a Kisfaludy Társaság Évlapjai).

ARANY saját művei közül a következők vannak meg a könyvtárban: *Toldi és Toldi Estéje*. Toldi 2-ik, Toldi estéje első együttes kiadása. 1854. Heckenast kiadása.

Kisebb költeményei. 2 kötet. 1860. Jegyzetekkel.

Buda halála. 1864 Ráth M. kiadása.

Összes költeményei. 6-ik kiadás. 1869—72. Ráth M. kiadása.

Összes költeményei. (Új olesó kiadás. 3 kötet. 1872. Ráth M. kiadása. Jegyzetekkel.)

János király fordítása. 1875. Fűzve. (Arany a sarkát három helyen cérnával összevarrta.)

SOLLOHUB: *Előkelő világ* 1875. Olesó könyvtár 8. sz. Arany László következő bejegyzésével: „Németből fordította Arany János. (megjelentek a Koszoruban.)” Ti. folytatásokban jelent meg, ezért írja többesben.⁸

Prózai dolgozatai. 1879. Akadémiai Kiadás.

Toldi szerelme. 1879. Szerző kiadása. Jegyzetekkel.

Toldi szerelme. 3-ik kiadás. 1882. Ráth M. kiadása.

Régi, a költő fiatal korában olvasott, illetve használt könyvei a következők:

JAGAMANUS: *Italianische Sprachlehre*. Leipzig 1811. *Nouveau Dictionnaire de poche français-allemand et allemand-français*. 1812. Benne ARANY László bejegyzése: „Ez volt kézi példánya”.

⁷ Az eddig előadottak bevezetését képezték az 1931-ben tragikus körülmények között elhunyt testvéröcsém: DEBRECZENI Ferenc debreceni református főgimnáziumi tanár *Arany János könyvtárának katalógusa* c. munkájának. E bevezetés után következik ARANY Nagyszalontán levő könyvtárának teljes és pontos jegyzéke. Külön az önálló művek, külön a folyóiratok. Az önálló műveket szakok szerint csoportosította. Külön a magyar és külön az idegen nyelvűeket. Mindezt könyvészeti szempontok és kíváncsnak szerint és minden könyvnél érzékeltetve, hogy a költőt melyik munka mennyire érdekelte, vagy érdektelen volt-e reá nézve; jelezve, hogy felvágott vagy felvágatlan állapotban találta. A folyóiratokból mind kiírta azoknak az értekezéseknek, cikkeknek íróját és címét, melyeket Arany felvágott, olvasott. Feltüntette azt is, hogy Arany melyeket kísért lapszéli jegyzeteivel, vagy hol javított még sajtóhibákat is.

⁸ ARANY László tévedett, mert nem a *Koszoruban*, hanem a *Szépirodalmi Figyelőben* jelent meg az 1. évf. (1860) 39—48. számban név nélkül, az utolsó folytatás alatt három apró csillaggal.

KÄSTNER: *Kunst der Regeln der deutschen Sprache* ... 1822. *Anakreonis Carmina*. Lipsiae 1829.

KIS Mihály: Angol nyelvtan. 1842.

Sokrates négy beszéde. Ford. SZABÓ István. Kisfaludy Társaság kiadványa. 1846.

Ezekén kívül van még egy régi könyv, a legrégebb, de ez fiatal korában még nem volt birtokában: *A magyar irodalom eszmérete*, írta PÁPAY Sámuel. 1808. Benne a következő bejegyzés: ARANY Jánosnak SZILÁGYI Sándor. Ezt bizonyára Kőrösön ajándékozta neki mint a magyar irodalom tanárának.

A már említett *szélgjegyzetei* legnagyobb részben komoly, tárgyilagos megjegyzések. De van néhány kisebb, egészen szubjektív megjegyzése. Ilyen pl. mikor THALY Kálmán *Kárpáti kürt* c. könyvében ezt a két sort olvasta:

Ki jelen vagy, hol bu van s enyészet:

Eljősz te is kedvesem: költészet!

odaírta: „nem igaz”. — KORDA Pál: *A túlvilág komédiája* c. könyvének címlapjára a szerző ajánló szavai után ezt írta oda határozott betűkkel: „Nem kell!”

A szélgjegyzeteken kívül értékesebb feljegyzéseket is találunk: költeményrészleteket, illetve verssorokat, kisebb verseket, első fogalmazásokat, rajzokat stb. Jellemző, hogy azokra írta, amiket olvasott, nézegetett, ami éppen a keze ügyébe akadt, amikor az ihlet jött.

Így MÁTYÁS Florián: *Akadémiai Értekezések. Igazítás és pótlékul a Magyar Nyelv Szótárához*. Pécs 1863. c. füzet hátulsó fedőlapjának felső részén ezt a két soros epigramm-ját olvashatjuk:

Álmaidon ne törődj, mert amit az emberi elme

Vágyva remél imett, azt látja, ha álmodoz épen.

Először e szót: emberi; rövidítve írta, így: eri és azután írta ki: emberi; az imett helyett pedig előbb ezt: éber, melyet áthúzott.

Az ázsiai orosz — török csatatér — a *Hon* mellékleteként kiadott *Térkép az orosz — török háborúhoz* c. térképen kívül az *Öreg pincér* c. versének utolsó előtti szaka és az utolsó szak két sora olvasható ceruzával írva.

Volt térképe az európai Törökországról is: *General-karte der Europäischen Türkei*. Kívül a fedelén tintával rárajzolta nagy nyomtatott betűkkel: EURÓPAI TÖRÖKORSZ. — A sok hajtogatástól elnyűtt és a sarkokat vászonnal megragasztotta. A hátlapján megrajzolta a Margitsziget térképét. Rajta ARANY László hitelesítő írása: „A Margitsziget. Arany vázlata (1880 körül).” Ugyanezen a térképen van egy másik hasonló rajz is, mely vázlat lehetett a Sziget térképéhez.⁹

Sokan küldték meg műveiket ajánló sorokkal. Szerkesztő korában neki személy szerint vagy a szerkesztőségnek. Máskor iránta érzett tiszteletből, sokan barátai és íróársai. Az idegenek különféle címekkel illetve: T. T. c., Tekintetes, Nagyságos ARANY János úrnak. A barátai egyszerűen, természetes közvetlenséggel.

Ilyenek a következők:

CSENGERY Antal: *Történelmi tanulmányok és jellemrajzok* c. művét e szavakkal: Arany János barátjának Csengery Antal mk.

GYULAI Pál: *A népszerűség*. 1868. így: Arany Jánosnak Gyulai Pál.

KRIZA János: *Vadrózsák* I. kötetét 1863. T. Arany János úrnak tisztelete jeléül Kriza.

LÉVAY József: *Emlékbeszéd Tempa Mihály felett*. 1869. Arany János barátomnak Miskole márc. 24. 1869. Léway József.

SÁROSI Gyula: *Az én albumom* 1857. Arany János barátomnak szíves hálával Sárosi Gyula.

⁹ L. Vasárnapi Újság 1917. 9. sz. 146. l. DEBRECZENI Ferenc: *A rajzoló Arany*.

- Szász Károly: *A gavallér politikusok*. 1869. Aranynak Szász Károly.
 SZILÁGYI Sándor: TOOTH János: *Kis Kun Halas története*. Kiadta SZILÁGYI Sándor.
 1861. Arany János barátomnak Szilágyi Sándor.
 SZILÁGYI István: *A gimnáziumi oktatásügy története a magyarországi helvét hitvallásuaknál*. 1861. Arany Jánosnak Szilágyi.
 TOLDY Ferenc: *Mária Terézia*. 1872. Arany János barátomnak.
 TOMPA Mihály: *Két halotti beszéd*. 1855. Arany Jánosnak Tompa Mihály.
 GR. ZICHY Géza: *A boldogság útja*. 1875. Tisztelete jeléül a szerző.

Vannak aztán cikornyás, pathoszos, különös, sőt különködő ajánlások is. Így pl.:

- GLASER Emm.: *Sternlose Nächte – Nuits sans étoiles*. Paris 1869. Arany János úr édes hazánk koszorús költőjének mély tisztelettel a szerző Emm. Glaser.
 RÉNYI Rezső: *Petrarca és Kisfaludy Sándor*. 1880. Arany János úrnak ő Nagyságának nem mai napról keltezett mély tisztelete és szeretete jeléül a szerző.
 KERTBENY Károly: *Dante in der ungarischen Literatur*, Berlin 1873. T. cz. Arany János úrnak szül. 1817-ben márcz. 2-án szellemi mély tisztelettel a szerző Kertbeny Károly szül. 1824 febr. 28-n.
 ID. MÁNDY Péter: *A magyar nyelv eredete és előnyei; s javaslat arról: mikép lehetne a magyar írást könnyíteni és egyszerűsíteni*. 1858. T. Arany János úrnak – az avuló szuette fábul marandó ére szobrot elővarázsoló költőnek tisztelettel ajánlja a szerző.

Nem érdektelen, hogy ARANY könyvtárában van egy-két olyan könyv, melyet a szerző vagy más nem neki, hanem másnak ajánlott, de hogy hogyan és miért került oda, fia sem tudott róla semmit.

Van néhány olyan könyv is e könyvtárban, mely *nem a költőé volt*. Az egyik egy tankönyv: *Demosthenis Orationes*. Lipsiae 1857. Belül két név: TOKODY Béláé 1859. A másik: ARANY János írásával: ARANY László 1860. Majd a következő szöveg: „1866 körül azonban elolvasta atyám s meg is tartotta könyvtárában. 1885 márc. Arany László.”

Ezen kívül van még négy könyv, melyek a költő halála után kerültek a család birtokába. Közülük kettőt özv. ARANY Jánosnének ajánlott a szerkesztő.

Az ARANY László által adományozott könyveken kívül még van egy kis szekrény könyv a nagyszalontai ARANY-Emlékmúzeumban *Arany Juliska könyvtára* néven. Ezeket a könyveket Arany Juliska férje: SZÉLL Kálmán, a nagyszalontai református egyház 53 éven át volt lelkesze ajándékozta a múzeumnak. Midőn 1913 év végével nyugalomba vonult és Nagyszalontáról elköltözött, velem együtt válogatta ki saját könyvei közül és adta át a múzeumnak. Olyan pontos lelkiismeretességgel, hogy mikor felesége egy könyvet meg akart tartani, nem engedte. Így szólt: „Ez nem a mienk.” Vagyis a Juliskáé. A könyveket a múzeumban egy kisebb szekrényben helyeztük el, amely ARANY szalontai könyvszekrénye lehetett és Kőrösre költözésük alkalmával hagyták Szalontán.

ARANY Juliska könyvei néhány kivételével eredetileg az édesapjáié voltak; ő ajándékozta leányának. Kifejezetten Juliskának a szerző, vagy kiadó, vagy más ajánlékozó által ajánlott mű összesen csak 11 van, s ebből is 8 kötetet a költő ajándékozott leányának. Részben a saját munkáit, u. m. *Széchenyi Emlékezetét* e szavakkal: Juliska kedves leányának Arany János. *Buda halálát* (1861) így: „Arany Juliskának, Széll Kálmán nejének, szerető Atyja Arany János.” Aztán ALMÁSI Tihamér: *Könny és mosoly* c. könyvét 1859-ben e szavakkal: „Arany Julesának atyja.” Továbbá CSOKONAI, KAZINCZY, a két KISFALUDY költeményeit. Ezek közül KISFALUDY Sándor: *A kesergő szerelem* c. 1858-ban megjelent kötetét: „Tompá néniék ittléte emlékéül Juliska leányomnak szept. 20 1859. Arany János.” Érdekes, hogy *Toldi* 58-i kiadását „Arany Julesa kisasszony-

¹⁰ A katalógus összeállításakor ennyi volt. Azóta több eltűnt – ARANY munkáiból is.

nak Gyulai Pál ajándékozta. Van egy könyv: Dalkönyvecske a magyar nép számára Pest 1856. melyben két ajánlás olvasható: „T. cz. Jókay úrnak”, „aki Arany Julcsának adta.”

Hogy ezek előbb csakugyan a költő tulajdonában voltak, az is bizonyítja, hogy többen ott találjuk olvasás közben odaírt jegyzeteit (12 kötetben). Aztán itt van VAHOT Imre *Pesti Divatlap*-jának második félévi folyama és 1848 első félévi folyama, melyek nem lehettek a Juliskáé, mert akkor még csak 7—8 éves volt. HUGO Victor: *Tudor Máriájában* 1851. benne van sajátkezű irásával a neve: „Arany János dec. 31 851”. és SZATMÁRI Károly *Sírály* c. regénye címlapján szintén. VIDA József: *Nemzeti Koszoru, költemények* c. 1860-ban megjelent könyvére pedig ráírta: 1 f. 30 x.

A két, de mégis egy könyvtárt a következő számszerű adatokkal jellemezhetem:

Szépirodalmi magyar nyelvű	111	mű, jegyzetekkel	15	Felvágatlan	11
Szépirodalmi idegen nyelvű	30	„	2	„	1
Irodalomtörténeti	24	„	5	„	1
Nyelvészeti	20	„	7	„	2
Magyar történelmi	31	„	6	„	12
Egyháztörténelmi	6	„	—	„	2
Egyetemes történelmi	22	„	7	„	7
Műveltség-történeti	17	„	—	„	3
Esztétikai, filozófiai, pedag.	16	„	2	„	4
Politikai, pénzügyi, keresk.	16	„	1	„	4
Tankönyvek, szótárak	24	„	11	„	2
Vegyesek	15	„	1	„	4
Térképek	17	„	12	„	—
Folyóiratok	302	„	19	„	2
ARANY Juliska könyvei	153	„	23	„	—
Összesen	804	„	111	„	55

Ezek szerint 804 mű a könyvtár állaga. Mivel azonban 4 műről kétségtelenül megállapítható, hogy a költő halála után kerültek a könyvtárba, illetve ARANYNénak férje halála után adta a szerző; így kerekén 800 műből áll ARANY János szalontai könyvtára.¹⁰

DEBRECZENI ISTVÁN

A székesfehérvári Pauer-gyűjtemény. 152 éve, 1814. augusztus 1-én született PAUER János, a Pest megyei Ráckeven szerény viszonyok közt élő polgár család gyermekeként. Elemi és középiskoláit Székesfehérvárott végezte, ahol hosszú évekre SIMONYI Pál nagyprépost biztosított számára házában otthont s egyengette a tehetséges fiú szellemi fejlődésének útját. SIMONYI mintegy 2500 kötetből álló, értékes könyvtárral dicsekedhetett. Nem kétséges, hogy ez volt PAUER első ihletője a könyvek iránti szeretetre.

A filozófiát a pesti egyetemen végzi. Itt ismerkedik meg HORVÁT Istvánnal, a lelkes történész professzorral, akinek sugalló hatása alól ő sem vonhatja ki magát, s az egyetem egy másik kiváló tanárával, SZANISZLÓ Ferencel is, a *Religio és Nevelés* c. folyóirat szerkesztőjével.

Filozófiai tanulmányai befejeztével, 1834-ben, PAUER a székesfehérvári papi szemináriumba lép, 1838 nyarán pappá szentelik, majd néhány éves csákvári káplánkodás után, melynek során megismerkedhet az ESZTERHÁZYak értékes családi könyvtárával, 1841 őszén Pestre kerül SZANISZLÓ lapjához belső munkatársnak. Az itt töltött három esztendő előnyösen befolyásolja szellemi kibontakozását. A szerkesztőségi munka révén

kerül szorosabb kapcsolatba SOMOGYI Károllyal, a század egyik legjelesebb magyar bibliofiljével, aki 1881-ben 42 000 kötetes könyvadományával vetette meg az ő nevét, viselő szegedi városi könyvtár alapjait.

1844-ben tér vissza Székesfehérvárra. Teológiai tanár, majd éveken át a könyvkedvelő, kiváló humanista műveltségű FARKAS Imre püspök titkára. 1858-ban kanonok s a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. 1872-ben segédpüspök. 1878-ban székesfehérvári megyéspüspök. Meghalt 1889. május 15-én.

PAUER nem holmi sznobizmustól táplált vagy különönségből fakadó bibliománia megszállottja, hanem vérbeli bibliofil;¹ benne a könyv külső tulajdonságai és belső tartalma iránt való érdeklődés szép harmóniában egyesül, a régi és ritka könyvek iránt tanúsított vonzalomnak már elég korán jelét adja. Egy papnövendék korából fennmaradt naplójába, melyben olvasmányaiival kapcsolatos reflexióit rögzíti, kb. 1834-ből ezt jegyzi fel: „Pazman Péter Corvin könyvtárának maradványait a Töröktől 30 000 forinton akarta megvenni, hogy sok kéziratot stb. a végenyészettől megmentsen, de meg nem nyerheté. Lásd Kazy Hist. Univ. Tyrnav. P. II. L. 2. p. 272. item Schmitt p. 2. pag. 114.”

Legkorábbi nevezetes könyvszerzeménye egy antiqua Cl. Ptolemaeus ALEXANDRINUS 1562-ben megjelent *Geographiája*, melyhez saját bejegyzése szerint 1835-ben Veszprémben jutott hozzá. Amikor az egyházi pályán való emelkedéssel anyagi lehetőség is nyílt rá, szenvedélyes odaadással látott hozzá először RMK gyűjteményének, majd antiqua, ill. incunabulum gyűjteményének megteremtéséhez és gazdagításához.

PAUER több évtizeden át az egyháztörténelem és a jog tanára a székesfehérvári szemináriumban. Maga is a magyar történelmi múlt önálló és becsült kutatója, Székesfehérvár középkori emlékei feltárásában értékes régészeti tevékenységet fejt ki. Lelkes numizmatikus és éremgyűjtő. Hivatásánál fogva érdekli a filozófiai, teológiai és a lelkipásztori irodalom. Hű barátja a római klasszikusoknak. E sokoldalú szellemi érdeklődésnek megfelelően fejleszti fiatal éveitől fogva könyvtárát.

Megyéspüspökké történt kinevezése után is 10000 kötetet meghaladó gyűjteményének nagy részét 1881-ben minden külön összeírás nélkül kebelezte be a kb. 11 000 kötetet számláló püspöki könyvtár állagába.² Ilyenformán nem egyszerű feladat annak megállapítása, hogy a püspöki könyvtárnak — a harmincas évek derekán gyökeresen átrendezett — mai állományában, mely könyvek valók PAUER gyűjteményéből. Ő ugyanis számos könyvét nem látta el ex-librisszel vagy névbejegyzéssel. Némi segítséget nyújt az eligazodásnál, hogy könyvei belső tábláján sokszor fedezhető fel az ő kezétől származó ceruzabejegyzés a könyv beszerzési idejét vagy helyét illetően.

Annyit megállapíthatunk, hogy gyűjteményében nagyobb mértékben szerepeltek klasszikus és újabbkori teológiai és filozófiai művek, jogi szakkönyvek, köztörténeti és egyháztörténeti művek, kiváltképp a magyar történelemmel foglalkozó honi és németnyelvű összefoglalások és monográfiák, önálló kutatásaihoz szükséges forráskiadványok, régészeti szakkönyvek, a XVIII—XIX. századi magyar nyelvű vallásos irodalom, valamint a latin klasszikusok alkotásai.

Ami könyvtárának pénzben kifejezhető értékét illeti, a székesfehérvári káptalanban végzett Canonica Visitatio-ról 1868-ban készült jegyzőkönyv feljegyzi „In bibliothecam triginta annorum defluxu sensim copiam duodecim millia florenos expensos habet.”³ 1877-ben egy önéletrajzi vázlatban úgy nyilatkozik, hogy 40 éves gyűjtésének eredmé-

¹ Révai Nagy Lexikon. Bp. 1911. 3. köt. 281. l.

² Székesfehérvári Egyházm. Levéltár, 442. sz. 1908. okt. 28. RADVÁNYI Miklós: Jelentés a székesfehérvári püspöki könyvtár állapotáról 1908-ban. 9. l.

³ Székesfehérvári Káptalani Levéltár. Can. Vis. Cathedr. Eccl. Albaregalens. 1868. jan. 7. 113. l.

nyeképpen könyvtára meghaladja a 10 000 kötetet.⁴ Pedig könyvgyűjtésének aranykora még ezután következett!

A halála alkalmával készült leltár könyvgyűjteményét 20 000 kötetre becsülte.⁵

PAUER könyvtára a maga idejében országos hírnek örvendett. THALY Kálmán PAUER-nél tett egyik látogatása után a *Századok* lapjain a lelkes elismerés hangján emlékezik meg róla.⁶

A múlt század második felében eleven érdeklődés támad a régi magyar kéziratok és könyvkiadványok iránt. Sokan vállalkoznak ezek felkutatására és feldolgozására. Mindez a külföldön megjelent ősnymtatványok és régi könyvek gyűjtésére is serkentőleg hatott. Ennek a mozgalomnak a keretébe kell beállítanunk PAUER püspök bibliofil szenvedélyét is.

Élete őszén van már, mikor anyagi körülményei lehetővé teszik, hogy nagy álmát megvalósíthassa, és régi-könyv gyűjteményét kiépíthesse. 1873-ban lesz nagypréposttá. Évi jövedelme ekkor 6 000 o. é. forint. Megyéspüspökké történt kinevezése után sem volt lényegesen több. „Ehhez képest — írja egy hivatalos levélben — a székesfehérvári püspök jövedelme, mely 13 000 forintra van felvéve, 7 000 forint jövedelemtöbbletet mutat ki, azonban ezen többlet is, jelenleg legalább inkább csak papíron mutatkozik, mint valóságban.”⁷ Élete két utolsó évtizedében lázasan kibontakozó bibliofil szenvedélyét csak jelentős áldozatok árán tudta kielégíteni. Hogy incunabulum és antiqua gyűjteményét kedve szerint gyarapíthassa, értékesítenie kellett egy-egy nagy áron vásárolt műtárgyat, pénzzé kellett tennie gazdag érem-kollekciójának értékes darabjait, sőt sorozatait, s a befolyó összeget könyvtára céljaira fordította. Műgyűjtő és numizmatikai hajlamánál erősebbnek bizonyult könyvgyűjtő szenvedélye.⁸

Az Országos Statisztikai Hivatal egy 1886. évi kiadványa, mely Magyarország 1885. évi könyvtári viszonyai felmérésére tesz kísérletet, PAUER könyvtáráról a következőképpen számol be: „Székesfehérvár tudós püspöke több ezer kötetre menő könyvgyűjteményét 1881-ben a püspöki könyvtárral egyesítette, de magánál tartotta 1711 darab-ból, kizárólag ősnymtatványokból, leginkább hungaricák-ból álló gyűjteményét. A könyvkiállításon 15 mű volt kiállítva, köztük több unicum. MAGDICS Ignác székesfehérvári püspöki könyvtárnok a ritkabecsű gyűjteményről a következőket írja nekünk: A gyűjtemény magában foglalja a nyomdászat feltalálásának első évtizedeitől kezdve 1700-ig megjelent s nagy gondnal és költséggel szerzett kiadványokat. Időszerűleg osztályozva, ezen munkák megjelenésének éveit: 1460—1490 közt 133; 1490—1500 közt 77; 1501—1550 közt 232; 1551—1600 közt 391; 1601—1700 közt 878; összesen: 1711 kiadvány.”⁹

Ez a beszámoló PAUER könyvtáráról elnagyoltnak, felületesnek látszik. Már maga az a megállapítás, hogy a különgyűjtemény kizárólag ősnymtatványokból áll, téves: a közölt kimutatás is csupán 210 ősnymtatványról számol be. 1885-ben — a továbbiakban majd kimutatjuk — lényegesen több incunabulum volt már PAUER-nak! Az sem felel meg a valóságnak, hogy a gyűjtemény „leginkább hungaricák-ból” tevődik össze.

Halála után ez a külön kezelt gyűjtemény is bekerült a püspöki könyvtárba. Az 1935. évi nagy könyvtárrendezés folyamán a XVII. századi kiadványokat besorolták a nagy könyvtár folyószámos rendszerben rendezett állagába. Az RMK-ba tartozó

⁴ PAUER, Johannes: *Historia Dioecesis Albaregalensis*. Albae Regiae, 1877. 363. l.

⁵ CZOBOR Béla: *Emlékbeszéd Pauer János felett*. Bp. 1890. M. Tud. Akadémia 53. l.

⁶ *Századok*. 1872. 426. l.

⁷ Székesfehérvári Egyházm. Lt. 1561 A. 1329/1880. okt. 2.

⁸ CZOBOR: I. m. 52. l.

⁹ *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*. Szerk. GyÖRGY Aladár. Kiad. az Orsz. Statisztikai Hivatal. Bp. 1886. 445. l.

művek, az incunabulumok és a XVI. századi antiquák azonban, későbbi szerzeményekkel kiegészülve, mindmáig megtartották különgyűjtemény jellegüket.

A továbbiakban vegyük sorra és elemezzük ezeket a gyűjteményeket, mint a bibliofil PAUER könyvtárának legértékesebb részét.

Régi Magyar Könyvtár. A püspöki könyvtár RMK állománya jelenleg 164 mű. Vajon melyek tartoztak ezek közül a tudós püspök könyvtárához? Itt ismét utalnunk kell PAUER általános gyakorlatára: könyvei táblájának belső oldalára vagy az előzőklapra többnyire felírta a beszerzés időpontját, helyét, esetleg az eladó nevét. Ugyancsak ceruzával jegyzi be a könyvvvel vagy szerzőjével kapcsolatos észrevételeit. PAUER értékes, régi könyveit restauráltatta, szükség esetén antik kötések hangulatát keltő formában újrakötött, és gerincükön SZAMMER Kálmán székesfehérvári nyomdász által festett, ízléses, stílszerű címkékkel látja el. Olyan könyvek esetében, melyekben nem található a beszerzésre vonatkozó feljegyzés, az említett egyéb ismertető jelek alapján állapítottuk meg, hogy egy-egy kötet PAUER tulajdonát képezte-e.

Az RMK kötetek közül 21 művön fedeztük fel PAUER sajátkezű bejegyzéseit. Az említett ismertetőjegyek alapján még 44 műről tudtuk megállapítani, hogy az ő könyvtárából valók. Igazolhatóan tehát összesen 65 mű tartozott RMK gyűjteményéhez.

PAUER különgyűjteményei közül időrendben ez az első. Az egyes művek beszerzési ideje szinte kizárólag a 70-es évekre esik. Hét Halléből és egy Bécsből beszerzett könyvön kívül, a többi itthon vásárolta, antikváriusoktól vagy magánkézből.

E mennyiségben szerény gyűjteménynek könyvészeti szempontból kétségtelenül legértékesebb darabja BALASSI Bálint *Istenes Eneki*-nek Kassán, 1665-ben SEVERINA özvegné nyomdájában készült kiadásának egy példánya, melyet — mint a *Magyar Könyvszemle* 1878. 336. 1.-jén közli — régi könyvtáblából maga áztatott ki. Csonka példány, a ragasztóanyag is megviselte papírja állagát, mégis nagy érték, mert ebből a kiadásból ez az egyetlen hazánkban fellelhető példány.

Az 1882. évi budapesti országos könyvkiállításon PAUER könyvtára az említett BALASSI-kiadványon kívül még másik RMK kötetel is szerepel: a MELLEGLI Ferenc neve alatt, *Bonum principium, consequentiae pessimae* címen 1680-ban Nagyszombatban megjelent művecske, a nagyszombati egyetem filozófiai fakultásának hallgatói írták. Szintén egyetlen ismert példányként tartják számon.

Térjünk vissza a fent említett BALASSI-kötethez. Ezt a művet SZABÓ Károly a *Magyar Könyvszemle* 1879. évf. 122—123. lapján írja le a 6. (140.) pont alatt. Majd a 7. (141.) pontban *Isten eleibe felbocsátandó Ahítatos Imádságok*. Kassán, 1665. c. mű leírása következik: „Valamint Balassa Bálint Énekeinek bártfai XVII. századi régebbi kiadásában, úgy a legközelebb leírt kassai 1665-iki kiadásban is, ezen imádságok... külön czimlappal, s külön lapszámozva, de együtt, egy kötetben jelentek meg és maradtak fenn. Egyetlen csonka példánya, melyből csak az utolsó ív (G 1—12, 145—163 lap) és az Index van meg, Balassa Bálint Énekei kassai csonka példányával együtt, megvan Pauer János székesfehérvári püspök könyvtárában.” Így tehát PAUER RMK gyűjteményének ez a kis töredék a harmadik unicum-a.

Rariora-ként kell kezelnünk PAUER püspök RMK gyűjteményéből a következőket: NEUBARTH János: *Új Kalendarium*. Lőcse, 1705. (RMK. I. 1706.) 4 példányt tartunk számon belőle.

Bár formai szempontból az incunabulumok közé tartozik, mégis itt kell megemlítenünk mint magyar szerző külföldön, idegen nyelven megjelent művét: MICHAEL DE HUNGARIA, neves magyar egyházi szónok és író *Sermones praedicabiles per totum annum licet breves* c. munkáját, mely Deventerben 1491-ben jelent meg. SZABÓ Károly szerint (RMK. III./1. 25.) ezt a kiadványt hazánkban egyedül PAUER könyvtára őrzi. A közlés idején külföldön is csak a müncheni kir. könyvtárban és a frankfurti városi könyvtárban

volt meg. Azóta még a győri Papnevelőintézet könyvtárában is előkerült egy példány.

Antiquák. A püspökség kiskönyvtárában, ahol a külön gyűjtemények helyezkednek el, több szekrényt megtöltenek a XVI. századi kiadványok, az antiquák. A gyűjtemény 491 kötetben 627 művet foglal magában s ezekből 279 kötetről sikerült kétséget kizáróan megállapítani, hogy egykor PAUER gyűjteményéhez tartozott.

A nyolcvanas évek elejéig PAUER antiquáit két Halléből 1874-ben rendelt könyv kivételével, budapesti antikváriumokban vásárolja, vagy kéz alatt szerzi be, ill. ajándékozás útján jut hozzá. Eddig az időszakig kimutathatólag mindössze 55 kötetnyi antiquát találunk könyvtárában. A többi 229 kötetet, úgy látszik, 1880—1886 között szerzi be, de most már túlnyomórészt külföldről. A 9 db Budapesten, a 8 db Székesfehérvárról, valamint a 4 db egyebünnen beszerzett kötettel szemben 208 kötet külföldi antikváriumok útján kerül hozzá.

Bécsi antikváriusok összesen 38 könyvet szállítanak számára, még pedig 12 művet a gróf LICHNOWSKY Róbert olmtüzi kanonok könyvtárának likvidálásával megbízott bécsi könyvkereskedő, akinek a nevét nem sikerült kideríteni. Két mű a SCHÖNFELD cégtől, három KOHN-tól, 21 pedig közelebből meg nem határozható helyről érkezik, valószínűleg a most felsorolt cégek egyikétől-másikától. A turini LOESCHER cég 1880—1884 között 25 művel gyarapítja könyvtárát. Valamelyik lipcei cégtől, valószínűleg a híres LIST & FRANCKE-től 2 mű érkezett 1881-ben. 138 mű viszont ismeretlen időben és ismeretlen helyről került gyűjteményébe.

Ami a gyűjtemény tartalmi összetételét illeti, az antiquákból szemléletesen tárul elénk a humanizmus korának sokoldalú szellemi érdeklődése. Igaz, még mindig a teológiai irodalom van túlsúlyban. A szentatyák (KRIZOSZTOM, ÁGOSTON, NAGY SZ. VÁZUL, CYPRIANUS) mellett szép számmal szerepelnek a reformáció szellemi vezéreinek írásai (LUTHER, MELANCHTON, KÁLVIN, THEODORE DE BÉZE stb.). A nagy humanista író, ERASMUS 17 művel szerepel a gyűjteményben. MACHIAVELLI sem hiányzik. Az új tudományként jelentkező klasszika-filológiát Guillaume BUDÉ képviseli. A római klasszikusok közül a hagyományos nevek (mint CAESAR, CICERO, HORATIUS) mellett ezüstkori írók, mint APULEIUS, AULUS GELLIUS és PETRONIUS ARBITER is szóhoz jutnak. Történelemből a népszerű Josephus FLAVIUS hatféle kiadása van meg; a török háborúkról szóló számos mű viszont az európai török veszély időszerűségéről tanúskodik. A kartográfiát a híres ORTELIUS *Theatrum orbis terrarum* c., 1596-ban Antwerpenben megjelent nagyértékű világtatlasza képviseli. Az antiqua gyűjteményt 19-féle biblia-kiadás teszi gazdaggá, köztük a legrégebbek: Lyon, 1515, SACCON; Bázél, 1524, FROBEN; Zürich, 1524, FROSCHAUER; Zürich, 1530, FROSCHAUER (német nyelvű); Párizs, 1543, ROIGNY; Wittenberg, 1543.

PAUER e különgyűjteményében néhány, bibliofil szempontból különösen értékes ALDUS-, STEPHANUS- és PLANTIN-kiadvány is található.

PAUER szinte haláláig gyarapította antiquáinak számát, és incunabulum-gyűjtése virágkorában is (1880—1886) szeretettel foglalkozott velük. Ezt bizonyítják azok az alapos és gondos, nagy ügybuzgósággal készített leírások, melyeket antiquáiról készített, s melyek aknaszilánkoktól sérülten — lényegükben azonban használhatóan — megmenekültek a háború pusztításaitól. Tetszetős kézírásával készült leírásaiból van olyan, amely már 1871-ben megvolt. A fennmaradt cédulaanyag 462 mű leírását tartalmazza. Élete végéig dolgozott ezen, valamint a sajnos elveszett ősnymtatvány leírásokon.¹⁰

Ezekből a leírásokból szűrőpróba alapján is kiderül, hogy az idők során több értékes mű sajnálatosan eltűnt. Így pl. ERASMUS: *Mariae encomium*, Bazel, 1522. Froben. A ritka műnek ez a különlegesen ép és szép példánya az 1936-ban készült könyvtári

¹⁰ CZOBOR: I. m. 55. l. 1. jegyz.

katalógusban már nem szerepel. Ugyanez a helyzet TEMESVÁRI Pelbárt: *Stellarium*, Hagenau, 1511. kiadású művével is.

PAUER könyvleírásai alaposak, sokoldalúak, ha nem is várhatjuk tőle egy modern bővített címléírás szempontjainak érvényesítését. Különös érdeklődéssel veti magát a művekben fellelhető történelmi vonatkozások kibogozására. Kiváltképpen is számon tartja a magyar vonatkozásokat s jegyzi fel szorgalmasan céduláira s nemegyszer magukba a könyvekbe is.

Incunabula. Ősnyomtatványok intenzív gyűjtésére csak élete utolsó évtizedében szánja rá magát.

Legelső darabját: Joannes GEILER A KEISERSPERG *Sermones de arbore humano* (Strassburg, 1495—96.) c. művének csonka példányát 1876-ban vásárolta a budapesti HOROVITZ antikváriumában. Ugyanott szerezte be 1879-ben GRATIANUS *Concordantia discordantium canonum* c. művét (Nürnberg, 1483). Ugyancsak régebbi gyűjtéséből való az az 1478-ból való ószövetségi bibliatöredék, melyet most a székesfehérvári szeminárium könyvtár őriz 5620-as jelzet alatt.

Első jelentősebb lépése az ősnyomtatvány gyűjtés terén 1880 első felében történt, amikor egy bécsi antikvárius útján megvásárolta gróf LICHNOWSKY Róbert kiadásított könyvtárának 9 kötetnyi incunabulumát. Ehhez járult az év nyarán a budapesti HOROVITZ Lipótnál beszerezett két ősnyomtatvány.

1881-től fogva rendszeres kapcsolatban áll egyes nagy külföldi antikvárius cégekkel, melyek kisebb-nagyobb tételekben szállítják számára a katalógusaikból általa nagy gonddal és körültekintéssel kiválogatott ősnyomtatványokat és antiquákat. Így a turini LOESCHER Emmanuel, akivel eleinte a jónevű székesfehérvári KLÖCKNER könyvkereskedő közvetítésével tartott üzleti kapcsolatot, 1881-ben 14 kötetnyi ősnyomtatvánnyal gyarapítja gyűjteményét. Ugyanez évben a híres LIST & FRANCKE lipcei céggel is összeköttetésbe kerül, s innen 2 kötet érkezik. 1881-ben még a pesti HOROVITZtól is vásárol egy kötetet.

1882-ben LOESCHER már 23 kötetet szállít, a LIST & FRANCKE antikvárium 22 kötet szállítására kap tőle megrendelést. Ebben az évben a bécsi SCHÖNFELD cég 3 kötettel gazdagítja könyvtárát. 1883-ban kimutathatóan csupán 3 kötetrel gyarapszik az incunabulum-gyűjtemény, s ezeket a bécsi SCHÖNFELD szállítja még az év elején.

1884-ben kizárólag a turini LOESCHER cégtől érkeznek incunabulumok, még pedig szép mennyiségben, szám szerint 37 kötet. Itt említjük meg, hogy különféle külső kritériumok alapján LOESCHER turini üzletéből származónak kell minősítenünk a gyűjtemény 21 kötetét, amelyekben nem találhatók ugyan PAUER szokásos bejegyzései, azonban az egykori tulajdonos neve (pl. Alessandro VOLPI) vagy a cég irónnal végzett jellegzetes bejegyzései elárulják származásukat. Ezek a könyvek minden valószínűség szerint 1882—84 között jutottak PAUER birtokába. Ez ugyanis a turini kapcsolatok időszaka, 1885-ben már csak egyetlen könyv érkezett Turinból.

Az 1885—86-os évek PAUER ősnyomtatvány gyűjtésének valóságos aranykora. A megrendelések zömét a bécsi KOHN-féle antikvárium bonyolítja le. 1885-ben 159 kötetet szállít. A milánói Giorgio GRIEB könyvkereskedése 10 kötetrel, Münchenből Ludwig ROSENTHAL 1 kötetrel, a lipcei Oswald WEIGEL-féle antikvárium pedig 11 kötetrel gyarapítja a gyűjteményt.

1886-ban már csak a bécsi KOHN kap PAUERTől megrendeléseket, és az év elején két alkalommal összesen 81 kötetet küld Székesfehérvárra. 33 kötet érkezik még tőle, de meg nem határozható időpontban, valószínűleg még az előző évben.

A teljesség kedvéért itt említjük meg, hogy még 1874-ben vásárolja antiquaként Petrus NIGER: *Clypeus thomistarum* c. művének velencei kiadását, melyről azonban az OSZK. szakértői megállapították, hogy ősnyomtatvány.

A további 44 kötetről különféle külső ismertetőjegyek alapján csak annyit tudunk megállapítani, hogy PAUER szerzeményei, de beszerzési forrást, ill. időpontot nem sikerült kiderítenünk.

Ennek a hét esztendőre alig terjedő lázas gyűjtésnek, melynek eredménye a 482 kötetnyi ősnymotatvány, váratlanul vége szakad. Az egyházkormányzat gondjai, a keserű családások beárnyékolják életét. Vigasztalást könyvei kedvelt társaságában keres, de most már ott sem igen talál.¹¹

1886 tavaszán a budapesti RÉVAI Leó antikváriumában vásárolja meg gyűjteménye két utolsó darabját: SENECA, *Opera philosophica et epistulae* c. művét (Tarvisii 1478) és egy *Sophologium* c. erkölcsstani művet Iacobus MAGNITÓL (Köln, 1470 körül).

Ha már most ennek a párját ritkító ősnymotatvány gyűjteménynek állagát a művek tartalma szerint elemezzük, a következő eredményre jutunk.

A kötetek jelentős része tartalmilag a teológiai irodalomhoz tartozik. A 13, német nyelvterületen, ill. Velencében megjelent bibliakiadvány és szentírási szövegeket magyarázó 24 kötetnyi postilla jellegű mű mellett 54 szoros értelemben vett skolasztikus mű teszi a gyűjtemény leggazdagabb szakasportját. SZENT TAMÁS művei s azok kommentárjai szerepelnek itt reneszánsz teológusok munkáival vegyesen. Az egyéb teológiai tudományágak közül az erkölcsstani 15 mű, a patológiai 34, a hagiográfiát 10 mű, a lelkipásztori irodalmat 9, a liturgiát 10 mű képviseli. A lelki irodalom kategóriájába osztható be 11 munka, hitszónoklati mű 39 kötet. A filozófiához 43, a jogtudományhoz 39 mű sorolható. A történelemmel foglalkozó művek száma 26. Az ókori római írók és költők szövegkiadásai és az ezekhez fűződő kommentárok 64 kötetrel szerepelnek, a humanista írók 36 művel. A gyűjteményben 9 orvostudományi munka is van. A továbbiakban 13 grammatikai, ill. filológiai mű, 9 csillagászati és matematikai, 5 természetrajzi és földrajzi könyv, 5 florilegium, ill. lexikális munka, valamint 25, egyéb ismeretágakhoz tartozó mű teszi tartalmilag változatossá PAUER incunabulum gyűjteményét.

A bibliofil PAUER nemcsak gyűjti a könyvnyomtatás őskorának alkotásait, hanem nagy szorgalommal fel is dolgozza. Segédkönyveket szerez be, s azok felhasználásával utána jár a szerző adatainak, igyekszik kideríteni a nyomdára vagy a megjelenési időre vonatkozó adatokat, ill. egy-egy kétes mű azonosságát megállapítani. Eredményeit nemegyszer az egyes művek előzéklapjára saját kezével írja fel. Így bár ősnymotatvány-leírásai nem maradtak meg, módunkban áll nyomon követni módszerét.

Mind ez ideig, sajnos, nem kerültek elő feljegyzések, melyek fényt derítenének arra, mekkora összeget fizetett ki PAUER a 482 kötetből álló ősnymotatvány-gyűjteményért. Egyes könyvekben található bejegyzései alapján csupán 58 incunabulumáról lehet megállapítani, mit fizetett értük. 52 különböző terjedelmű műért 812 forintot, kettőért 122 német márkát, háromért 25 olasz lírát. Hevenyészett számítás szerint is legalább 8 — 10 000 forintra becsülhetjük azt az összeget, melyet a gyűjtemény megteremtésére áldozott.

¹¹ CZOBOR: I. m. 56. l.

Álljon itt egy példa. Az Inc. 425, jelzetű mű, „Epistola de miseria curatorum seu plebanorum” c. névtelen szerzőjű munka. Előzéklapján PAUER kiegyensúlyozott, csinos írásával a következőket jegyzi fel: „Nyomatott Augsburgban, Sorg Antal által. E városban a nyomda működni kezdett 1468-ban. Az első nyomdászok voltak: Zeiner Günther, Schlüssler János; Heyni Christmann, kinek nyomdáját átvette Sz. Ulrich és Afrádól nevezett kolostor; ezektől többféle kiadványokat bírnak. Sorg Antal nyomdászatát megkezdte e városban 1475-ben, és ott éveken át folytatta. Ezen időközben jelent meg ezen kis munka nála. — Magukkal s viszonyaikkal meghasonlott s elégedetlen emberek a világon mindenkor voltak; — és lesznek is mindenkor. Ezen kis munka tartalma is némi világosságot vet ezen igazság megvilágítására. Az írónak érzülete minden környezetében ellenséget, üldözöt vélt lappangani, saját ördögét — diabolusát — látta. Nevét az író nem tette ki, s nem örökítette meg. Talán Sorg előtt sem jelentette ki.”

A fejlett szépérzéssel megáldott PAUER incunabulumainak külsejére is sokat adott. A rongált, de még megmenthető régi kötések restauráltatja. Ahol a kötések újjal kell pótolni, gondoskodik arról, hogy annyira szeretett régi könyvei az egykori ízlést és hangulatot utánzó borjúbőr- vagy pergamenkötéses, csatos köntöst kapjanak. Valamennyi ősnymtatványát a gerincükre elhelyezett, gót- vagy antikva-betűs ízléses, festett címkékkel látja el. Ezeknek nagy része még ma is épségben található.

A könyvkötési munkákkal ritkábban a jónévű LÁZÁR György budapesti könyvkötőt, többnyire az ügyeskező székesfehérvári KUBIK Lőrincet bízta meg. Fennmaradt egy sajátkezűleg vezetett jegyzéke, melyet a kötésre kiadott ősnymtatványokról készített. Ebből kiderül, hogy az 1885. nov. 22—1886. jún. 4-ig terjedő időben 219 incunabulumot kötöttetett be, ill. restauráltatott KUBIK mesterrel, 509 forint költséggel. Mind a könyvkötőnek, mind a címkéket festő SZAMMER Kálmánnak PAUER minden esetben pontos írásbeli utasítást ad a rájuk bízott munkát illetően.

Különbféle szempontok alapján lehetne még elemeznünk PAUER ősnymtatvány-gyűjteményét.

1. Különösen szép könyvek. Mintegy 45 darabja tarthat igényt ilyen vonatkozásban érdeklődésünkre.

2. Érdekessé tehet egy könyvet egykori tulajdonosa. Az Inc. 33. jelz. könyv: PRISCIANUS 1476-ban Velencében megjelent műve valamikor, még a XV. században magyar tulajdonosé volt. A könyv első lapján ui. középkorias írással olvasható a „M. Pauli de Zekelwasarhelh” bejegyzés. A mű a turini LOESCHER cég útján került PAUERhez. — Dionysius de LEUWIS alias RICKEL: *Specula omnis status humane vite* (Nürnberg. 1495.) c., Inc. 304. jelzetű művét a bécsi KOHN cégtől vásárolta PAUER. A könyv ötödik levelén középkori folyóírással ez áll: „Ego fr. Franciscus hunc librum apportavi mecum de Hungaria ad cenobium. . .” (a helynevet később kivakarták.)

Jól szemmel kísérhető egy könyvnek vándorútja kézirőlkézre, országról országra az Inc. 378. jelz. műnél, melynek címe: *Homiliarius doctorum*. (Basel, 1498. Nicol. Kessler.) Az első bejegyzés a második lapon szép gótikus betűkkel: „Iste liber donatus est Monasterio Polvgan. Canonice Regularibus ordinis Sancti Augustini per venerabilem virum et domn Johannem de Coryer plebanum eccle pragen. seu canonicum eiusdem Anno dni 1505.” Nyomban utána egy századdal későbbi beírás olvasható: „Anno 1604 Die 17 Junii Reverendus vir Dnus Bartolomeus nepomucen In eternam sui memoriam mihi dono dedit et ob pignus Amoris fraterni.” Pár évvel később: „Hic liber emptus est a Rndo Domino Alberto Kolomyga per me Marcum Kolossvary R. 3. die 28. Julii Anno Dni 1613.” Ismét új tulajdonos bejegyzése a kötet utolsó lapján: „Ego Gregorius Frayt, civis Tirnauiensis dono dedi hunc Autorem, fratri meo Michaeli Thomanovics alias Zroonesany in perpetuum amoris charitatem et consanguinitatem Anno Xti nati 1624. Hic liber est meus post mortem nescio cuius.” Majd megint új gazda jelentkezik: „Hic liber est a Domino Michaeli Thomanovics in sui memoriam sempiternam Stephano Kőszeghi Parochia Nagy legiensis filio suo adoptivo. Anno 1645. die 21 Maii” Végül az utolsó nyomon követhető állomás a könyv előzéklapján: „Anno 1667 Donatus mihi Paulo Rotanth Csepregiensi ab A. R. D. Stephano Küszögy Lectore et Canonico Eccleae Jaur. in ultima eius infirmitate.”

LOESCHER turini antikváriumából került a gyűjteménybe a *Moralia Sancti Gregorii pape super Job* (Velence, 1496), c. Inc. 330. jelz. mű, melyben az előzéklapon Moses SZUNYOGH XV. századi írással beírt neve olvasható.

3. Különösebb érdeklődésre tarthat számot magyar vonatkozásai miatt hét mű. Ilyen pl. az Inc. 85. Petrus NIGER: *Clypeus Thomistarum* (Velence 1481) c. műve, melyet a szerző CORVIN MÁTYÁSNak dedikál.

4. Könyvtártörténeti érdekessége lenne annak a kimutatásnak, amely feltüntetné, hogy a gyűjtemény egyes könyvei mely külföldi kolostorok könyvtárából valók. Így pl. a bécsi jezsuiták rendházából 16 könyv származik, az ágostonrendiek bécsi zárdájából 5 mű, a ciszterciek lilienfeldi apátságából 4, a domonkosrendiek brünni könyvtárából 4 mű, a jezsuiták gorheimi házából újból 4 mű, a Joannes FABER bécsi püspök (XVI. század) által alapított bécsi Sz. MIKLÓS püsp. kollegiumból 13 mű, és így tovább.

A Magyarországon található ősnymtatványok készülő tudományos katalógusának megjelenése előtt — sajnos — nem áll módunkban lemérni PAUER incunabulum-gyűjteményének reális bibliofil értékét, amely nyilván azon múlik, hogy a gyűjtemény hány különlegesen ritka és értékes ősnymtatványt tartalmaz akár nemzetközi, akár magyar viszonylatban. Annyit azonban joggal leszögezhetünk, hogy PAUER a maga korában kiemelkedő értékű bibliofil művet valósított meg.

SULYOK JÁNOS

Diskay Lenke exlibrisei és alkalmi grafikái. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása. DISKAY Lenke exlibris kiállítása az Országos Széchényi Könyvtár exlibris kiállításai sorában már a hetedik. A kiállítást BÉLLEY Pál és GALAMBOS Ferenc (Kisgrafika Barátok Köre) rendezte.

DISKAY Lenke mint grafikusművész biztos rajztudásról és erős kolorisztikus hajlamról tesz tanúságot. Exlibriseivel a hagyományos kifejezési formákon túljutva korszerűbb eszközöket keresett a könyvjegy lényegének, a tulajdonos egyéniségének megragadása céljából. A külföld is elsősorban exlibriseire figyelt fel. Kiállításra 70 darab exlibris került lino- és fametszetek, 1959 és 1966 közötti időből.

Nagyon sikerült a kiállítás illusztrált katalógusa, mely az Országos Széchényi Könyvtár házi sokszorosítójában BÉLLEY Pál szerkesztésében készült. A kiállított exlibriseket időrendi sorrendben sorolja fel, feltüntetve a tulajdonosok nevét, az ábrázolt képet, a technikát és a milliméterekben kifejezett méretet.

MUNKÁCSI PIROSKA

FIGYELŐ

Három búcsúztató. (Szimonidesz Lajos, Borsody Bevilaqua Béla, Frank László)
A magyar polihisztorok az utóbbi években bizony alaposan megfogyatkoztak. Felszabadulásunk után egykori „őseiket” (ASZALAY, TÓTH Béla, TAKÁCS Sándor, MARGALITS Ede stb.) a századforduló nagyjai közül HALÁSZ Gyula, RÁTH-VÉGH István, SUPKA Géza, REXA Dezső, BORSODY BEVILAQUA Béla és társaik követték s bezárta a sort SZIMONIDESZ Lajos.

SZIMONIDESZ Lajost a hivatalos sajtó, mint nyugállományú vezérőrnagyot, volt tábori püspököt és a történettudományok kandidátusát parentálta el. De mind ezek a „jelzők” mit sem árulnak el sokoldalú, aktív bal oldali és harcos, hányatott életéről, arról a szinte habzsoló kutatószenvédélyről, amellyel fél évszázadon át kereste a magyar kultúrtörténet számtalan forrását, évtizedeket töltve a különböző levéltárakban és könyvtárakban, minden fillérjét fotokópiákra költve. Sok ezer számra halmozódtak fel időközben lakásán ezek a dokumentumok. Hogy mennyire voltak hézagpótlók, arra talán a legjellemzőbb, hogy a két világháború között fotokópiázott TÁNCSICS-per dokumentumainak nagy részét, amelyeket saját költségén csináltatott, éppen az ő anyagából ismerhetjük ma, mert a levéltári anyag az 1945-ös ostrom alatt megsemmisült!

Nyolevanegy évet élt: 1884-ben született és 1965. július 18-án hunyt el. Hivatalos foglalkozása: evangélikus lelkészség, de szabadgondolkodása miatt egyházi felettesei, már fiatal korában a márianosztrai női fegyházba száműzték hivatásának gyakorlására, majd amikor lelkészi megbízatásáról önként lemondott, írásból próbálta tengetni életét. Tunguz sapkájában, bő lebernyejében járta a könyvtárakat és könyvkereskedéseket, jó barátja volt a harmincas évek forradalmi munkáskultúrája zászlóvivőinek. Ha szükség volt, bátran kiállt felszólalásokkal, átiratokkal minden jogfosztás és üldöztetéssel kapcsolatban, jó barátságban volt JÓZSEF Attilával, MADZSAR Józseffel, BRAUN Róberttel, NAGY Lajossal és amikor 1930-ban a fasiszta önkény letartóztatta TAMÁS Aladárt kommunista bűncselekmények miatt, ő is „erkölcsi garanciát” vállalt érte aláírásával azokkal az értelmiségiekkel együtt, akik szabadonbocsátását kérvényezték. Igaz, hogy nem sokkal előbb az egykori Cikk-cakk esték további változatának, a Rendkívüli Színpadnak előadásain (amelynek vezetője PALASOVSKY Ödön és TISZAY Andor, dramaturgia HEVESY Iván és TAMÁS Aladár, zenei irányítója KOZMA József és díszlettervezője BORTNYIK Sándor voltak) saját maga is fellépett és egy árnyjáték szereplőjeként Laotse-t idézte. Szoros kapcsolatban volt az egykori 100%-körrel, ami abban az időben eléggé nagy kockázat volt, de hát Szimonidesznek akkor már volt néhányszor dolga a hatóságokkal...

Tudását és tehetségét csak népi demokráciánk ismerte el, amikor kinevezte tábori püspöknek, ám kutatásait ekkor sem hagyta abba. Templomában, a Vas utcai, egykori evangélikus imaházban, amelyet művész körökben „Kriptának” neveztek, (ahol ma az Ódry-színpad tart előadásokat), nem az Istenről, hanem az emberi szeretetről, a kollektív, egymást segítő új embertípusról és a békeharceről prédikált.

Sokrétű munkásságából (volt lexikon-munkatárs, lapszerkesztő, stb.) csak néhány jellemző adatot sorolunk föl. Művei között a legjelentősebbek: *A világ vallásai* (két kötetben), Dante. 1928., *Jézus és Mária ereklyéi*, (Bp. 1933.), *Jézus Krisztus a Harmadik Birodalomban*, Rekord. 1937., *II. Rákóczi Ferenc hadi-újságja*, Bp. 1940., *Napjaink vallási forradalmai*, Bp. 1936., *A Rákóczi-kor újságíródalma*, Bp. 1954., *Zsidóság és kereszténység*, Bp. 1931. Sajtó alá rendezte PETŐFI Apostolát, továbbá JAYNAY tanulmányát az iszlámról, TÁPAY-SZABÓ László: *Az ókor csodái* c. könyvét, a *Mercurius Veridicus* három számát, KOCSI CSERGŐ Bálint és TRUSIUS Jób: *Magyar vértanúk nyomában* c. műveit. Habán kommunákat feldolgozó, kéziratban levő műve, azonban már aligha fog megjelenni. Vigyázzunk, nehogy elkallódjon.

Felszabaduláskor a volt Andrásy úti többszobás lakásában élt, ahol közel negyvenezer könyvből álló könyvtárában egy tábori ágyat, néhány széket, asztalkát és fogast engedélyezett csak testi kényelmének és ezek is könyvvállványok közé ékelődtek. Idős kora miatt ekkor fel akarta számolni sok kuriózumot és több unikumot rejtő könyvtárát. Felajánlotta tehát több könyvtárnak azzal a feltétellel, hogy annak anyagát majd egyben tartják. De nem kellett senkinek, még a Szabó Ervin könyvtár központjának sem. Pedig ez volt Kelet-Európa egyik legteljesebb egyházi vonatkozású gyűjteménye. Évek múlva vette csak meg az Országos Széchényi Könyvtár.

Súlyos betegsége mellett, zokszó nélkül dolgozott élete végéig, aminek lehetőségét elsősorban második házasságának megértő légkörében kereshetjük. Boldog ember volt, mert hitt az emberekben, és mindenkit segített. Maga azonban, soha nem kért senkitől semmit! Mi írók és könyvtárosok, emlékezni fogunk rá sokáig. . .

Mint ahogyan emlékezünk, ha kissé elkésve is, polihisztor társára, BORSODY BEVILAQUA Bélára. Munkásságát két évvel ezelőtt, amikor 80 éves korában mindenkitől elfeledve elhunyt, senki sem méltatta, pedig az OSZK katalógusaiban külön osztólap tünteti fel. Nevét hiába kerestük az *Új Magyar Lexikonban* vagy a *Magyar Irodalmi Lexikon* első kötetében. Nem a kor, hanem a *kortársak* voltak feledékenyek. BORSODY BEVILAQUA Béla az egykori múzeumi őr, majd kultúrtörténész, Miskolcon született, 1885-ben és Budapesten hunyt el magára hagyatva, 1964-ben, VIII. kerületi Nap utcai lakásának legfelsőemeleti mosókonyhájában, miután lakását felesége halála után eladta. Számos könyvet írt életében, valamennyit megrendelésre, valamint sok száz cikket Budapest múltjáról. Mégis a tudósok előtt író volt, az írók előtt tudós. Magányos ember volt, különösképpen, kímélet nélkül kimondta mindig az igazát (vagy legalább is azt, amit igaznak hitt). Élete közepén minisztériumi megbízatása alól felmentették, ezután lett „szabadúszó”. Nem volt megelégedve soha, semmiféle rendszerrel. A személyi kultusz éveiben rongyos kabátját hatalmas biztosítótűvel tűzte össze és megfogadta, hogy amíg a légkör meg nem változik, nem is varratja meg. Később kabátját valóban rendbe is hozatta. Közben Dél-Amerikában élő fia — aki Fidel CASTRÓval együtt vett részt a kubai forradalomban, majd kishitúsége vagy elvtelensége miatt visszavonult a mozgalmától — megszüntette pénzbeli támogatását, így BEVILAQUA élete utolsó éveiben nagy nyomorral küzdött. Végül éhenhalt! Pedig valamikor bérelt villája volt a Gellérthegyben és házához a századeleji polgári ellenzék számos nagysága (BRAUN Róbert, SZABÓ Ervin, SUPKA Géza, VÁMBÉRY Rusztem, FÖLDESSY Gyula) jártak vendégségbe. Hányatott életében volt orvostanhallgató, régiségkereskedő, hírlapíró, könyvügynök, hadtörténész, gazdaságpolitikai szakértő, hirdetési ügynök és miegymás. Cikkei, tanulmányai a napilapokon és folyóiratokon kívül tudományos szaklapokban jelentek meg (Az egri csillagvizsgáló története. A székesfehérvári királýsírok, stb.). Közel két tucat könyvkiadványában a valóság problémájával, DÜRERREL és GÖRGEYVEL foglalkozott, megírta a magyar várak, kapuk és azok kulcsainak történetét, összegyűjtötte a budai mészároscéhek ládáinak okiratait, feldolgozta a magyar ipartársulat és ipartestület, a régi és új magyar takács-

mesterségek, a magyar serfőzés, a vendéglátóipar, a Pest-budai kávéházak, a kávé- és kávé-mesterség történetét (két-két kötetben), összefoglalta a régi diákadomákat (*Magyar gaudeamus*) és a magyar történelmet anekdotákban, az erősen németellenes *Német maszlagban* leleplezte az osztrák elnyomást hazánkban. Írt a régi magyar világjárókról is. Felszabadulásunk után két könyve és több mint negyven cikke látott napvilágot, számos kézírata fekszik Budapest népszokásaival kapcsolatban a különböző intézményeknél, — tehát történész volt, kutató és polihisztor a javából, de halálakor, a nekrológírók, mivel nem volt kéznél róla semmi adat, hát egyszerűen elhallgatták, hogy író volt.

Ma már más lakja azt a naputcai kis lakást, ahol valamikor az előszoba ajtóval szemben kis rézágyú állt az ajtónyílásnál és kezében füstölő kanóccal jelent meg a csengetésre BEVILAQUA, hogy a hivatlan látogatót elzavarja! Mert ilyen „bolondos” ember volt.

Halálával szürkébb lett Budapest, „akit” szerelmese és bizarrságainak kutatója most már békén hagy. . .

Természetesen harmadik író társunknak, FRANK Lászlónak a nevét is hiába keressük a lexikonokban. Az egykori galileista diákot, majd a bécsi-, berlini- és sanghaji-újságíró korunk szakmabelije nem ismerik. Hazajövele után hiába írt számos folyóiratunkba, hiába jelentette meg két nagysikerű önéletrajzi visszaemlékezését — az önkényes mércéhez mindez kevés volt. Itt próbáljuk pótolni most azt, amit mások elfelejtettek.

FRANK László 1890-ben született és 1965-ben halt meg Budapesten. Fővárosunk gyermeke volt és egész életét mindig világvárosok forgatagában küzdötte végig. Harcokban és mozgalmas élményekben volt gazdag élete.

Már fiatal korában kapcsolatba került a magyar forradalmi ifjúsággal. A Galilei-körbe, az Anker köz 2-be nővére, FRANK Klára vitte, aki egyébként 1911-ben a Galilei kör titkára volt. Az „őszirózsás forradalom” alatt aktív részt vett a kommunista párt első megmozdulásaiban és valószínűleg itt szívta magába azokat az eszméket, amelyekhez, minden megpróbáltatások ellenére, egész életében hű maradt!

A Magyar Tanácsköztársaság bukása után már az európai történelem sodra irányította életét. Diák korában még a megcsontosodott monarchia ellen küzdött, a Tanácsköztársaság alatt a proletariátus szabadságáért.

A magyar ellenforradalom pribékjei elől 1919 őszén Bécsbe menekült, ahol a *Bécsi Magyar Újság* szerkesztőségében GÁBOR Andor mellett dolgozott. (Bécsi emigrációjának élményeit a *Café Atlantis* c. könyvében írta meg.) Az osztrák hatóságok zaklatásai miatt azután a húszas évek végén, a weimari Németországba utazott, ahol több berlini újságnak volt a munkatársa és jóbarátja Egon Erwin Kischnek. 1933-ban azonban kénytelen volt HITLER rohamosztagosai elől Sanghajba hajózni. Itt élte át a második világháborút is. (Élményeit *Sanghajba menekültem* című visszaemlékezéseiben írta meg.)

Felszabadulásunk után, amikor végre hazatérhetett, elpusztíthatatlan tetterővel látott, immár ötödször életében, jövőjének megalapozásához. Itthon azonban kevesen ismerték. Régi barátai nagyrészt elpusztultak, a két világháború közötti magyar munkásmozgalommal pedig alig volt valami kapcsolata. A mai olvasók mégis szívesen vették visszaemlékezéseit. Könyveinek nagy sikere volt! Talán azért, mert a *kortárs* szólt bennünk a mai nemzedékhez arról a korról, amelyben világotrengető forradalmak érlelődtek, évszázados uralmak roppantak össze, diktátori vagy magasztos eszmék vitték előre, vagy akadályozták a szabadság útját.

FRANK Lászlót minden otthonából katalizmak sodorták tova. Volt újságíró, riporter, tolmács, szerkesztő, műfordító, agitátor, kommunista és szun-yat-szenista forradalmár, magyar emigráns, angol gentleman, illetve üldözött hontalan. Élményeit könyvsorozatban akarta feldolgozni, de csak két kötete látott napvilágot.

Visszatérte után, kisebbjelentőségű művei közül megemlíti *Az atom lázadása, Egy riksakuli története, Szélhámosok-kalandorok, Tajvan a távolkeleti tűzjészek* c. írásait, melyek könyvalakban jelentek meg.

Ezenkívül lefordította Anna FRANK naplóját, GERSTÄCKER: *Kaland a Missisipin*, VRIES: *Bartje, egy holland fiú története* c. regényeket és MARX: *Zsidókérdését* is.

Írt magyar, angol és német nyelven egyaránt. Hazatérte után nemzetközi ismereteit és gazdag élettapasztalatait számos magyar napilap és folyóirat gyűmölesztette. Élete utolsó éveiben, súlyos betegsége ellenére is tovább dolgozott. A legutóbbi években élénken részt vett a MUOSZ keretében szervezett újságíróképzésben. A magyar emigráció sajtótörténetének jegyzeteiben, melyet tananyagként adott ki az Újságírószövetség, sok eddig ismeretlen és értékes adatot közölt.

Hatvenöt éves korában hunyt el. Hatvan évi szakadatlan munka után a halál ragadta ki a tollat kezéből.

TISZAY ANDOR

Firenze tragikus novembere. 1966 november 3-ról 4-re virradó éjszaka az egész évi átlagos csapadékmennyiség egy harmada hullott Toscanára, az ár óránként 50–60 kilométeres sebességgel zuhogott Firenze felé. November 3-án éjfél előtt megszakadt a vasúti összeköttetés Firenze és Arezzo között. A firenzei vízműveket az ár valósággal szétvetette, ezzel a város ivóvíz nélkül maradt. A transzformátorok felrobbantak s ezzel sötétség borult Firenzére. Tetézte a bajokat, hogy ünnepre készülődött Itália, november 4-én az első világháború befejezését ünneplik az olaszok, mindenütt ünnepi szolgálatot tartottak. Éjfél után, tehát november 4-ére virradó éjszaka az Arno először a Ponte Vecchio és a Ponte a Santa Trinità között lépett ki a medréből, majd betört a Via dei Bardi-ba és a Piazza dei Cavalleggeri-be, mely az Arno partra nyílik s ezzel az ár betört a térre épült nemzeti Könyvtárba, a Biblioteca Nazionale Centrale-ba. Rövidesen az egész történelmi városközpont víz alatt állt. Súlyosbította az is a helyzetet, hogy ezen a tragikus éjszakán viharos szél dühöngött, a megvadult vízáradat fatörzseket, gerendákat, bútorokat sodort magával. Nemcsak az árvíz pusztított, hanem a sebesen úszó faanyagok is. November 4-én alkonyatkor tetőzött az áradás, majd megkezdődött a lassú apadás. A víz csak másnapra vonult el az elárasztott 30 000 hektárnyi területéről, rettenetes látványt hagyva maga után.

Az első közlések szerint a firenzei könyvtáraknak mintegy 5 millió kötete került tartósan — helyenként 3–4 napig — víz alá. Francesco BARBERI bibliográfiai főfelügyelőnek az egyik napilaphoz intézett közléséből kaphattuk az első reális értékelést.¹ BARBERI szerint a firenzei könyvtárak kára alapos becslés alapján kb. 2 millió állományegység, könyveket és broszúrákat egyaránt számításba véve. Hivatalos közlés ezideig nem jutott el hozzánk, egyelőre ezt a számot tekinthetjük hitelesnek.

Az áradás a Biblioteca Nazionale Centrale-t sújtotta leginkább. Itália nyolc nemzeti könyvtára közül ez a legnagyobb, a legtekintélyesebb. Állománya ma már meghaladja a 3 millió egységet. Épülete viszonylag új, 1935-ben avatták fel. Raktárainak jelentős részét az alagsorban helyezte el a tervezés, vasszerkezetű állványokon. A tájékozó víz ezeket a raktárakat árasztotta el legelőször. Számos értékes gyűjteményt tárolt itt a könyvtár, közöttük a legjelentősebbik a „Magliabechiana”, a könyvtár 18. századbeli, alapítási állománya.

Az alagsorban elhelyezett másik jelentős gyűjtemény az ún. „Palatina”, vagyis az egykori Biblioteca Palatina, a toszkánai nagyhercegség 90 ezer kötet könyvből és 3000 kéziratból álló gyűjteménye volt, mely 1861-ben került a mostani könyvtárba.

¹ F. BARBERI: *I libri di Firenze*. Corriere della Sera, 1966. dec. 4. 5. l.

Ugyancsak az alagsorban tárolta a könyvtár az 1500—1800. évek nagy formátumú, illusztrált köteteit, valamint az 1860-tól gyűjtött hírlapállományt, mely egyedülálló, egy példányos olasz hírlap- és folyóirat-évfolyamokat foglalt magában. Itt került víz alá a hazai és külföldi parlamenti irományanyag, nemkülönben a „Miscellanea”-gyűjtemény, mely sokezer füzetből, kisnyomtatványból, röplapból, sokszor a könyveknél is értékesebb, ritka tételekből állt. Rendkívül súlyos az a veszteség is, mely a Központi Katalógus (Catalogo Unico) vonatkozásában érte a könyvtárt: sok-sok ezer katalógus cédula várt itt besorolásra. Sajnálatos módon víz alá kerültek a könyvtár régi állományrészeinek eredeti, kéziratos könyvkatalógusai is. E súlyos csapást csak az enyhíti, hogy a víz alá került legfontosabb állományrészeket a könyvtár idejében mikrofilmre vette s ezek a mikrofilmek épen megmaradtak. A firenzei Nemzeti Könyvtár veszteségét a kommentárok „a könyvek hekatombájának” nevezték el, a kár becslések szerint kb. 200 ezer kötet könyv.

A napilapok, folyóiratok cikkei és az előzetes hivatalos vagy félhivatalos közlések alapján ma már körvonalazni lehet a többi könyvtárat ért károkat is.²

A Palazzo Strozzi-ban székel (Piazza Strozzi) a 300 ezer kötetes Biblioteca del Gabinetto Scientifico Letterario G. P. Vieusseux. Ezt az általános gyűjtőkörű könyvtárt 1819-ben alapította a genfi származású Gian Pietro VIEUSSEUX; különösen az olasz Risorgimento-ra vonatkozó gyűjteményét tekintették rendkívül értékesnek. A könyvtár a második világháború során is súlyos veszteségeket szenvedett, az újrarendezett állomány számára 1954-ben készítettek korszerű raktári (vasszerkezetű) berendezést, sajnos, a Strozzi palota alagsori részében

Elpusztult a Biblioteca della Facoltà di Lettere della Università, tehát a bölcsészettudományi kar könyvtárának jelentős állományrésze a Piazza di S. Marco-n, alagsor raktárban tárolta a könyvtár 1,3 millió kötetes állományának számottevő részét, mikrofilmtárat, itt őrizte az összes kari doktori disszertációkat, nemkülönben G. PAPINI híres könyvtárát, melyet a második világháború során biztonsági okokból vittek le az alagsorba.

Súlyos kárt szenvedett a Biblioteca del Conservatorio di Musica Luigi Cherubini is a Via degli Alfani-n; legértékesebb gyűjteménye, a „Fondo Pitti”, mely az 1600-as 1800-as évek zenei kéziratait tartalmazta, ugyancsak víz alá került.

Jelentősek azok a könyvkárok is, amelyek templomokban, múzeumokban keletkeztek. A Dóm — a Santa Maria del Fiore — káptalani irattárában igen értékes anti-fonáriumokat őriztek, e hatalmas miniatűr pergamenköteteket elárasztotta a víz, az írást és a miniatúrákat nagyrészt kimosva. A Museo dell' Opera del Duomo-ban 6000 kötet valamint 55 kéziratos, miniatűr énekes könyv, valamint az egész levéltár víz alá került.

Meg kell emlékeznünk az Állami Levéltárról (Archivio di Stato) is, mely az Uffizi „Loggetta”-jában székel; termei víz alá kerültek. Ma még nem tudjuk, mi maradt meg az elárasztott anyagból, a Levéltár itt tárolta a megszüntetett szerzetesrendek iratait, a Guelf-párti kapitányok levéltárát, a toszkánai anyakönyveket (1808—1865), a „Capitano del Popolo” 14. századbeli irattárát. Pótolhatatlan, ritkabecsű dokumentumokról van szó. . .

A firenzei könyvkiadók — a Le Monnier, a Sansoni, a Marzocco, a Nuova Italia, a Olschki, a D'Anna, a Valmartina — raktárai is pincékben települtek, ugyanúgy, mint a nagyobb könyvkereskedéseké. Az itt tárolt könyvanyagot is elárasztotta a szennyes ár.

Szerencsére nem érte károsodás a Biblioteca Medicea-Laurenziana-t, a Riccar-

² Vö.: BARGELLINI, Simone: *Firenze 4 novembre 1966 l'inondazione e dopo*. Azienda Autonoma di Turismo. Firenze, 1966. 16 l.; *Situazione di musei e gallerie fiorentine dopo l'inondazione del 4 novembre 1966*. Azienda Autonoma di Turismo. Firenze, 1966. XII. 9. (Soksz.) 1 + 12 l.; napilapok és folyóiratok cikkei és közlései.

diana-t, a Marucelliana-t, az Accademia delle Belle Arti, az Archivio. Storico del Comune, az Archivio Storico del Risorgimento neves, értékes könyvvállományát.

Itália mozgósította hivatalos apparátusát, a római Istituto di Patologia del Libro-t, mely teljes üzemével a firenzei károk elhárítására összpontosította magát. Az egyházi restauráló műhelyek is mind Firenze megsegítésére siettek. VI. PÁL pápa telefonutasítására már november 5-én reggel Firenzébe indultak a Biblioteca Apostolica Vaticana neves restaurátorai, akik különösen a pergamen kódexek restaurálásának világhírű szakértői, de siettek Firenzébe a Monte Oliveto-i, a Grottaferrata-i, a Santa Maria del Monte a Cesena-beli apátság, a Praglia-i, a Santa Faustina apátság szerzetes restaurátorai, megmozdult azonban az egész világ, úgyszólván minden föld-résről szakértők siettek — közöttük magyarok is — Firenzébe.

Már november 5-én megkezdődött a mentés, elsősorban a Nemzeti Könyvtárban E. CASAMASSIMA igazgató irányításával. Legelső feladat volt az anyag kimentése az iszapos vízből. Százak önként jelentkeztek arra, hogy a mocsos iszaptól valósággal kihalásszák a köteteket és „könyvláncot” alkotva juttassák el azokat az alagsori raktárakból a téren álló tehergépkocsikhoz.

A tehergépkocsikra rakott állománytömböket a Firenze környékén levő mezőgazdasági szárítóüzemekbe (gabona-, fa- és dohány-szárítókbá) vitték: Vicchióba, Mugellóba, Vernióba és Cafaggiolóba, természetesen megfelelő könyvtáros, illetve restaurátor kísérettel.

A legértékesebb köteteket közvetlenül Rómába szállították, az Istituto, valamint a Vatikáni Könyvtár s a Grottaferrata-i Apátság restauráló műhelyébe.

A vízből, iszaptól kiemelt kötetek megszáritásának módját a közlésekből nyomon lehet kísérni. A köteteket először lapról lapra óvatosan szétnyitották, minden egyes oldal közé szívópapírt (de nem itatóspapírt) helyeztek azzal a céllal, hogy a lapok közül a vizet, a nedvességet ki lehessen vonni anélkül, hogy a tintát s a miniatúrákat további károsodás érje. A tapasztalat szerint 30 személy naponként 400 kötetet tudott ily módon elsődlegesen megszáritani.

A szárítóhelyiségekben a szárítás hőfoka a közlések szerint nem haladhatta meg a 40 Celsius fokot. A pergamenre írt kódexeket meleg, éspedig nedves-meleg helyiségekben lassan szárították. Minden mentési munka természetesen tele van rendkívül sok veszéllyel, hiszen az anyag nem egy esetben 3—4 vagy több napig is víz alatt volt, ráadásul tetézte a bajt, hogy az áradás során felszakadtak a naftával működő automatikus fűtőberendezések tartályai s az ár nemcsak gerendákat, fatörzseket, állati tetemeket s egyéb szennyeződést vitt magával, de naftát is, melynek csokoládészínű sűrű állaga különösen súlyos csapást jelentett az állományegységekre.

A szakmai viták leginkább a „talkum” — magnéziumhidroszilikát — alkalmazása körül lángoltak fel. A Grottaferrata-i szerzetes-restaurátorok ugyanis a nedves kódexlapok közé ilyen talkumport hintettek. A pergamenlapokba került agyagos iszap és a talkum állítólag „cementálódott”, kaolinná állt össze. BARBERI bibliográfiai főfelügyelő idézett közlésében megállapította, hogy a vád nem helytálló, a módszer bevált. A vita még folyik, a végleges kiértékelés után a kérdésre visszatérünk.

A mentést végzőket támadás érte azért is, mert az iszapos vízből kiemelt köteteket sok esetben száraz fűrészporral vastagon felhintett helyiségekben helyezték el a földre, a mesterséges szárítás előtt. A kötetekben levő nedvesség azonban feloldotta a fűrészporban levő tanint, mely kitörölhetetlenül beivódott a lapok állagába. BARBERI közlése szerint azonban csak az első napokban nem vizsgálták meg a fűrészport, annak megállapítására, hogy tartalmaz-e tanint, vagy sem. Később kizárólag fenyőfa és nyárfa fűrészporát alkalmazták első szárításra. E két fa fűrészpora tanint veszélyesebb mértékben nem tartalmaz.

E sorok írásáig hozzánk eljutott közlések csak az első lázas híradások. Az elsődleges mentőakciókat követi a helyreállító könyvvédelem. A restaurátorok munkája hosszú évekig tart s kérdéses, mit, hogyan lehet majd megmenteni. A firenzei árvíz tragikus csapás nemcsak Itáliára, de az egész emberiségre is.

TOMBOR TIBOR

Bibliográfiai nyomozás József Attila és az illegális kommunista párt viszonya kérdésében. — VÉRTES György könyvéről. VÉRTES György könyvében arra vállalkozott, hogy megvizsgálja, mi igaz abból, hogy JÓZSEF Attilát — a munkásosztály nagy költőjét, aki ma már az egész nemzet nagy költője — a harmincas évek közepe felé kizárták az illegális MKP tagjai sorából.¹ Nem könnyű feladat. Be kell látni, hogy végleges tisztázása fontos teendője újkori irodalomtörténészeinknek, hiszen JÓZSEF Attila összegyűjtött verseinek és írásainak jegyzetes akadémiai kiadásában, de más gyűjteményes kiadások jegyzeteiben, elő- vagy utószavaiban, életrajzokban és megemlékezésekben is felbukkan ez a költő emlékeit sértő állítás és ezek a könyvek közkézen forognak. Egyetemi jegyzetekből, tankönyvekből ezt tanulja vagy tanulta az ifjúság. Voltaképpen nem a mi folyóiratunk feladata ebben a vizsgálódásban elmélyedni. Nem is tesszük meg, mert ez elsősorban irodalomtörténeti folyóirataink dolga. A kutatási terület rokon volta alapján egy részt ebből: a tisztázást segítő munkát könyvtárosainknak és bibliográfusainknak mégis vállalniuk kell és meg is teszik. Példa erre VÉRTES György könyve és REGULI Ernő szegedi bibliográfiája. Utóbbiról VÉRTES is megállapítja, hogy nélkülözhetetlen JÓZSEF Attila hiteles életrajzának megírásához.² VÉRTES könyvével nemcsak azért foglalkozunk, mert egy páratlanul izgalmas *bibliográfiai nyomozás* összefoglalása, beleértve az illegális MKP által kezdeményezett és támogatott legális, féllegális jelentékeny számú folyóirat felkutatását és átvizsgálását; az illegális Párttal kapcsolatban nem álló bal oldali, „urbánus” vagy „népi” lapokat is és végül az illegális kommunista mozgalomban résztvevő vagy ezt kívülről támogató tanúk vallomásait, közléseit is. VÉRTES György otthonosan mozog a MKP illegális munkájának történetében, hiszen JÓZSEF Attilával együtt, egy időben lett a párt aktív tagja. Ez az aktivitás kezdetben az 1930-tól 1932 nyaráig tartó MADZSAR-féle szemináriumban való részvételből, munkások és értelmiségiek körében tartott előadásokból, szeminárium-vezetésekkel és a párt által szervezett folyóiratok szerkesztéséből, cikkírásból állott. A cikkek írói fedőnevet használtak; az elfedett igazi nevek kinyomozása is bibliográfusi feladat; JÓZSEF Attila nem használt fedőnevet. Hozzá tartozott az illegális párttag teendőihez a külön megbízatások vállalása. JÓZSEF Attila a SALLAI Imre és FÜRST Sándor, az illegális párt vezetőségi tagjai lefogása után (1932. szept.) vállalta és teljesítette a párt megbízatását: manifesztumot írt a halálbüntetés ellen és aláírásokat gyűjtött neves — haladó szellemű — értelmiségiek körében SALLAI és FÜRST megmentése érdekében. Ez csak kiragadott példa annak jellemzésére, milyen hőfokú volt JÓZSEF Attila együttérzése a párt törekvéseivel életének abban a szakaszában, amikor élete vagy hosszú időre való bebörtönöztetése volt a tét. Ilyen kockázatvállaláshoz képest semmiség volt, hogy a *Döntsél a tőkét* c. verseskötetéért 8 napi elzárásra ítélték. Ilyen tények ismeretében a kívülállók számára, akik JÓZSEF Attilát főleg csak verseiből ismerik és tisztelik — és ezek száma ma már sok százezer —, és akik az illegális párt szerkezetét, felsőbb kapcsolatait, a pártvezetőség változásait, a konspiráció szigorú szabályait nem ismerik, érthetetlen, hogy harminc évvel a költő halála után még mindig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni azt a „megállapítást”, hogy JÓZSEF Attilát életének harcok szakaszában kizárták

¹ VÉRTES György: *József Attila és az illegális kommunista párt*. Bp. 1964. Magvető. 175 l.

² REGULI Ernő: *Írások József Attiláról*. Szeged, 1955. (A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 31.).

a pártból. E megrázó kérdés tisztázása a magyar irodalom ügye, tehát országos ügy. SZABOLCSI Miklós VÉRTES György könyvével a *Kritika* 1965. évi novemberi számában foglalkozik. Bevezetésében ezt írja:³

„Az utóbbi években József Attila és az illegális KP viszonyának kérdése ismét az érdeklődés előterébe került . . . Országos, széles körű visszhangot akkor keltett a kérdés, amikor Vértés György — előbb egy folyóiratcikkében, majd egy, ezt jelentősen kibővítő könyvében részletesen tárgyalta a kérdést, új adatokkal is egészítve ki eddigi ismereteinket. Kétségtelen érdeme, hogy a kérdést felvetette, bátran szembenézett vele . . .”

SZABOLCSI Miklós a következőkben utal arra, hogy JÓZSEF Attila és az illegális KP viszonyának kérdését a kutatás már hosszabb ideje felvetette és hogy cikkének megállapításai egy az ELTE bölcsészkarra, az MSZMP Párttörténeti Intézete és az MTA Irodalomtörténeti Intézete kutatóiból álló kollektíva kutatásaira, véleményére támaszkodnak. Kár, hogy ebből a jegyzetéből nem tudjuk meg, mikor volt ez a tanácskozás? Ha VÉRTES könyvének megjelenése után folyt le, úgy a SZABOLCSI Miklós cikkénél tovább nem jutott ez az ankét keretében folytatott vizsgálat. Nem hangzott el a kérdésben a legilletékesebb irodalomtörténészek és a párttörténet kutatóinak olyan deklarációja, amely a JÓZSEF Attila életművét és életrajzát bemutató két reprezentatív mű, az 1957-es *József Attila Emlékkönyv* emlékező részeiben és az 1959-es kiadású Összes művek jegyzetében a költő kizárásáról szóló megállapításokat hatálytalanná halványítaná. Reméljük, erre is sor kerül.

VÉRTES György könyvével teljesítette azt, amire vállalkozott: átélhető szemléletességgel ismerteti írása nagyobbik részében JÓZSEF Attilának a párthoz vezető útját 1928–1930-ig; aktív párttagsága idejét 1930-tól 1933 februárjáig — a környezet rajzát is adva —, majd a „magára hagyatottság” szakaszát 1933. februártól 1934 közepéig. Nem akadt — nem akadhatott — olyan dokumentumra, de még nyomra sem, amely a kizárás tényét igazolhatná. Ketten állították teljes határozottsággal, hogy JÓZSEF Attilát kizárták az illegális pártból: HORVÁTH Márton és SÁNDOR Pál. HORVÁTH Márton előadásáról megállapítja VÉRTES György, hogy szerzője önálló kutatást nem végzett, egyetlen dokumentumra sem hivatkozott. SÁNDOR Pál állítása egy konkrétumra támaszkodik: JÓZSEF Attilát nem küldték ki az 1934-iki moszkvai írókongresszusra. A kongresszus után a megbántott költő cikket írt *Miért nem én?* címmel. „A kizárás — írta Sándor Pál — a »Miért nem én?« c. kézirat miatt történt . . . A tény tisztázására egyszerű lenne, ha jelentkezni tudnának az akkori pártvezetőségi tagok, akik a kizárást végrehajtották. Ezek közül azonban ma már senki sem él s így közvetlen tanúskodásra nincs mód.”

SZABOLCSI Miklós ebben a kérdésben így foglal állást cikke jegyzetei között: „A »Miért nem én?« c. József Attila cikk máig nem került elő, pedig valószínűleg döntő fontosságú lenne a költő és a párt viszonyára vonatkozólag — egyúttal bizonyítéka annak is, hogy 1934-ben is kommunistának vallotta magát. Az azonban nem látszik bizonyított-nak [itt utal a cikkében előadottakra], hogy József Attilát emiatt az írása miatt »zárták ki« a pártból.” VÉRTES Györgynek könyve utolsó negyedében, a kizárás legendájának alaptalanságához van még egy adata. 1935-ben többször találkozott a KMP Külföldi Bizottsága illegálisan Magyarországon tartózkodó kiküldöttjével, NEMES Dezsővel. Kulturális kérdésekről is beszéltek és szóba került JÓZSEF Attila is, azonban sohasem hallotta, hogy JÓZSEF Attilát kizárták a pártból.

A kizárás legendájával végleg le kellene számolni. Még akkor is benne maradnak a felduzzadt JÓZSEF Attila-irodalomban kiirthatatlanul, szókincsünk pazarló felhasználásá-

³ SZABOLCSI Miklós: *József Attila és az illegális Kommunista Párt viszonyának kérdéséhez*. *Kritika* III. 11. 1965. nov. 11–20. 1.

val a megbántott költő emlékéhez tapadó szavak: „a kapcsolat megszakadása”, a „lehagyás”, a „viszony megromlása”, a „kívül kerülés” stb. Ezt a foglalkozást hagyjuk meg a versmagyarázóknak. Nekünk még elég marad a költő nagy verseiből.

VÉRTES György kétszáz cikk, broszúra, könyv adatait felhasználó bibliográfiai nyomozása végül is elérte célját. Elérte már azzal is, hogy a JÓZSEF Attila kutatókat, elsősorban SZABOLCSI Miklóst — aki cikkében több új adattal szolgál — újabb állásfoglalásra készítette. Könyvtáros-bibliográfusaink pedig a két írás adatai alapján folytassák tovább az illegális kommunista párt szövevényes sajtóhagyatékának, lappangó iratanyagának feltárását.*

KÓHALMI BÉLA

Külföldre került korvinák lelőhelymegállapítása. Már sajtó alatt van, s remélhetőleg még ebben az évben megjelenik a *Magyarországi Corvinák* c. kötet folytatásaként a *Külföldi Corvinák* c. kiadvány. A külföldön őrzött korvinák száma köztudomásúan jóval nagyobb, mint a hazaiaké: kerek számban 180 fennmaradt korvinából 46 van itthon.

Nemegyszer hosszabb nyomozást igényelt egy-egy külföldön őrzött kódex jelenlegi hollétének felderítése. Levelezés, külföldi gyűjtemények nyomtatásban megjelent kéziratkatalógusainak áttanulmányozása, mikrofilmek meghozatala segítette a kutatást, s utóbbiak alapján történt a reprodukcióra kerülő lapok kiválasztása is. Munka közben nem egy hitelesnek tartott kódexről kiderült, hogy nem korvina, de ugyanakkor több újabb, eddig ismeretlen, hiteles kódex is előkerült.¹ Olyan eset is volt, amikor egy-egy kódex jelenlegi lelőhelyét kellett kinyomozni. Ez volt a helyzet egy MARTIALIS-kódexszel is, amelyet FÓGEL bibliográfiája 80. sz. a. még az elveszettek között említ azon az alapon, hogy POLIZIANO szerint SASSETTI küldött egy MARTIALIS-példányt MÁTYÁS királynak,² a kódex maga azonban FÓGEL számára még nem volt ismeretes.

1931-ben a milánói Hoepli-cég Zürichben árverésre bocsátott egy MARTIALIS-kódexet — talán éppen azt, amelyet POLIZIANO említ. A MÁTYÁS címerével ékes kéziratot akkor egy HORNBY nevezetű angol gyűjtő vásárolta meg.³ A ZOLNAI—FITZ-féle bibliográfiában is úgy szerepel — helyesen —, mint a HORNBY-gyűjteményben őrzött kézirat.

Mikor 1964-ben ki kellett nyomozni a kódex, ill. a HORNBY-gyűjtemény hollétét, minthogy közelebbi cím nem volt birtokunkban, az *Aslib Directory*-ből merített adat alapján a Liverpool-i Public Library-hez fordultunk, mivel ott jeleztek Hornby Library-t.⁴ Kérdésünkre Liverpool helyett Salisburyból kaptunk választ, Major J. R. ABBEY-től, aki közölte velünk, hogy MÁTYÁS király MARTIALIS-kódexe nála van. Ő HORNBY halála után (1946) az egész gyűjteményt megvette, s ezzel együtt került hozzá a korvina is. Száma jelenleg J. A. 3223.⁶

* Cikkem megírása után került előlém MOLNÁR Géza vitacikke a *Kortárs*-ban. MOLNÁR Géza — a fel nem támasztható koronatanúk hiányában — teljesen meggyőzőnek találja VÉRTES György bizonyító anyagát. SZABOLCSI Miklóssal vitázva azt írja, hogy a kizárás ügye nem egyszerű biográfiai probléma, mert a párt ellenségei és megtevesztett hívei tíz év előtt ezt a „biográfiai problémát” politikai ütőkártyának használták fel. A kérdés végleges tisztázása ezért is fontos. (MOLNÁR Géza: *A szenvedélyes ígaza*. — *Kortárs* 1966. Nov. 1839—41. l.).

¹ Mindezekről — minthogy a kutatás még részben folyamatban van — a megjelenendő kötet fog pontosan számot adni.

² FÓGEL J.: *Elveszett vagy lappangó Corvinák*. Bibliotheca Corvina, Bpest. 1927. 81. l.

³ HOFFMANN E.: *Ismeretlen Corvin-kódex*. Magy. Könyvszemle 1930. 393—394. l.

⁴ *Bibliographia bibliothecae regis Mathiae Corvini*. Bpest. 1942. 80. l.

⁵ *Aslib Directory, a guide to sources of information in Great Britain and Ireland*. London 1957. 1361. sz.

⁶ L. OSZK irattára, 854/1964—65. sz. akta.

A továbbiak folyamán sikerült megszerezni a jelenlegi tulajdonostól a kódex teljes mikrofilmjét, mikor azonban arra került a sor, hogy a *Külföldi Corvinák* c. kötethez szükséges színes felvételt is megkapjuk, Mr. ABBEY elzárkózott ennek megküldésétől. Így a MARTIALIS-kódex szép címlapja nem kerülhet bele a kötetbe. Fekete-fehér reprodukciója látható a *Magyar Könyvszemle* 1930. évi kötetében.⁷

A Martialis-korvina egyike azon keveseknek, amelyek ma még magánkézben vannak, így van rá némi remény, hogy egyszer még talán hazakerülnek.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Negyven éve jelenik meg a szovjet cikkbibliográfia. A Szovetszkaja Bibliografija jubileumi megemlékezést közöl az 1926-ban indult *Letopisz Zsurnál'nyih Sztatei*-ről, az Össz-szövetségi Könyvkamara folyóirataikk bibliográfiájáról. A negyven év alatt megtett út jellemzői a statisztikai számok:

1926-ban 206 folyóirat 19,856 cikkének címlírását közölte a *Letopisz*, 1966-ban már 150,000-nél több volt a címek és 2 000 körül a feldolgozott folyóiratok száma. Az anyag terjedelme úgyszólván a megindulástól kezdve állandóan nőtt, nemcsak a folyóirat-irodalom fejlődése, de az anyaggyűjtés fokozatos kiterjesztése folytán is. Eleinte csak a szabályos időközökben megjelent, szigorúan értelmezett folyóiratokat vették fel. 1927-től kezdve már egyre több nem szabályosan megjelent periodikus tudományos folyóirat tartalmát analizálták, főleg az Akadémia, a tudományos társaságok, és intézmények kiadványait, amelyeknek címe többnyire a *Trudü, Ucsenie Zapiszki, Izvesztija* szavakkal kezdődött. 1935-től kezdve már a szövetséges köztársaságok orosz nyelvű folyóirataira is kiterjesztődött a cikkbibliográfia, sőt a *Pravda* és az *Izvesztija* elvi cikkeire is. (A napilapokat 1936-tól kezdve a *Letopisz Gazetnyih Sztatei* regisztrálja.) A hatósugár további kiterjesztése a nem folyóirat jellegű időszaki kiadványok felé ma is napirenden tartott kérdés.

A Nagy Honvédő Háború idején a *Letopisz Zsurnál'nyih Sztatei* folytonosságában hiányok álltak be: a folyóiratok egy része szünetelt, több folyóirat nem érkezett be a Könyvkamarába. Ezért 1949-ben a háború éveit alatti kimaradt cikkeket külön kötetben tették közzé. (*Ukazatel' Sztatej, ne zaregistrirovannih 1941—1945 gg.* Moszkva 1949.)

A folyóiratok megválasztásán kívül a cikkek válogatása is kezdettől fogva gondot okozott. Kihagyták az összes recenziókat (ezeket repertorizálja 1934-től kezdve a *Letopisz Recenzij*), a rovatok időszerű (krónikaszerű) közleményeit és híreit, valamint a más kiadványokból átvett anyagot. Az ismeretterjesztő folyóiratok és ismeretterjesztő szaklapok cikkei szigorú válogatással vették fel, végül kezdettől fogva kihagyták a folyóiratok szépirodalmi közleményeit.

Az első években évente négyszer jelent meg a *Letopisz*, a harmincas években évente 24—30 számot adott ki, 1949-től kezdve tért át a heti megjelenésre. A név- és földrajzi indexet évente négyszer külön kötetben közli. Szakrendi index készítésére eddig nem kerülhetett sor, a kérdés tanulmányozás alatt áll.

A tekintélyes vastagságú — 15 íves — 1966-i 52. szám január első napjaiban érkezett meg az Országos Széchényi Könyvtárba. Aki hasonló kiadvány szerkesztésében résztvett, az tudja értékelni, hogy ez a szervezettség milyen fokát jelenti.

Da.

Dr. Rózsa Györgyöt, az Akadémiai Könyvtár igazgatóját, a Magyar Könyvszemle Szerkesztőbizottságának tagját az UNESCO mellett működő Nemzetközi Társadalomtudományi Dokumentációs Bizottság Utrechtben tartott ülészakán elnökévé választotta.

⁷ V. ö. 3. sz. jegyzet.

A sportbibliográfia hazai és nemzetközi feladatai. Hazánkban a sportbibliográfia kérdésével SZUKOVÁTHY Imre, a Testnevelési Főiskola egykori igazgatója foglalkozott először. Az 1936-ban megjelent *Néhány adat a sportbibliográfia történetéhez* című tanulmányában (*Testnevelés*. 1936. 794—807. l.) többek között a magyar sportbibliográfia összeállításának fontosságára is felhívta a szakörök figyelmét.

Külföldön már az 1900-as évek elején sorra jelentek meg a testnevelési és sporttudomány kutatásának elengedhetetlen segédkönyvei. Magyarországon csak 1942-ben adták közre az első sportbibliográfiát. POLGÁRDY Géza *Magyar turistairodalom* című összeállítása is (Bp. 1942, Magyar Turisták Országos Szövetsége. 34 l., 2 t.) csupán egy sportágnak, a természetjárásnak irodalmára terjed ki és adatai is hiányosak. Bár csak a könyvtár értékesebb könyveinek jegyzéke HEPP Ferenc: *A m. kir. Testnevelési Főiskola, múzeumi külön könyvgyűjteményének leírása* (Bp. 1943, M. kir. Testnevelési Főiskola, Stephaneum ny. 93. l.), mégis ebbe a műfajba kell sorolnunk, hiszen 65 jelentős (első-sorban külföldi) mű 78 kötetének bibliográfiai adatait tartalmazza. Arról is említést kell azonban tennünk, hogy 1945 előtt kevés sportkönyv jelent meg hazánkban, ugyanakkor jelentős azoknak a tanulmányoknak, cikkeknek a száma, melyek témájukat a testkultúra köréből merítették. Több mint száz esztendő **a magyar sportújságírás** — az első sportlap BÉRCZY Károly szerkesztésében a *Lapok a lovászat és a vadászat köréből* címmel 1857-ben indult meg —, ennek ellenére a sportlapok irodalma a mai napig nincs bibliográfiailag teljesen feldolgozva.

A sportlapok bibliográfiai munkálatainak megkezdését sürgeti GEDÉNYI Mihály és GARAM Jenő: *A magyar sportbibliográfia ügye* című cikke is (*Testneveléstudomány*. 1955. 1. sz. 107—112. l.). Bevezetőjében azt olvashatjuk, hogy a tudományos kutatásnak elsősorban a bibliográfiákra kell támaszkodnia, a testnevelési és sporttudomány művelői tehát a munkájuk tárgyául választott kérdések részleteit, történetét vagy előzményeit csak az előző korokban megjelent szakirodalomból meríthetik.

Jelentős lépésnek tekinthetjük MOLNÁR Zoltán kezdeményezését, amikor arra vállalkozott, hogy összegyűjti a sportkönyvek és sporttárgyú cikkek bibliográfiai adatait. Az első kötet *Magyar sportkönyv és folyóiratközlemény bibliográfia 1945—1954.* ([Bp. 1958]. Testnevelési Tudományos Tanács. 123 l.) címmel kéziratként jelent meg, amelyet további három (1919—1944; 1896—1919; 1895 előtti művek) követett. A könyv- és folyóirat címanyagot sportágak, ezen belül évek szerint rendezte a bibliográfus. Az első magyar sportbibliográfiában számos hiányosságot fedezhetünk fel ugyan (Vö. KOZOCSA István Magyar Könyvszle 1959. évi 4. számának 417—418. oldalán), a hasznos segédkönyv mégis alapjául szolgálhat a további bibliográfiai munkálatoknak.

Ezúttal kell említést tenni arról is, hogy a Testnevelési Főiskola Könyvtára AMBRUS László vezetésével három (1962—64) esztendő testnevelési és sportszakirodalmát összegyűjtötte. E kiadványok közül az első *Testnevelési és sportszakirodalom* címmel 1963-ban jelent meg (Kiad. a [Budapest], Magyar Testnevelési Főiskola, Könyvtár. [Bp.] Sportsoksz. 88 l.), míg az 1963-ban megjelent könyvek és cikkek bibliográfiáját tartalmazó kötetet *Magyar testnevelési és sportszakirodalom* címmel tették közzé (Kiad. a [Budapest]: Magyar Testnevelési Főiskola, Könyvtár. Bp. 1963. (Összeáll. AMBRUS László. (Közrem.). BÁLINT Józsefné, RAJOS Ferencné. [1964] Sportsoksz. 114 l.). Ugyanezzel a címmel jelent meg az 1964-re vonatkozó bibliográfia is (Kiad. a [Budapest], Magyar Testnevelési Főiskola, Könyvtár. Bp. 1964. (Összeáll. AMBRUS László és BÁLINT Józsefné. [1965] Sportsoksz. 152 l.).

A munkaközösség az önálló műveknél a teljességre, a hírlap- és folyóiratközleményeknél a jelentősebbek összegyűjtésére törekedett. Az önálló művek a könnyebb áttekinthetőség céljából az osztályozási kategóriák elején sorszámmal aláhúzásával szere-

pelnek. A bibliográfiákat betűrendes névmutató és a feldolgozott folyóiratok jegyzéke egészíti ki.

A Testnevelési Főiskola Könyvtára az éves bibliográfiák mellett egyéb, igen jól használható bibliográfiákat is állított össze. Ezek:

A labdarúgás szakirodalma. 1959-ig megjelent művek. (Szerk. AMBRUS László és BÁLINT Józsefné. Bp. 1960. Magyar Testnevelési Főiskola, 107 l.).

Az ifjúsági testnevelés magyar irodalmának bibliográfiája. (Összeáll. AMBRUS László. [Közrem.]: BÁLINT Józsefné, RAJOS Ferencné. Bp. 1964. Magyar Testnevelési Főiskola, 297 l.).

Bibliográfia a rekreáció tárgyköréből. (Szerk. a Testnevelési Főiskola Könyvtárának munkaközössége. Bp. 1964. 192 l., Tömegtestnevelési Közlemények.).

További bibliográfiák és tájékoztató kiadványok:

LÁSZLÓ István: *Olimpiai bibliográfia.* (Bp. 1965, TTT. 55. l., A Testnevelési Tudományos Tanács füzetei.)

AMBRUS László — GRUBICS Vilmos: *Sportegészségügyi bibliográfia.* (Bp. 1965, TTT. 433 l., A Testnevelési Tudományos Tanács füzetei.).

Új szerzemények jegyzéke. (Közzéteszi a Magyar Testnevelési Főiskola Könyvtára negyedévenként.)

Külföldi szakirodalmi tájékoztató. (Kiadja a Testnevelési Tudományos Kutató Intézet évenként 12 füzetben.)

A rövid történeti áttekintésből is kitűnik, hogy a testnevelés és sport területén az utóbbi évtizedben kifejtett bibliográfiai munkálatok jelentősek. Így értékelte a Testnevelési Tudományos Tanács, a Testnevelési Tudományos Kutató Intézet és a Testnevelési Főiskola Könyvtárának tevékenységét az UNESCO Testnevelési és Sport Világtanácsa Dokumentációs és Információs Irodájának Budapesten 1964. május 30-án megtartott ülésén Walter ARNOLD elnök, amikor azt mondta, hogy a magyar fővárosban olyan szakirodalmi központ jött létre, mely nemzetközi megbecsülésre és elismerésre tarthat számot. Ezért is határozta el a Testnevelési Tudományos Tanács elnöksége, hogy e munkálatok gondozására Bibliográfiai Bizottságot hoz létre.

A TTT Bibliográfiai Bizottságának feladata tehát kettős. Elsősorban a korábbi adatgyűjtés segítségével el kell készítenie a *Magyar testnevelési és sportbibliográfia* című kiadványt, amely a magyar sport kezdeteitől 1961-ig tartalmazza az önálló művek, hírlap- és folyóiratközlemények, illetve -cikkek adatait. Másodsorban pedig kezdeményezőként lép fel a nemzetközi szervezet felé, hogy a már megjelent *Olimpiai Bibliográfia* felhasználásával nemzetközi összefogással teljessé tegye a kiadványt. Ez utóbbi érdekében a Testnevelési Tudományos Tanács el is küldte javaslatát az Irodához azzal, hogy keretében Olimpiai Bibliográfiai Bizottságot hozzon létre. Minthogy 1968-ban lesz negyven esztendeje annak, hogy MEZŐ Ferenc az amszterdami olimpiai játékok irodalmi versenyében *Az olimpiai játékok története* című művével aranyérmet nyert, a javaslat azt is tartalmazta, hogy a Bizottságot MEZŐ Ferencről nevezzék el. Itt említjük meg, hogy az Irodának magyar tagja is van TÓTH Istvánnak, a Testnevelési Tudományos Kutató Intézet igazgatóhelyettesének személyében.

KERESZTÉNYI JÓZSEF

SZEMLE

Remete László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története. Bp., 1966. 324 l.

Szellemi életünknek különös jelensége, hogy legfontosabb közgyűjteményeink, közöttük elsősorban a nagy tudományos könyvtárak milyen kevés érdeklődést tanúsítanak saját múltjuk iránt. Természetes ténynek tekintik, hogy fennállnak, de általában csak homályos képzeteik vannak arról, miféle erőfeszítések, küzdelmek árán lettek azzá, amik. Nem érzik, nem értik a kulturális hagyomány jelentőségét. Pedig a történeti múlt ismerete semmiféle szervezett közösség vagy alakulat számára nem lehet közömbös, legkevésbé kultúr-intézetek számára. Hiszen minden közgyűjtemény nemzedékek egymást folytató munkájából előálló történeti-szociális mű. Az egyes intézetek ma élő tevékenykedő, alkotó tagjai azokon az alapokon építenek, amelyeket rég elhalt elődök raktak le. S bizonyos, hogy a jövőre vonatkozó célok, eszmények megvalósítására irányuló törekvéseink nem lehetnek kellőképp eredményesek, ha nem látjuk át annak a fejlődésnek útját, amelyet elődeink megjártak. A megismerés: megértés — s következésképp sine qua non-ja bármely kulturális tevékenység és mű „szerencsés” folytatásának.

Talán nem véletlen, hogy ennek a felismerésnek gyakorlati következtetéseit vezető nagykönyvtáraink közül legelőször a közművelődési könyvtár-ideál s a szocialista könyvtárügy előharcosa, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár vonta le: a régibb múlttal rendelkező rokonintézményeket megelőzve, elsőnek íratta meg történetét. Ezt a vállalkozást annál nagyobb örömmel üdvözljük, mivel az elkészült történet, REMETE László kutatómunkájának eredménye, valóban kitűnő munka.

Az előttünk fekvő könyv már külső megjelenésében is vonzó: modern könnyed albumformában jóminőségű fehér papíron gondos és kellőképpen változatos tipográfiaiával előállítva, elegáns kötésben, csinos borítólappal.

Magáról a műről elsősorban azt kell megállapítani, hogy rendkívül tanulságos. Megvalljuk, mi is nagyon keveset tudtunk a könyvtár mozgalmas, viszontagságos múltjáról: a múlt századi elvetélt alapítási kísérletekről, SZABÓ Ervin céltudatos terveiről és korszerű nagy szervezőmunkájáról, a társadalom különböző rétegei részéről történt lelkes hozzájárulásokról, a népnevelési törekvések missziószerű megvalósításáról, a belső könyvtári munka előremutató szakszerűségéről és így tovább. Mindezekről inkább csak sejtéseink voltak, vagy legfeljebb gyér részletismerteink, semmint tényleges összefüggő tudásunk. Aki most elolvassa a monográfiát, annak tudatában a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár többé nem csupán mint egy kiterjedt szervezeti hasznos kölcsönző könyvtár fog megjelenni, hanem mint egy korszerű elgondolásnak fél évszázados kemény küzdelemmel létrejött komoly eredménye.

A több mint háromszáz lapra terjedő előadás egy Előtörténet c. fejezettel kezdődik. Ebben a szerző először is tömör, igen szellemesen konstruált képet nyújt arról, miféle szerepet játszott a könyv Buda és Pest életében a XV. század végétől kezdve egészen a múlt század közepéig. Aztán részletesen ismerteti néhai FRANK Ignác pesti egyetemi tanár könyvhagyatékának sorsát. A professzor kifejezetten azzal a feltétellel hagyományozta több ezer kötetnyi gyűjteményét Pest városának, hogy az egy nyilvános könyvtár alapjául szolgáljon. De a városi tanács kulturális érzéketlensége s szervezői tehetetlensége folytán e szép elgondolás meghíúsult. Csak Pest, Buda és Óbuda 1873-i egyesülése után kezdett a városvezetés némi megértést mutatni a könyvtári gondolat iránt. A századfordulóig két könyvtár is alakult a főváros hivatalsszervezetében: egyik a statisztikai hivatalban, egy másik a levéltárban. Az első közigazgatási szak-könyvtár szerepét töltötte be, a másik történeti segédkönyvtárét. Ezt a két gyűj-

teményt, KÖRÖSY József, illetve TOLDY László fáradozásának eredményét 1903-ban egyesítették s ezzel megvetették a mai könyvtár alapját. A korszerű értelemben vett városi könyvtár szervezése azonban csak a következő évben, 1904-ben kezdődött, amikor a városi tanács SZABÓ Ervint állította az új intézmény élére. Szerencsés választás volt, mert SZABÓ olyan modern könyvtári készültséggel és olyan széles, egész Amerikáig terjedő látókörrrel rendelkezett, aminővel talán senki az akkori szakemberek közül, s e mellett olyan szervező talentummal is, amely szintén párját ritkította. Ő valóban tudta, mi minden kell ahhoz, hogy az új fővárosi könyvtár európai szintű városügyi gyűjteménnyé váljék. Öt éven át (1909-ig) tartó megfeszített munkával sikerült is létrehozni az új organizációt. Hatalmas arányú tervszerű gyarapítás, modern bibliográfiai műveltségű új típusú könyvtárosi gárda, a könyvtári munka középpontjába helyezett olvasószolgálat, forradalmasított könyvfeldolgozás, új kérdéseket újszerűen tárgyaló szakmai kiadványsorozatok voltak ennek a szervező tevékenységnek előremutató elemei. A közfelfűnést keltő sikere hatása alatt a város hajlandónak mutatkozott a szerény körülmények között elhelyezett jeles intézmény számára egy új könyvtárpalotát építtetni. Ebből azonban az első világháború miatt semmi sem lett. SZABÓ Ervin és társai így is tovább dolgoztak s a hazai könyvtárügy fejlődését egy újabb korszakos jelentőségű lépéssel vitték előre: a tudományos könyvtárral szoros belső kapcsolatban a város különböző pontjain népművelő fiókkönyvtárakat állítottak fel s ezzel megnyitották a modern közművelődési könyvtári rendszer kialakulásához vezető utat. Az első világháború előestéjén már kibontakozott az új Fővárosi Könyvtár profilja: központja mint társadalomtudományi alapkönyvtár, kerületi fiókhálózata pedig mint általános — és be nem vallott szocialista világnézeti — nevelőintézmény jelentkezett. Amikor ez észrevehetővé vált, a társadalom konzervatív oldaláról éles támadásokat indítottak SZABÓ Ervin személye és könyvtárpolitikája ellen, de eredménytelenül. Sőt ugyanekkor neves arisztokrata és polgári személyek (gr. BATTHYÁNY Ervin, gr. ZICHY Jenő, VÁMBÉRY Ármin és THALLÓCZY Lajos) könyvgyűjteményük odaajándékozásával belső értékében is jelentékenyen gazdagították a Fővárosi Könyvtárt.

A világháború során ez a nagyvonalú fejlődés természetesen megtorpant s az erők egy részét aktuális feladatok (háborús kiadványok gyűjtése, háborús bibliográfia, katonai kórházaknak könyvekkel

való ellátása) kötötte le. Ugyanekkor SZABÓ Ervin és társai politikai célokra is felhasználták a könyvtárt: előbb a legális békeharc, utóbb az illegális forradalmi szervezkedés egyik góciává tették. Az 1919. évi proletárforradalmat SZABÓ Ervin nem érte meg: 1918 szeptemberében meghalt. Munkatársai azonban mindent elkövettek, hogy merész könyvtárpolitikai terveit valóra váltsák. Ám az idő túl rövid volt ehhez. 1919 augusztusában az ellenforradalom uralomra jutásával hosszú időre le kellett mondani SZABÓ örökségének továbbfejlesztéséről.

Az 1919—1945-ig terjedő időszak könyvtártörténetével három fejezetet foglalkozik. Az ellenforradalom első évei c. fejezet SZABÓ Ervin munkatársainak üldöztetését és az új könyvtárpolitika elveit ismerteti. A bethleni konszolidáció éveiben (1924—1929) c. szakasz részletesen tárgyalja a jobb oldali elemek vezetése alá helyezett könyvtár új szervezetét, költségvetését, állománygyarapításának méreteit és jellegét, a belső feldolgozó munka eredményeit, a hálózat alakulását, végül a Wenckheim-palota megvásárlását és berendezését. Másfél évtizedes hanyatlás címen kapunk áttekintést az 1930—1944-es időszak történetéről, majd A lejtő végén c. fejezet az 1944. márc. 19-től 1945. febr. 12-ig tartó német megszállás és nyilas rémuralom idején bekövetkezett kulturális pusztulás képét vetíti elénk.

Az 1945-tel kezdődő új korszak fejlődésének bemutatását már nem vette programjába a szerző. Mindarról, ami máig történt, csak rövid pár mondat szól a Zárszó helyett c. fejezetben s egy bővebb adatfelsorolás az ezt követő időrendi táblázatban.

Íme, a rövidre fogott recenzió. Ezzel azonban természetesen nem érhetjük be. Okvetlen szólnunk kell a munka szakmai értékéről is: arról, hogy milyen mesterseggel készültséggel, történetírói és írói készséggel mutatja be a szerző a könyvtárnak életét, fejlődését. Bár a sok száz lapra terjedő akribiásan tényszerű előadást viszonylag kevés jegyzet kíséri, mégis a szakember biztosan átlátja, milyen lenyűgözően nagy forrásanyag áll a szerény dokumentáció mögött: mennyi levéltári-irattári adat s milyen gazdag történeti szakirodalom. Ez azonban önmagában még nem lenne elég a mű sikeréhez. A jó szintézisnek egyéb feltételei is vannak: történetírói judicium, az anyaggal való bannitűdás, szelektív és kritikai érzék, szerkezetalkotó tehetség s végül írói készség. Ha ezek közül csak egy is hiányzik, az elkészült munka esetleg tévedésekkel, hibákkal lesz terhes, struktúrájában aránytalanná,

előadásában zűrzavarossá válik. REMETE László művében semmi nyoma sincs efféle fogyatékosnak. Tömédek anyagában minden adatnak szerepe van s minden a helyén van. Ugyancsak kiváló a szerkezeti elrendezés. Az építőelemek könnyed ügyességgel, szinte szellemesen vannak csoportosítva. A könyvtár történetét alkotó negyvenéves korszak kilenc szakaszra tagolódik: általában 4–5 éves időtartamokra, csupán egy alkalommal hosszabbra. Ilyen rövid periódusokon belül újra meg újra bemutatni a könyvtár életműködését – bizony nem egyszerű feladat: könnyen válhatik az előadás szkematikussá. Itt azonban minden fejezet egyéni szerkezetet mutat, olyant, amilyent a történetek sajátos menete megkíván. Sztereotip megoldás nem fordul elő. A kép folyton változik, mint valami kaleidoszkópban. – S ha mind e mellett még tekintetbe vesszük azt is, hogy az előadás kifogástalanul megfogalmazott, könnyen gördülő mondatokban, szigorú logikai fonalon halad – hogy a szerző előadását gyakran alkalmazott, tipográfiailag is ügyesen kiemelt szövegidezetek élénkítik –, hogy a könyvtárüzemi leírások és statisztikai kimutatások mozgalmas eseménytörténeti, kortörténeti vetítésekkel, életrajzi betétekkel váltakoznak – hogy végig minden történeti mozzanat értelmezve, értékelve van –, akkor tudjuk csak érzékeltetni ennek a munkának színvonalát.

Úgy érezzük, hogy könyvtártörténeti irodalmunknak erről az első nagyszabású, alapos készültséggel és fáradságos munkával létrehozott szintéziséről csak elismeréssel szólhatunk.

BERLÁSZ JENŐ

Die Österreichische Nationalbibliothek in der Neuen Hofburg. Aus Anlass der Eröffnung des Erweiterungsbaues. Herausg. von der Generaldirektion. Wien 1966, Österr. Nationalbibl. 65 I. 12 t.

Régi országok modern könyvtárépítésében szinte szimptomatikussá és ezzel korjelzővé vált műemlék-épületek belső modernizálása az eredeti külső formák megtartása mellett, sőt azok monumentálisát egy új összhatás elérésére is felhasználva. Mint e kis kötet egyik szerzője hangsúlyozza: érdeke ez a műemlékvédelemnek is: modern rendeltetés nélkül sokkal nehezebb az ilyen épületek konzerválása és az építészeti múlt iránt egyre élénkebben érdeklődő közönség is így találja meg jobban szellemi gyarapodás iránti igényeinek kielégítését. Új célépület he-

lyett régi műemlék-háztömbjét formálta át páratlan leleményességgel a francia nemzeti könyvtár. Így tervezzük mi is a mienket a régi Várban, és szívós következetességgel végrehajtásra került hasonló munka egy most befejezett tekintélyes etapjáról ad hirt ez a kis kiadvány. Bécsben elkészült a Nemzeti Könyvtár új szárnya az ún. „Neue Hofburg”-ban, a volt császári palotának a híres bécsi körút egy szakasza, a Heldenplatz felé nyitva álló részén.

Kétigény találkozott mintaszerűen kedvező körülmények mellett: nagyvonalú állami elhatározás és böles szakszerűséggel keresztülviitt könyvtári koncepció.

A könyvtár számára a Burgban megnyitott új épületszárny mindenekelőtt a könyvtár és az olvasó találkozását állítja az eddigénél sokkal kedvezőbb keretek közé. Két új általános olvasóterem létesült összesen 201 olvasóhellyel, külön vonzó sajátáguk, hogy ablaksoruk a legsebb bécsi közkertre, a Burggartenre nyílik. Két feljárón elérhető karzatán a nagyobbik olvasóterem 10 000 szakrendben felállított kézi könyvet tesz szabad polcokon hozzáférhetővé. Az olvasótermek feletti emeleten kapott új helyet az eddig legszűkebb helyen sínylődő folyóiratterem a vele összefüggő feldolgozóhelyekkel és tároló-polcokkal. A 60 személyes folyóiratterem szintén a várkert üde zöldjére nyújt kilátást, vízszintes, szakfűlkés megoldású polcsorait 4150 belföldi és 320 külföldi folyóirat, valamint az összes belföldi napilapok legújabb számai foglalják el, szintén szabad használatra bocsátva. A folyóiratsfeldolgozó helyiségekhez csatlakozik az osztrák folyóirat-KC, a ZAZ szerkesztősege.

Az új szárny nagy előcsarnokában kapott helyet a közönségkatalógus: használatba adása egybeesett a régi könyvkatalógus átmásolásának befejezésével: így már a könyvtár teljes anyagáról tájékozódhatik a közönség az egyetlen, normálfiókos, betűrendes katalógusból. A katalóguscarnokhoz csatlakozik a könyvkiadás és a kölesőzés, valamint az igazgatói és a tanácskozó termek, a ruhatári és az étkezőhelyiségek.

Föld alatti elhelyezésben, a két épületet összekötő és főleg az új szárny alatt elterülő föld alatti helyiségekben épült új acél állványos raktár 48 000 kötet elhelyezésére. Külön raktárt kaptak a periodikák. A nagy formátumúak (52,5 × 40 cm felett) különleges megoldású vízszintes polcokon kaptak helyet. Az állványsor egy része Compactus-, ill. Rolstore-rendszerű tömör raktár. A két épület közti vízszintes és a szintek közti vertikális közlekedést szállítóberendezés és csőposta biztosítja.

Az építkezésekről számot adó csinos, szemléletes illusztrációkkal is ellátott kiadvány szerzői és szerkesztője, Josef STUMMVOLL főigazgató hangoztatják, hogy az osztrák nemzeti könyvtár helyszükséglete ezzel távolról sem nyert még végleges fedezetet. A tervek folytatódólagos részei további, főleg föld alatti raktárak sorait ígérk nemcsak a Nationalbibliothek, de az annak keretében felállításra kerülő kb. 5 000 000 egység befogadására alkalmas depot-könyvtár számára, amely a Bécsben székelő valamennyi szövetségi könyvtár inkurrens állagának nyújt majd otthont. Az átépítésnek ezt a sikerrel befejezett első szakaszát előre elkészített terv szerint fogják folytatni.

DEZSÉNYI BÉLA

Walter, Willy: Journalistik und Philosophie. Methodologische und erkenntnistheoretische Probleme der Journalistik. Herausg. Karl Marx – Universität Leipzig, Fakultät für Journalistik. Leipzig 1964, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 124 l.

A mű tulajdonképpen egy a műfajkutatás módszereiről szóló doktori értekezés bővített alakja. De, mint azt a bevezetésben BUDZISLAWSKI, a lipcei egyetem zszurnalisztikai karának világhírű professzora megállapítja, a műfajok kérdésének mindenfajta vizsgálata a zszurnalisztika lényegét érinti.

Tömören, nagy fokú absztrakcióval van megírva ez a kis könyv, de az olvasásához szükséges fáradságot azzal egyenlíti ki, hogy mélyebb megismerések felé vezet tárgya lényegét illetően, amelyet a polgári sajtótudománnyal polemizálva ad elő a szerző.

Mindjárt bevezetőben a polgári sajtókutatás osztályköttöttségeire mutat rá. A német sajtótudomány, állapítja meg, ahogyan az az 1920-as évek elején kialakult, az agresszív imperializmus egyik kísérőjelensége. Alapítói és hangadói bevallottan szellemi fegyvert akartak általa kovácsolni a német hatalmi propaganda számára, amely az első világháborúban az ellenféllel szemben alul maradt. Ma is militarista célokat lát meg egyes nyugati sajtóelméleti munkák hátterében. Ezzel szemben a marxista-leninista zszurnalisztikai tudomány a sajtót, rádiót, televíziót politikai intézményeknek tekinti, amelyek célja a társadalom, elsősorban a munkáosztály számára a létfontosságú információkat megadni, a mindenkor aktuális tények fonálán ideológiai fejlődésüket előmozdítani.

Munkája voltaképpen módszertani részére rátérve WALTHER hangoztatja, hogy a polgári „sajtótudomány” idealista és apriorisztikus módszerekkel dolgozik. A német sajtótörténet mindent dátumokhoz és kiemelkedő egyéniségekhez köt, tárgyszerű megismerésre képtelen; a tulajdonképpen történelem, a zszurnalisztikai műfajok története csak illusztrációs anyag marad számára. A látszólag objektívebb módszerekkel dolgozó amerikai sajtóvizsgálat statisztikai eredményei viszont csak a külsőségeket – mint pl. a híreknek vagy a vezércikknek juttatott kisebb vagy nagyobb hely a lapban – vesz észre és tár fel, az általánosításig el sem jut.

Mint minden történetet, a sajtó történetét is csak az osztálystruktúrával és a gazdasági viszonyokkal lehet magyarázni és ábrázolni. Csak a metafizikus, a dolgokat izoláló és pusztán formai oldalukról megközelítő szemléletmód az alapja a burzsoá sajtótudomány „formatanának”, amely az újság egész tartalmát a hírre, a véleménynyilvánításra és a szórakoztatásra bontja fel. Nem jut el annak megismeréséig, hogy csak forma és tartalom dialektikus egysége ad igazi magyarázatot és hogy a helyes módszer alapja az empirikus és a logikus megismerés egysége. Így szemlélve el kell fogadni, hogy a kapitalista termelési módra való áttérés tette a sajtó kialakulását társadalmilag szükségsszerűvé. Így lett a polgárság kezében fegyver a fennálló hatalmi tényezők (egyház, feudális uralkodók) ellen. A korai sajtóközpontok ezért alakulnak ki az ipari és kereskedelmi élet központjaivá való polgári városokban és nem a feudális főurak székelyeiben.

De az újságírás formái is az osztályharc szoros függvényei: új műformák éppúgy, mint a meglevő formák új kvalitásai csak az osztályharc kiéleződésének történelmi csomópontjain, nagy tömegmozgalmak idején alakulnak ki, amikor az új szenvedélyes erővel tör érvényesülésre a réggivel szemben.

A műfajkutatás a szocialista sajtóelmélet művelői előtt nem öncél. Segíteni akar a gyakorló újságírónak, hogy a különböző zszurnalisztikai harci formák felett úrrá legyen. A műfajkutatás nem formai meghatározásokat keres, hanem objektív törvényszerűségeket fed fel és a törvényszerűségekből kialakítja a műfajok elveit, hogy ezeket azután az újságíró tudatosan alkalmazza.

A továbbiakban részletesen is kifejti WALTHER, hogyan kell értelmezni a „formatan” és a „műfajelmélet” különbözőségeit a részletekben. Kritikával illeti a műfajok egyes marxista teoretikusainak

eszteticizáló tendenciáit is, ezt kifogásolja LUKÁCS Györgynek a riport műfaji sajátosságairól írt cikkeiben is. A marxista sajtóelmélet — és ezt tekinti WALTHER a zszurnalisztikai tudomány filozófiai alapjának — az újságírás termékeit mindig az objektív valóság egyfajta visszatükrözésének fogja fel. Minden fogalom, amelyet az újság felhasznál, minden gondolat, minden ítélet, minden érzelem vagy indulat, amelyet kifejez: az objektív valóság szubjektív visszatükrözése. A zszurnalisztika tehát a maga részéről — éppúgy, mint a művészetek és a tudományok — a valóság egy bizonyos, meghatározott aspektusát, oldalát, minőségét tükrözi vissza. Ezt is a történelmi fejlődés tanúsítja: a sajtó iránti társadalmi szükséglet a kapitalista termelési módra való fokozatos áttéréssel párhuzamosan keletkezett. A feltörekvő polgárságnak, hogy történelmi küldetésének megfelelően — ez a küldetés új és óriási termelő erők feltárásában állt — a feudális államhatalom és az egyház elleni harcban újfajta, különleges ismeretekre volt szüksége. Első ízben volt egy társadalmi osztálynak szüksége a közvetlen jelen, a pillanatnyilag fontos tények pontos és részletes ismeretére, hogy ezen ismeret nyomán kialakítsa magatartását, harcmodorát. A későbbiekben, a munkásosztály kezében majd a sajtó az agitáció, a propaganda, a szervezés eszköze is válik.

A marxista kutatás fontos problémája ebből következően a zszurnalisztika viszonya a visszatükrözéshez. Nincs nézetkülönbség a sajtó felépítmény jellege és politikai eszközfunkciója tekintetében. De jóval kevesebb az olyan marxista tudományos vizsgálat, amely a zszurnalisztikát mint szellemi, ideológiai jelenséget közelíti meg, annak visszatükröző és megismerő jellegét fejti fel. WALTHER visszatér BUDZISLAWSKINAK a lipcei fakultás egyik tudományos vitáját összegező téziseire. Ezek szerint a sajtónak a társadalmi tudatformák közt van a helye. Művészi és tudományos eszközökkel egyaránt él, de míg a művészet és a tudomány általában egy már befejezett realitást, lezárt folyamatot tükröznek vissza, addig a sajtó tulajdonsága éppen az, hogy magát a folyamatot, a kibontakozást kíséri lépésről lépésre, a realitást keletkezésének és elmúlásának minden fázisában tükrözi. Ez nem zárja persze ki irodalmi, művészeti, vagy éppen tudományos anyag közvetlen felhasználását — de mindig csak a jelen pillanat, az aktuális vonatkozásaiban. A tükrözés tehát a sajtó esetében a mindenkori aktuális tény visszatükrözését jelenti. Ez újra visszavezet a társadalmi-politikai funkció-

hoz: a sajtó aktualitása mindig az, ami társadalmilag időszerű.

WALTHER könyve nem zárja le és nem is zárhatja a vitát a marxista sajtókutatás értelme és célja felől. Kissé túlságosan is absztrakt megállapításai még közelebbi megvilágítást kívánnak, és főleg az alkalmazásban, a részletek vizsgálatainál kell életképességüket megmutatniuk. De kétségtelen, hogy ez a módszer sok érdekes lehetőséget tár fel például sajtó és irodalom összefüggéseinek nálunk is többször napirendre került kérdésének elméleti alapra helyezett megvitatásához. A komplex műfajkutatás alapgondolata értékes eredményeket ígér.

ÉS WALTHER érveléseinek történelmi alapozása kétségtelenül a védekezés egyik lehetősége mind az öncélú gyakorlatiasággal, mind az idealista formalizmussal szemben.

DEZSÉNYI BÉLA

Jahrbuch der Deutschen Bücherei. 1. Jg. (1965.) Leipzig, 1965. 228 l.

Négy évvel ezelőtt, 1962-ben ünnepelte a Deutsche Bücherei alapítása 50-ik évfordulóját. A jubileum alkalmából díszes albumot adott ki *Deutsche Bücherei 1912 — 1962* címmel.¹ A könyvtár azóta is mindent elkövet, hogy barátaival és követőivel minél szorosabb publikációs kapcsolatot létesítsen. Ennek a törekvésnek újabb tanújelét adta, amikor — a nagykönyvtárak évkönyveinek sorozatát gazdagítva — 1965-ben a Deutsche Bücherei is megjelentette évkönyvének első kötetét.

Örvendetes és csak helyeselhető a kiadók célkitűzése, hogy nemcsak az intézet, hanem a könyv és könyvtárügy időszerű és történelmi kérdéseivel foglalkozva a szakkérdések tisztázását kívánja segíteni. Ezt a feladatot már az első kötetben is igyekezett megvalósítani, és pedig sikeresen. Az évkönyvben első helyet sorrendben és jelentőségében is *A bibliográfia a tájékoztatás rendszerében* c. tanulmány foglalja el, amelyben Gerhard POMASSL és Gottfried ROST a könyvtárügy egyik legidőszerűbb kérdésében foglal állást, és megkísérli könyvtáros oldalról a könyvtár és dokumentáció között mesterségesen vont határokat eltávolítani. A szerzők a tájékoztatás egységes rendszerének szükségességét és célját elemezve kiemelik, hogy a tudományos munkához szükséges információk legnagyobb részét a könyvek és folyóiratok tartalmazzák, ezek pedig a könyvtárakban találhatók. A szakkönyvtáraknak állományfeltáró munkájuk, a

katalógusok és bibliográfiák, valamint felvilágosító tevékenységük révén a szakirodalom iránti tájékozódás társadalmi igényének kielégítésében jelentős szerepük van és ez így is marad.

E fontos kérdés világszerte foglalkoztatja a szakköröket. Legutóbb például a Szovjetunióban folytattak vitát és ennek során Fonorov G. P. a *Szovetszkaja Bibliografija* 1965. 5. számában írott tanulmányában lényegében hasonló következtetésre jut, hangsúlyozza, hogy a könyvtárak, különösen a szakkönyvtárak fontos részei a tudományos tájékoztatásnak, mivel „ezekben a könyvtárakban több információ összpontosul, mint más központokban”, továbbá, hogy „ideális tájékoztatás csak a könyvtári állomány segítségével lehetséges”. (Vö. Fonorov, G. P.: *K voproszu o vzaimosvjyazi naucnoj informacii sz bibliografiej i bibliotecsnyum delom.* S. B. 1965. 5. no. 28–38 l.)

A könyvtárak funkciórendszerével kapcsolatosan a szerzők utalnak a Horst KUNZE-féle alapelvre, amely a könyvtár klasszikus meghatározása szerinti gyűjtő, megőrző szerepet elégtelennek tartja és helyébe a fő feladatként az állomány tervszerű kiépítését, feltárását és felvilágosító munkával egybekötött közvetítését jelöli meg. Majd a bibliográfia céljából és rendeltetésének szemszögéből sorra vizsgálják az egyes típusokat, a nemzeti általános, az elemző folyóirat, az egyetemi, a szakbibliográfiákat és azok információértékét a tájékoztatás rendszerében. A bibliográfiák általános meghatározásánál a történeti fejlődés során PEIGNOT, EBERT majd VORSTIUS definícióit idézik, nem terjed azonban ki a szerzők figyelme a bibliográfia és dokumentáció viszonyával foglalkozó olyan újabb és elfogadott nézetekre, amilyeneket pl. MALCLÉS is képvisel és amely a dokumentációt lényegében meggyorsított bibliográfiának tekint. Ehhez járul természetesen a tartalom kritikai értékelése mint a szocialista bibliográfia egyik alapvető követelménye. A vizsgálódásukat összefoglaló szerzők megállapításával teljesen egyetérthetünk. A célszerűség és gyakorlat összefüggéseinek szem előtt tartásával szerkesztett bibliográfiák egyenlő partner szerepét tölthetik be a tájékoztatás egységes rendszerében.

Az évkönyv másik elvi jelentőségű dolgozata a könyvtár és múzeum azonos és eltérő feladatait taglalja. A cikk írója Fritz FUNKE a Deutsche Bücherei bevált gyakorlatán keresztül ismerteti a „könyvmúzeum” korszerű értelmezéséből adódó funkciókat. A harmadik dolgozat Lipcse sokoldalú tradíciói közül a zenei élettel foglalkozik, s a zenemű kiadás egykori

és mai helyzetét ismerteti. Ez az egyetlen téma, amely talán távol esik kissé az évkönyv egységes tartalmi célkitűzéseitől.

A legterjedelmesebb fejezetben (95–158. lapokon) a Deutsche Bücherei beszámoló az 1962 és 1964. évek közötti tevékenységéről. Ebben a részben nemcsak az intézet egyes osztályainak működését mutatja be, hanem átfogó képet fest arról a szocialista átszervezésről, amelynek következtében az intézet tekintélye megnőtt és élvezi az NDK legmagasabb párt- és kormány-szerveinek támogatását és ez az államfő és helyettesének látogatásában is kifejezésre jutott. Az újjászervezés a könyvtár bővítésében és a technikai eszközökben történő gyarapodásában megmutatkozik, így például a gépi könyvszállító szalag bevezetése a Deutsche Bücherei Európában legjobb technikai szállító eszközökkel rendelkező könyvtárai sorába emelte.

Az évkönyv befejező részében a könyvtár történetéhez bibliográfiai összeállítást találunk az intézettel foglalkozó és az 1962–1964. között megjelenő publikációkról, a kötetet gondosan szerkesztett név- és tárgymutató teszi használhatóbbá. Az első kötet tanulságai alapján érdeklődéssel várjuk az évkönyv további folytatását, amelyet Helmut RÖTZSCH főigazgató kilátásba helyezett.

MÓRA LÁSZLÓ

Buch und Welt. Festschrift für Gustav Hofmann zum 65. Geburtstag dargebracht. Im Auftrag der Bayerischen Staatsbibliothek hrsg. v. Hans STRIEDL u. Joachim WIEDER. Wiesbaden, 1965, Harrassowitz. XXVI, 532 l.

Albumszerű vaskos díszkötet, melyben 30 neves könyvtári szakember a világ minden tájékán készített dolgozatával marandó emléket állít Gustav HOFMANNnak, az IFLA 1958–1963-ban megválasztott elnökének, a müncheni Bayerische Staatsbibliothek nyugalmába vonuló főigazgatójának. Az ünnepi kiadvány 26 oldalán Pierre BOURGEOIS, Jack DALTON, Francesco BARBERI és más prominens személyek üdvözik a jubiláns és oldalakat foglal el azoknak a neveknek felsorolása, akik az évforduló alkalmából jókívánságokat kifejezték. Gustav HOFMANN érdemeit Sir Frank FRANCIS, a British Múzeum főigazgatója, az IFLA elnöke méltatja, kiemelve szerepét a szövetség átszervezésében és az állandó titkárság felállításában. A bajor közoktatásügy egyik vezetője pedig az ünnepeltnek a Német Könyvtáros Szövetség élén és a Bayerische Staats-

bibliothek fejlesztése érdekében végzett munkásságára emlékezik.

A könyv első három tanulmánya az Emlékkönyvet szerkesztő intézménynek, a Bayerische Staatsbibliotheknek az 1945 és 1964. évek között elért eredményeiről, fejlődéséről szól be. A második világháború végén a könyvtár elpusztult és újszólván a semmiből fejlődött 837 000 egységet számláló nagykönyvtárrá. 1961 óta a bajor könyvtárak rendszerében a központ szerepét is betölti. Központi funkciókat két területen végez: a könyvtárosok kiképzése és a bajor központi katalógus szerkesztése terén. A könyvtáros helyi utánpótlást újszólván teljes egészében az intézmény irányítása alatt működő könyvtárosiskola szolgáltatja, melyben a több éves felsőfokú képzés mellett 1964 óta egy éves középfokú tanfolyam is működik. A bajor könyvtárakat kapcsolóként összekötő központi katalógust 1956-ban kezdték kiépíteni az erre a célra biztosított tekintélyes állami dotációból és a Deutsche Forschungsgemeinschaft adományából. Mint alapkatalógust az Erlangeni Egyetemi Könyvtár 530 000 darabból álló cédulakatalógusát sokszorosították, ezután a müncheni, coburgi, nünbergi stb. könyvtárak katalógusait vették fel, 1963 végén már 26 bajor könyvtár mintegy három millió katalóguscédulája készült el és ettől kezdve az érintett könyvtárak új beszerzéseiket már maguk jelentik be a központi katalógus részére. A KC aktív szerepe a német könyvtár közti kölcsönzésben domborodik ki: 1963-ban a kérdések 70%-át a központi katalógus révén teljesítették. A Bayerische Staatsbibliothekről írott beszámolót az 1945 és 1964 között a könyvtárra vonatkozó publikációk bibliográfiája egészíti ki. A közleményeket szerzőik betűrendjében felsoroló jegyzék nehézkesnek tűnik, véleményünk szerint helyesebb lett volna a tárgy és ezen belül időrendi csoportosítás. A helyi szerzőket a díszkötet legértékesebb tanulmányaival Hans Striedl képviseli. A müncheni szakrendszer megalakításának 150. évfordulója alkalmából eredeti és részben ismeretlen források felhasználásával a történet alaposságával vázolja Martin SCHRETTINGER küzdelmeit, rendszerének sikerét, elterjedését és használatát Európában, így a mi Széchényi Könyvtárunkban is.

Az Emlékkönyv második, terjedelem szempontjából is jelentős részében a könyvtárigazgatás és gyakorlat területéről olvashatunk érdekes tanulmányokat. Így például Josef STUMMOLL írásából megtudjuk, hogy az Österreichische Nationalbibliothek 1501 és 1929 közötti gazdag

anyagát feltáró régi kézírásos katalógust átírják és nemzetközi méretű cédulakatalógust készítenek róla. Ehhez IBM és Remington gyártmányú írógépesoportokat használnak, melyeknél egy címléírási munkafolyamat alatt a vezérlő géppel összekapcsolott öt másik gépen is készülnek katalóguscédulák. A munkát 1959-ben kezdték, 1964-ben már az A—R kezdőbetűs anyag elkészült és három éven belül befejezik az átírást. Ezután terv szerint a 400 éves anyagról kötetkatalógust készítenek, mivel statisztikai vizsgálódásaik kimutatták, hogy az anyag jelentős része (40%) nincs meg sem a British Múzeumban, sem a párizsi Bibliothèque Nationale vagy a Library of Congress állományában.

Az egyetemi könyvtárak állandóan időszerű témájával, a központi könyvtár és a tanszéki könyvtárak kapcsolatával foglalkozik Tönnes KLEBERG, az Uppsala-i Egyetemi Könyvtár igazgatója. Svédországban 1963-ban a három legnagyobb egyetem, az Uppsala-i, Lund-i és Göteborg-i könyvtárak igazgatóiból alakult tanács szakvéleményt dolgozott ki ebben a kérdésben.

RUDOMINO, M. J. a moszkvai külföldi idegennyelvű irodalom könyvtára történetét ismerteti. Az 1921-ben alapított könyvtár ma már a világ 126 nyelvén kiadott három és fél milliós állománnyal rendelkezik. Több mint 30 000 olvasója van a könyvtárnak, amely egyben az idegennyelvű irodalmat gyűjtő könyvtárak módszertani központja. Az eredeti helyiségeit a könyvtár kinőtte, napjainkban már építik az új műhelyt, melyben 800 személyes nagyolvasóteremben 500 000 kötet áll majd a használók rendelkezésére. Az anyag gyors kiszolgálása céljából a raktárakban is lesznek munkahelyek.

Az Emlékkönyv valamennyi érdekes dolgozatára, köztük RANGANATHAN, Julien CAIN stb. tanulmányaira a terjedelem korlátozottsága következtében nem térünk ki. A díszmű harmadik részében közölt számos értékes könyvtörténeti tanulmányt sem részletezzük. Kiemeljük azonban Wolfgang HÖRMANNnak egy 1200-as évekből származó aldersbach-i kéziratról készített gondos tanulmányát és Paul GICHELNEK Gottfried von STRASSBURG Tristán költészete képmellékleteiről írott dolgozatát. Az unikumoknak számító középkori kéziratok és illusztrációk tökéletes nyomdatechnikával készített hasonmásai, csakúgy mint az egész díszmű kiállítása méltó a gazdag tartalomhoz és a jubilánshoz, kinek emlékeztét ez a színvonalas kiadvány is megőrökíti.

MÓRA LÁSZLÓ

Calligraphy and Paleography. Essays presented to Alfred Fairbank on his 70th birthday. Ed. by A. S. Osley. London 1965. Faber & Faber 286 l. 26 t.

Különös érzéssel vesszük kézbe ezt az illusztris művet ma, amikor az élelapoktól kezdve a magazinokon keresztül egészen a szociológiai elemzéseikig érdekes téma egy különös jelenség: az „ócska” kisipari termékek, vasalók, famozsarak, kocsilámpák és öntött gyertyák diadalmas bevonulása a lakásokba. A divat érthető. A futószalag monoton egyhangúságában az ember szomjasan kap az egyedi után – nyilván ilyenféle titok lappanghat Alfred FAIRBANK életében is, akinek hetvenedik születésnapjára jelent meg ez az emlékkönyv.

Anyja 12 esztendősen korábban elvitte egy frenológushoz, aki ezekre az életpályákra tanácsolta a gyermeket: tisztviselő, gyorsíró, fametsző vagy feliratkészítő. 15 éves korában el is ment írnioknak – a századforduló táján vagyunk – s egy évtizedes körmölés során állandóan kereste „hivatása szépségét”. Így figyelt fel a reneszánsz kézírásra, amely szerinte az írás tetőpontját jelenti, s 1922-ben ilyen minták után készítette el első kézírásos könyvét. Aztán sorban következtek a többiek, köztük HORATIUS, s hét évi munkával VERGILIUS.

Most, 70 esztendősen korábban a szépírás egyik legkiválóbb művelőjét, a dőltbetűs kézírás feltámasztásának úttörőjét ünnepli benne amerikai, svájci, svéd, dán, holland és angol szerzők, professzorok és tisztelők tollából 27 esszé. Ezek egy része az ünnepeelt munkásságát ismerteti, mások paleográfiai kutatásokról, eredményekről számolnak be. Így Francis WORMALD londoni professzor egy X. századi angol lectionariumról, B. L. ULLMAN amerikai kollégája humanista kéziratokról ír, más cikkek régi római feliratok betűinek esztétikáját vagy a különböző reneszánsz iskolák betűtípusai között mutatózó finom különbségeket elemzik. Nyomon követhetjük a dőltbetűs humanista kézírás mai elterjedését a kontinens, Amerika, vagy akár Japán felé.

A könyv elolvasása, a nagyszámú illusztráció és tábla átnézése után be kell vallanunk, hogy a lakáskultúrából vett párhuzam nem is helytálló. Itt – a tanulmányon túlmenően – sokkal többről van szó, mint pusztán hobbyról. Hogy miről, azt az ünnepeelt Alfred FAIRBANK így fogalmazta meg: „Vallom az egyedi kézirat felsőbbbőségét a reprodukció felett, pontosan ugyanazért, mint amiért többre tartjuk a festményt a

reprodukciónál és a zenekari előadást a hanglemeznél.”

KELECSÉNYI ÁKOS

Szij Rezső: A könyvvédőlap. Bp. 1966. Bács-Kiskunm. ny. Kecskemét. 30 l., illusztr. Megjelent a várpalotai Jó Szerencsét Művelődési Ház könyvművészeti kiállítására 1966-ban.

A burkoló (védőlap, védőboríték, envelope) nálunk sem a könyvművészet, sem a gyűjtők, s így a bibliofilek részéről sem részesült abban a figyelemben, amelyet megérdemelt volna a könyvművészettel és a közönség műízlésének nevelésével kapcsolatos funkciója révén. Holott a könyvtörténet, művelődéstörténet és művészettörténet szempontjából egyaránt több figyelmet érdemel.

A Magyar Bibliofil Társaság egyik megbeszélésén 1962-ben egy védőlapokat tervező grafikus arról panaszkodott, hogy voltaképpen még mindig a szemétkosárnak dolgozik. Csak kevesen néznek a burkolóra úgy, mint grafikai alkotásra, amely a tervező egyéniségén túl, magát a kort is tükrözi és ezen belül a kiadó ízlését is.

A mai értelemben vett burkoló hazai történetének kezdeteit mélyszéges homály fedi. Önálló tényezőként elsősorban gazdasági okokból, reklám céljából jelenik meg a könyvön. Önálló életet él és sokszor többet mond, mint maga a könyvcím. Művészi hatáskeltés céljára pedig alkalmasabb, mint a mögötte álló kötés.

A védőlap történeti kialakulásánál is izgalmasabb és tanulságosabb stílustörténeti vizsgálata. Ennek nyomankövetése már művészettörténeti feladat. A mai védőlap elődjét grafikai vonatkozásban az 1900-as évek első évtizedeiben találhatjuk meg, közelebből a szecesszió jegyében született burkoló- és borítéklapokon.

Grafikai szempontból leglényegesebb a burkolón a betű és a szín, s a kettő összhangja.

A burkoló legújabbkori története pontosan követi a közönség gyorsan változó ízlését, napjainkban többféle irányzat halad párhuzamosan egymás mellett, bár kétségtelen, hogy a tömegek vizuális kultúrájának szélesedése a színes burkoló iránt növeli az igényt.

A burkolóról lemondani már aligha fogunk, a szép kötések miatt a művészi könyv barátai éppúgy ragaszkodnak hozzá, mint üzleti érdekből a kiadók, s ha így állunk vele, akkor legyen céljának megfelelően minél jobb és minél szebb grafikai alkotás.

Az Országos Széchényi Könyvtár a burkolókat eddig a kötéstábla belső oldalához ragasztva őrizte meg, 1967-től a két példányban beérkező kötelespéldányok közül a forgalmi példányok borítói a Kisnyomtatványtárba kerülnek, ahol külön dobozokban betűrendes sorolásban nyernek elhelyezést. Így az érdeklődők egy helyen együtt fogják megtalálni évről-évre és betűrendes sorolásban a magyar könyvek védőlapjait.

MUNKÁCSI PIROSKA

Servolini, Luigi: gli Ex Libristi d'Italia. Milano 1965, Incisori d'Italia. (8) 1., 28 t.

Luigi SERVOLINI könyvtárnyi exlibris-könyvvel és kiadvánnyal a háta mögött, kis mappájával elsősorban az olasz közönség körében kíván az exlibrisnek új híveket toborozni s ugyanakkor a külföldet az olasz exlibrisművészet mai állásáról tájékoztatni. A huszonnyolc táblából huszonhét ma is élő olasz exlibrisművészek egy-egy alkotását mutatja be, míg a bevezető tábla Hieronimus ELMER 1516-os exlibrisét közli, tisztelgésül a nagy ós: DÜRER előtt. A rövid kis szövegrész az exlibris mibenlétét, célját s az exlibris-gyűjtés örömet magyarázza meg, majd a szereplő művészek rövid életrajzát

adja s ezzel az exlibrisgyűjtőket nem kis hálára kötelezi.

A kötet illusztrációi pár kiváló művész elsőrendű lapjától eltekintve (ALESSANDRI, BRAMANTI, BERNARDI, Amleto DEL GROSSO, FRASCHETTI, MAININI, TOSELLO) jó európai átlagot jelentenek (ANGELINI BRYK, CIPRIANI, FAVERO, FORNACIARI, FRESCHI, GAY, LEBORONI, MATTAROZZI, MAZZANTI, OPPO, PARIGI, POLO, POZZI, SERVOLINI, TARQUINIO, VALENTE, UBOLDI). Stílusban a mai olasz exlibrisművészek széles skálán mozognak az expresszionizmustól a szürrealizmuson keresztül az absztrakcióig. sőt itt-ott még a szecesszió is kísért. Technikában a fametszet vezet, tematikában pedig a városkép és az alakos kompozíció. A hagyományos szimbolika mellett nehezen megfejtethető, sőt megfejtethetetlen szimbólumokkal is találkozunk; az exlibris-rejtvény az olasz exlibrisművészetben jelentkezik leggyakrabban. Nem ritkaság a többszínű lap sem: az olaszok kolorizmusa a grafikában is igyekszik kiélni magát. A kis kötet elég átfogó képet ad napjaink olasz exlibrisművészetéről, de megközelítőleg sem ad teljes képet. Tranquillo MARANGONIT és Italo ZETTIT — akinek tevékenysége ma is nagy nagy hatással van az egész európai exlibrisgrafikára — hiába keressük a gyűjteményben.

GALAMBOS FERENC

A kiadvány előfizethető A POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁNÁL, Budapest, V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalban. Csekk számlaszám egyéni: 61.257, közületi: 61.066. MNB egyszámlaszám: 8. Előfizethető és példányonként megvásárolható: az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest, V., Alkotmány u. 21, telefon: 111-010, csekkbefizetési számla: 05.915. 111-46. MNB egyszámlaszám: 46, az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest, V., Váci u. 22, telefon: 185-612. Előfizetési díj egy évre 60,— Ft.

TARTALOM

<i>V. Waldapfel Eszter</i> : Rendi kísérletek a külföldre került korvinák visszaszerzésére a XIX. század első felében. — A két modenai kódex további sorsa — Versuche der ungarischen Landesstände in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts um die ins Ausland verschlagenen Corvinen zurückzubekommen. Das weitere Schicksal der beiden Modeneser Kodizes	113
<i>M. Pásztor József</i> : Kassák Lajos folyóirata, a Munka 1928 és 1939 között — Lajos Kassák's Zeitschrift „Munka” in den Jahren 1928—1939.	126
<i>Sinka Erzsébet</i> : A Kelet Népe 1935—1939. — La revue Kelet Népe 1935—1939.	144

KÖZLEMÉNYEK

<i>Csapodi Csaba</i> : Az oxfordi „Liber Sancti Albani” és a Corvina Könyvtár	157
<i>Bakos József</i> : Comenius Januaja első kiadásának egyetlen példányáról	159
<i>Herepei János</i> : Tótfalusi Kis Miklós temetése	160
<i>Kókay György</i> : Bessenyei György levele a Realzeitung szerkesztőjéhez	164
<i>Kókay György</i> : Egy feltételezhetően Bessenyei-mű a sajtószabadságról	167
<i>Kindlovits Kálmán</i> : Régi Irodalmi Szemle	171
<i>Bisztray Gyula</i> : Folyóirataink példányszáma és olvasóközönsége az 1840-es és 50-es években	177
<i>Busa Margit</i> : Chownitz Julian ismeretlen életrajza és Németországban kiadott folyóiratai	184
<i>Debreczeni István</i> : Arany János könyvtára	186
<i>Sulyok János</i> : A székesfehérvári Pauer-gyűjtemény	191

FIGYELŐ

<i>Tiszay Andor</i> : Három megemlékezés. (Szimonidesz Lajos, Borsody Bevilacqua Béla, Frank László)	200
<i>Tombor Tibor</i> : Firenze tragikus novembere	203
<i>Kőhalmi Béla</i> : Bibliográfiai nyomozás József Attila és az illegális kommunista párt viszonya kérdésében	206
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Külföldre került korvinák lelőhely megállapítása	208
<i>Da.</i> : Negyven éve jelenik meg a szovjet cikkbibliográfia	209
<i>Keresztényi József</i> : A sportbibliográfia hazai és nemzetközi feladatai	210
<i>Csapodi Csaba</i> : Kiállítás az Akadémiai Könyvtár épületterveiből	156
<i>Munkácsi Piroska</i> : Diskay Lenke exlibrisei és alkalmi grafikái	199

SZEMLE

<i>Remete László</i> : A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története (Ism. <i>Berlász Jenő</i>)	212
<i>Die Österreichische Nationalbibliothek in der Neuen Hofburg</i> (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	214
<i>Walther, Willy</i> : Journalistik und Philosophie (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	215
<i>Jahrbuch der Deutschen Bücherei</i> (Ism. <i>Móra László</i>)	216
<i>Buch und Welt. Festschrift für Gustav Hofmann</i> (Ism. <i>Móra László</i>)	217
<i>Calligraphy and Paleography</i> (Ism. <i>Kelecsényi Ákos</i>)	219
<i>Szij Rezső</i> : A könyvvédőlap (Ism. <i>Munkácsi Piroska</i>)	219
<i>Servolini</i> : Gli exlibristi d'Italia (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	220

TABLE DES MATIÈRES

<i>E. V. Waldapfel</i> : Les tentatives de la noblesse hongroise dans la première moitié du XIX ^e siècle pour récupérer les manuscrits Corviniens des collections étrangères. Le sort des manuscrits Corviniens de Modène (Avec résumé en allemand)	113
<i>J. M. Pásztor</i> : La revue de Lajos Kassák: Munka (Travail) 1928—1939 (Avec résumé en français)	126
<i>E. Sinka</i> : La revue „Kelet Népe” 1935—1939 (Avec résumé en allemand)	144

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Os. Osapodi</i> : Le manuscrit „Liber Sancti Albani” conservé à Oxford et la bibliothèque du roi Mathias	157
<i>I. Bakos</i> : L'exemplaire unique de la première édition de „Janua” œuvre de Comenius	159
<i>I. Herepei</i> : L'enterrement de Miklós Tótfalusi Kiss	160
<i>Gy. Kókay</i> : La lettre de György Bessenyei aux rédacteurs de la Realzeitung	164
<i>Gy. Kókay</i> : Un pamphlet sur la liberté de la presse écrit probablement par György Bessenyei vers 1781	167
<i>K. Kindlovits</i> : La revue Staré Noviny Literniho Umèni	171
<i>Gy. Bisztray</i> : Le tirage et le public des lecteurs des périodiques hongrois entre 1840 et 1860	177
<i>M. Busa</i> : La biographie inconnue et les revues éditées en Allemagne de Julian Chownitz	184
<i>L. Debreczeni</i> : La bibliothèque du poète János Arany	186
<i>J. Sulyok</i> : La collection des livres de Pauer à Székesfehérvár	191

CHRONIQUE

<i>A. Tisza</i> : Trois commémorations (Lajos Szimonidesz, Béla Borsodi Bevilacqua, László Frank)	200
<i>T. Tombor</i> : Le novembre tragique de Florence	203
<i>B. Kóhalmi</i> : Investigation bibliographique sur les rapports entre Attila József et le Parti Communiste illégal	206
<i>K. Gárdonyi</i> : Constatation des propriétaires des manuscrits corviniens conservés à l'étranger	208
<i>Da.</i> : La bibliographie soviétique des articles de revue paraît depuis quarante ans	209
<i>I. Keresztényi</i> : Tâches nationales et internationales de la bibliographie du sport	210
<i>Os. Osapodi</i> : L'exposition des plans du bâtiment nouveau de la Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences	156
<i>P. Munkácsi</i> : Les exlibris et les graphiques d'occasion de Lenke Diskay	199

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Remete László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története (<i>J. Berlász</i>)	212
Die Österreichische Nationalbibliothek in der Neuen Hofburg (<i>B. Dezsényi</i>)	214
Walther, Willy: Journalistik und Philosophie (<i>B. Dezsényi</i>)	215
Jahrbuch der Deutschen Bücherei (<i>L. Móra</i>)	216
Buch und Welt. Festschrift für Gustav Hoffmann (<i>L. Móra</i>)	217
Calligraphy and paleography (<i>A. Kelecsényi</i>)	219
Szij Rezso: A könyvvédőlap (<i>P. Munkácsi</i>)	219
Servolini: Gli exlibristi d'Italia (<i>F. Galambos</i>)	220